

„A NÉPPEL TŰZÖN-VÍZEN ÁT!”

NEMZETŐRJELVÉNY

TUDOMÁNYOS KONFERENCIA A NEMZETŐRSÉGRŐL, 2009

„A NÉPPEL TŰZÖN-VÍZEN ÁT!”

NEMZETŐRJELVÉNY

-

**TUDOMÁNYOS KONFERENCIA A
NEMZETŐRSÉGRŐL, 2009**

Budapest (Az 1956-os Nemzetőrség Hagyományápoló Tanácsa)
2009.

A konferencia fővédnöke:
Dr. Sólyom László, a Magyar Köztársaság elnöke

A kötetet szerkesztette:

Bokodi-Oláh Gergely

© Szerzők
© 1956 NHT

ISBN 978-963-06-8637-2

Felelős kiadó: Válóczy István nyá. mk. dandártábornok

A kötetet lektorálta: Szecsey István

A címben szereplő idézet Petőfi Sándor: A XIX. század költői c. verséből
származik.

Az 1956-os Nemzetőrség Hagyományápoló Tanácsa
(1956 NHT)

1438 Budapest Pf. 430.
nemzetorjelveny@gmail.com
www.nemzetorjelveny.hu

Király Béla emlékének

TARTALOM

Előszó (<i>Bokodi-Oláh Gergely</i>)	4
A konferencia programja	6
<i>Válóczy István</i> köszöntője	8
<i>Holló József Ferenc</i> : Feladatunk a nemzetőrség történetének feltárása és megörökítése	10
<i>Hermann Róbert</i> : 1848-49 nemzetőrsége	17
<i>Eörsi László</i> : Fegyveres felkelőcsoportok, mint a nemzetőrség megalakításának előzményei	40
<i>Szakolczai Attila</i> : Az 1956-os nemzetőrség megalakulása	48
<i>Horváth Miklós</i> : 1956 és nemzetőrsége	57
<i>Erdős Ferenc</i> : Sztálinváros – Dunapentele nemzetőrei 1956-ban	67
<i>Szántó László</i> : Nemzetőrök Somogy megyében 1956-ban	75
<i>M. Kiss Sándor</i> : A nemzetőrség szerepe az 1956-os forradalom és szabadságharcban c. előadásának összefoglalója	88

ELŐSZÓ

Az olvasó a 2009. május 20-án, a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeumban tartott, Az 1956-os Nemzetőrség Hagyományápoló Tanácsa által rendezett konferencia előadásainak anyagát tartja a kezében.

A kiadványt Király Béla, egyesületünk alapítója emlékének ajánljuk. Az ő kezdeményezésére, az ő útmutatása alapján szerveztük meg a konferenciát, hogy az egyesület hagyományápoló tevékenységét tudományos igényességgel valósíthassuk meg.

Célunk egyben a hagyományteremtés is. Az 1956-tal és a nemzetőrséggel foglalkozó történészeknek, helytörténészeknek, levéltárosoknak, meghívásos alapon, ezentúl évente lehetőséget biztosítunk, hogy kutatási eredményeiket a közönség, elsősorban pedig az egykori nemzetőrök elé tárják.

A konferencia alkalmat biztosított arra is, hogy az egykori résztvevők, és a témával foglalkozó történészek találkozzanak egymással, megismerjék egymás nézőpontjait. Az előadások közt rendelkezésre álló időben mindig akadt hozzászóló, aki saját személyes élményével egészítette ki a hallottakat.

A konferencia előadásainak anyagát az ott hallottaknak megfelelően szándékoztuk kötetbe szerkeszteni. Néhány előadó azonban lábjegyzetekkel ellátott tanulmányként bocsátotta rendelkezésünkre az általa elmondottakat. Ennek megfelelően olvashatók a kiadványban, a konferencia programjának sorrendjében. Király Béla megnyitó beszéde ugyan szerepelt a programban, arra azonban a vezérezredes megromlott egészségi állapota miatt végül nem került sor.

Köszönetünket fejezzük ki Sólyom László köztársasági elnök úrnak, hogy elvállalta a konferencia fővédnökségét. Köszönjük Rainer M. János úrnak, az 1956-os Intézet igazgatójának, hogy levezető elnökként szerepet vállalt a lebonyolításban. Köszönjük Dr. habil. Holló József Ferenc altábornagy úrnak, hogy helyet biztosított a rendezvénynek. Köszönjük az előadóknak, hogy vállalták a felkérést, valamint köszönet illeti az egyesület tagságát, akik nagy számban vettek részt az eseményen, és hozzászólásaikkal gazdagították azt.

A konferencián elhangzott előadások kiadványba szerkesztett anyaga reményeink szerint hozzájárul a történelmi időkben magának dicsőséget szerzett, hazájukért számos megpróbáltatást vállaló nemzetőrök jobb megismeréséhez.

Ezzel a kötettel is emléket akarunk állítani az 1956-os forradalom és szabadságharc egyik meghatározó csoportjának, intézményének, valamint így szeretnénk hozzájárulni ahhoz, hogy az egykori nemzetőrök elfoglalhassák méltó helyüket a magyar történelemnek ebben a meghatározó pillanatában.

Budapest, 2009. november 19.

Bokodi-Oláh Gergely

**NEMZETŐRJELVÉNY -
TUDOMÁNYOS KONFERENCIA A NEMZETŐRSÉGRŐL**

Időpont: 2009. május 20. 09:00-15:00

Helyszín: Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Díszterem

Cím: 1014 Budapest Kapisztrán tér 2-4.

Szervező: Az 1956-os Nemzetőrség Hagyományápoló Tanácsa

Fővédnök: Dr. **Sólyom László** a Magyar Köztársaság elnöke

Levezető elnök: **Rainer M. János** történész, az 1956-os Intézet főigazgatója

A megjelenteket köszönti: **Válóczy István** nyá. mk. dandártábornok, az egyesület elnöke

Program:

Prof. Dr. **Király Béla** nyá. vezérezredes, az 1956-os nemzetőrség főparancsnoka, az egyesület alapítója: **1956 eszméivel Amerikában - megnyitó beszéd** (10')

Dr. **Holló József Ferenc** altábornagy, a HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum főigazgatója: **Feladatunk: a nemzetőrség történetének feltárása és megörökítése** (20')

Hermann Róbert PhD a Hadtörténelmi Közlemények igazgatója, HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum: **1848-49 nemzetőrsége** (20')
kérdések, hozzászólások az elhangzottakhoz (30')
kávészünet (15')

Eörsi László az 1956-os Intézet tudományos munkatársa:
Fegyveres felkelőcsoportok, mint a nemzetőrség megalakításának előzményei (20')

Szakolczai Attila az 1956-os Intézet tudományos munkatársa:
Az 1956-os nemzetőrség megalakulása (20')

Horváth Miklós DSc. nyá. ezredes, hadtörténész egyetemi tanár, a PPKE-BTK és a Hadtörténeti Intézet és Múzeum munkatársa: **1956 és nemzetőrsége** (20')
kérdések, hozzászólások az elhangzottakhoz (30')
szünet (60')

Dr. **Erdős Ferenc** a Fejér Megyei Levéltár igazgatója, főtanácsosa:

Sztálinváros - Dunapentele nemzetőrei 1956-ban (20')

Dr. **Szántó László** a Somogy Megyei Levéltár nyugalmazott főlevéltárosa:

Nemzetőrök Somogy megyében 1956-ban (20')

Dr. **M. Kiss Sándor** egyetemi tanár, a PPKE-BTK Történettudományi

Intézet vezetője:

A nemzetőrség szerepe az 1956-os forradalom és szabadságharcban (20')

kérdések, hozzászólások az elhangzottakhoz (30')

Válóczy István
Köszöntő

Az 1956-os Nemzetőrség Hagyományápoló Tanácsa egyesület elnökeként szeretettel és tisztelettel köszöntöm az egyesületünk által szervezett mai konferencia minden résztvevőjét.

Szeretném átadni a 97 éves Prof. Dr. Király Béla, nyá. vezérezredesnek, egyesületünk alapítójának, az elnökség tagjának személyes üzenetét. Egészségi állapota miatt személyesen nem tudott megjelenni, de aktív támogatása mellett, sikeres konferenciát és további jó munkát kíván az egyesületünknek.

Előljáróban szeretném ezúton is megköszönni Dr. Sólyom László úrnak, a Magyar Köztársaság elnökének, hogy elvállalta a konferencia fővédnökségét, és ezzel is súlyt adott az egyesületünk hagyományápoló tevékenységének.

Kiemelten megköszönöm a Honvédelmi Minisztérium Hadtörténeti Intézet és Múzeumnak, személy szerint is Dr. habil Holló József Ferenc altábornagy úrnak, az intézmény főigazgatójának, az egyesület működéséhez és ezen belül a mai konferencia megrendezéséhez nyújtott segítségét.

Köszönjük a konferencia előadóinak és a levezető elnöki feladatot elvállaló Rainer M. János úrnak, az 1956-os Intézet főigazgatójának, hogy a tények szakszerű feltárásával hozzájárulnak az eredményes munkához.

Egyesületünk célja a hagyományápolás, a nemzetőrség 1956-os szerepének és valóságos tevékenységének feltárása, tisztázása és széleskörű megismertetése. Azért is fontos ez a feladat, mert a közvetlen eredményein túlmenően közvetve is hozzájárulhat annak az 1956-os forradalomról és szabadságharcról kialakult hiányos és téves képnek a tisztázásához, amit a több évtizedes elhallgatás és tudatos ferdítések alakítottak ki. Még ma is, több mint 50 év után felbukkannak, és széles körű nyilvánosságot kapnak olyan

„egyéni” vélemények, amelyek az 1956-os forradalom és szabadságharc egészének nemzeti és nemzetközi szerepét, jelentőségét és hatását semmibe véve, egy-egy részletét, vagy egyes eseményeit önkényesen kiragadva, sommás és negatív ítéletet hangoztatnak.

Egy konkrét esetben, alapszabályunk értelmében is, nyílt levélben fordultunk az országgyűlés egyik képviselőjéhez, mert a sajtóban megjelent nyilatkozatával súlyosan megsértette az 1956-os nemzetőröket is.¹

A mai konferencián elhangzó, történelmileg megalapozott, hiteles feltáráson túlmenően, emlékeztetni szeretném a résztvevőket, hogy ma még velünk élnek, és gyakran nehéz körülmények között élnek, 1956 aktív résztvevői, köztük azok a nemzetőrök, akik embert próbáló és nem veszélytelen szerepet vállaltak akkor, amikor a haza érdeke ezt szükségessé tette.

Van még mit tennünk a tisztázás érdekében! Ehhez a közös munkához kérem a konferencia minden résztvevőjének együttműködését.

¹ A Havas Szófiának írt, korábban sajtótájékoztatón is közreadott nyílt levelet Elnök Úr felolvasta. A levél szövege olvasható weboldalunkon, a www.nemzetorjelveny.hu-n.

Holló József Ferenc

Feladatunk a nemzetőrség történetének feltárása és megörökítése

„Minden nemzedék megkapja jussát a történelemtől, ami nem más, mint az elődök jelenné formálódott akarata, az elődök terveinek, munkájának, sikereinek, harcainak, ujjongó győzelmeinek haragtól vagy keserű fájdalomtól kísért kudarcainak mába torkolló eredménye. Ám az örökséggel együtt félbemaradt tervek, elvetélt vagy következményeiben visszájára fordult célok, megannyi megoldhatatlan feladat is áramlik minden generációra, amit még megtetőznek az élet lendületében egymásra halmozódó, egymást torlódva követő új, szokatlan kérdések, amelyeket a régiek csak értetlen báméskodással hallgattak volna végig, s amik előtt a jelenvalók is hőkölve megtorpannak, mert nem tanulták meg a választ, vagy mert úgy érzik, beleszakadnának a feleletbe.” – olvashatóak Molnár József gondolatai „A forradalom a Bölcsészkaron” című könyvben.

Nem túlzás, hogy ma már meg van az a történelmi távlat, amely lehetőséget ad arra, hogy konferenciánkon a korszak és a téma kutatói és a múlt tevékeny alakítói, a szemtanúk beszéljenek az elődök terveiről, a forradalom és szabadságharc eseményeiről, a Nemzetőrség megalakításának körülményeiről, az 1848-49 példája alapján életre kelő szervezet céljairól, tevékenységéről és a győztes forradalom vívmányainak megőrzéséért folytatott harcairól.

A forradalom és szabadságharc vérbefojtását követő több mint fél évszázadban – külföldön és itthon – megjelent történeti munkák, könyvek, részmonográfiák, dokumentumkötetek és tanulmányok sokassága segítette és segíti a történetek alaposabb megismerését.

Ezeknek az értékes tudományos munkáknak – amelyekből konferenciánk témájához és előadóihoz kapcsolódó válogatást láthatunk – tehát ezeknek a munkáknak is köszönhetően az eddigieknél jóval árnyaltabb képpel rendelkezünk többek között a magyar és szovjet erőszakszervezetekről és nem utolsósorban a „civil” felkelő-szabadságharcos csoportokról és a Nemzetőrsegről is.

„Tagadni nem lehet, hogy csak azt művelhetjük tökéletes ügyességgel, amit mesterség s nem időöltésképpen űzünk. Ismerje meg tehát ki-ki, mi az ő mestersége, s tiszte, ha valamiben felsőbbséget vágy elérni, fejtse ki azt tehetsége szerint...” – írta Széchenyi István.

A Hadtörténeti Intézet és Múzeum, a *"magyar vitézség örökös dicsőítésére szolgáló kincsház"*, szakmailag páratlanul kedvező helyzetben lévő Intézmény, amelynek falai között történészek, muzeológusok, levéltárosok, könyvtárosok dolgoznak együtt a múlt feltárása, megismerése és megismertetése érdekében.

Így Intézményünk falai között e páratlanul sokszínű tevékenység eredményeként – mint ahogy '56 Nemzetőrsége történetéről is – egymást szervesen kiegészítő szakismeretek halmozódtak fel.

Intézményünk kutatási területeinek gazdagsága, sokféle profilja – a fentiekén túl – azzal az előnnyel is járt, hogy tudományos céljai megvalósítása érdekében az ország más tudományos intézményeivel, műhelyeivel – ezek közül a konferencia témájához kapcsolhatóan a Rainer M. János főigazgató által vezetett 1956-os Intézetet szeretném megemlíteni – levéltárakkal, múzeumokkal szoros kapcsolatot tudott kiépíteni.

Intézményünkben a sokszínűség közös nevezője a történetiség, vagyis a tudományos munkatársak – például a régész-fegyvertörténész, az érmék történetével foglalkozó muzeológus, a térképtáros, a történetírás forrásait kezelő és feldolgozó levéltáros – munkájának közös célja a múlt történetének hiteles feltárása és bemutatása, a magyar történelem hagyományainak ápolása.

Így elmondhatjuk, hogy a Hadtörténeti Intézetben és Múzeumban dolgozó szakemberek – ha más-más aspektusból is –, de mindnyájan hadtörténelemmel foglalkoznak.

Elég, ha egy pillantást vetnek a teremben kiállított könyvekre, ha megtekintik a forradalom és szabadságharc történetét megörökítő kiállítást, vagy felidézik a Nemzetőrség '56-ban alkotott jelvényének átvételével

kapcsolatos emlékeket és érzéseket, akkor nem tűnhet túlzónak a megállapítás: Intézményünk dolgozói bebizonyították, illetve nap, mint nap bizonyítják, hogy munkájukat élethivatásuknak tekintő emberek.

A klasszikus értelemben vett hadtörténetírás eredményeit számba véve a fentiekén túl az is megállapítható, hogy a Hadtörténeti Intézet – amelynek múltja kisebb megszakításokkal egészen 1849-ig nyúlik vissza – a történettudományban nagy múlttal rendelkező diszciplína önálló kutatóhelye. Munkatársai komoly szerepet játszanak a nemzetközi hadtörténelmi kutatásban, tagjai, tisztségviselői több nemzetközi hadtörténelmi szervezetnek. Alap kutatásaik révén a hazai történet- és hadtudomány megbecsült és gyakran idézett szerzői.

A Hadtörténeti Intézet volt és jelenlegi munkatársai – M. Kiss Sándor, Horváth Miklós, Tulipán Éva – több tudományos intézménnyel együttműködve élen jártak és élen járnak a forradalom és szabadságharc történetét feltáró alap kutatások folytatásában.

A forradalom és szabadságharc történetét bemutató szakirodalmat – talán nem túlzó megállapítás –, olyan alpművek elkészítésével gazdagították, amelyek közül néhány részét képezi könyvválogatásinknak is.

Eredményeiket nemzetközi és hazai tudományos konferenciákon és előadásokon ismertetik, s ily módon az ország-propagandában, mind a tudományos ismeretterjesztésben és a honvédelmi nevelésben fontos missziót töltenek be. Hadtörténészeink konferenciák szervezőiként és előadóiként is komoly szerepet játszanak a had- és történettudomány művelői közötti párbeszédben.

A Nemzetőrség, tágabb értelmezésben a forradalom és szabadságharc hadtörténete témakörben született munkák közzétételének fóruma a Hadtörténelmi Közlemények című folyóirat is. A Közlemények rendszeresen ad teret a történet- és hadtudomány legkiválóbb külső képviselőinek is.

A Hadtörténeti Múzeum országos hatáskörű, tudományos és közművelődési feladatokat végző közgyűjtemény, a magyar és a magyar

vonatkozással bíró hadtörténelmi tárgyak, dokumentumok (militaria) gyűjtő-, őrző-, feldolgozó-, kutató- és kiállítóhelye.

A Hadtörténeti Intézet és Múzeum által végzett rendkívül változatos munka speciális területei közül az egyik legfontosabb a nemzeti hagyományok – az 1956-os forradalom és szabadságharc hagyományai –, ezen belül speciálisan a katonai hagyományok – például a Nemzetőrség történetének feltárása, emlékének megörökítése – ápolása, amely formálja és alakítja a hazaszeretethez, a haza védelméhez, a haza szolgálatához kapcsolódó pozitív érzelmeket.

Az Intézményen belül a katonai hagyományőrzés elsődleges letéteményese a Hadtörténeti Múzeum, amelynek fontos tevékenységi formái: a magyar hadtörténet tárgyi emlékeinek országos és nemzetközi feltárása, gyűjtése, őrzése, megóvása és bemutatása. Ezen tevékenységnek tudományosan megalapozott, s egyúttal látványos színtere a kiállítás. Az elmúlt évtizedben jelentős mértékben nőtt a múzeumban rendezett, illetve a múzeum alkotógárdája által más múzeumokban, illetve hazai és külföldi kiállítóhelyeken készített kiállítások száma.

A Hadtörténeti Múzeumot e tevékenysége elismeréseként a muzeológus szakma teljes mértékben befogadta és sorozatosan kérték és kéri fel a minisztériumok és más társadalmi szervezetek a magyar katonai múlttal – ezen belül a forradalom és szabadságharc hadtörténetével – kapcsolatos kiállítások készítésére, amelyeket szerte a nagyvilágban mutattak be.

A Hadtörténeti Múzeum a szó jó értelmében a Honvédség „kirakata”, hiszen kisgyerekektől kezdve katonaviselt aggastyánokig évente több százezer fő fordul meg e falak között, képet alakítva hadtörténelmünkről, hadseregünk múltjáról, jelenéről, nem utolsó sorban a forradalom és szabadságharc történetéről.

A lakossággal való kapcsolat elmélyítését szolgálják, de a haza iránti ragaszkodást erősítik a Múzeum által, illetve a kint élő magyarok által létrehozott 1956-os kiállítások és szakgyűjtemények is.

Nagyon látványos, népszerű és mindenképpen támogatásra méltóak a katonai hagyományörző csapatok is, amely csapatoknak tevékenysége a kezdetektől erőteljesen támaszkodik az Intézmény egészére és szakmailag különösen a Hadtörténeti Múzeumra.

A katonai hagyományok ápolásának nem kevésbé fontos területe a hadisír-gondozás, amelynek keretében napjaink és a jövő feladatai között szerepel a forradalom és a szabadságharc időszakában hősi halált halt személyek – ezek között a nemzetőrök – emlékének ápolása is.

A Múzeum a Nemzetőrség története feltárása és bemutatása szempontjából is jelentős fotó- és dokumentumgyűjteménnyel rendelkezik, illetve név szerint is meg kell említenem Dr. Makai Ágnes és Sallai Gerelyt, akik a Nemzetőrség 1956-ban megalkotott jelvényével kapcsolatos feltáró kutatómunkájukkal segítették Az 1956-os Nemzetőrség Hagyományápoló Tanácsának tevékenységét.

A Múzeum Gyűjteményi Osztálya – hadtörténész szakértőinket bevonva, velük együttműködve – játék- és dokumentumfilmek szakmai, gyűjteményi háttérének biztosításával segíti 1956 történetének hiteles megörökítését.

A forradalom és szabadságharc – ezen belül a Nemzetőrség – története feltárása érdekében folyó történeti- és hadtörténelmi alap kutatások gazdag anyagával – 1956-os külön gyűjtemény, a katonai igazságszolgáltatási szerveknek a forradalom alatt, illetve a megtorlás időszakában keletkezett iratai – és munkatársai szakszerűségével nyújt lehetőséget a Hadtörténelmi Levéltár és a Magyar Honvédség Központi Irattára.

A Levéltár, gyűjti és rendszerezi a forradalom és szabadságharc írásos emlékeit, illetve a megtorlás során – a Nemzetőrség volt tagjai által is – elszenvedett jogsérelmek orvoslása, – az erkölcsi és anyagi kárpótlás törvényi keretei között – közhivatali funkciókat is ellát.

Öröndetes tény, hogy az elmúlt években – kitűnő munkatársainak köszönhetően – megnőtt a Levéltár kiadványainak száma. Ezek között

találhatunk önálló monográfiákat, forráskiadványokat és levéltári repertóriumokat.

Konferenciánk témakörével összefüggésben szeretném ráirányítani a figyelmet „*A béketábor magyar hadserege*” című kötetre, amelyben a Hadtörténelmi Levéltár őrzetében lévő iratok, ezek között a forradalom és szabadságharc időszakában született olyan dokumentumok kaptak helyet, amelyeket ilyen formában korábban még nem közöltek. A történelmi tájékozódást megkönnyítendő, a kötetet a korszak szakértőinek – Okváth Imre, Horváth Miklós és Léka Gyula – tanulmányai vezetik be.

A Központi Irattárban a személyi anyagok kezelése, az adatszolgáltatás és más közhivatali funkciók ellátása mellett komoly szakmai feldolgozó munka folyik. E munka egyik jelentős eredménye a forradalom és szabadságharc időszakában erőszakos cselekmények következtében életüket vesztett személyek – elsősorban katonák, akik közül többen a Nemzetőrség kötelékében teljesítettek szolgálatot, illetve e szervezettel együttműködtek – adatait megőrkítő, a hősi halottaknak emléket állító kötet – Horváth Miklós - Tulipán Éva „*In memoriam 1956*” – elkészítése.

A Levéltárban és a Központi Irattárban őrzött értékes dokumentumok tudományos feldolgozása képezte az alapját a fenti szerzőpáros „*Keresztutak – Magyar Néphadsereg 1956*” című kötetének elkészítésének is. Ebből a munkából többek között az is megtudható, hogy a forradalom és szabadságharc leverését követően letöltendő, vagy felfüggesztett szabadságvesztésre ítélt 519 katonaszemély közül megközelítőleg 100 főnél – tehát majd minden ötödik elítéltnél – az elmarasztalás kizárólagos, vagy egyik fő okaként a Nemzetőrségben, vagy a szervezettel összefüggésben folytatott tevékenységet határozták meg.

De amikor az eredményeket vesszük számba, nem feledkezhetünk meg a Térképtár adta lehetőségekről sem. E gyűjtemény értékes darabjainak figyelembevételével készült el az „*1956 eseményeit 56 térképen és képeken bemutató történelmi atlasz*” is.

Intézményünk a publikációs tevékenységen túl, illetve az újabb és újabb kiadványok bemutatása érdekében is nagy gondot fordít a forradalom

és szabadságharc történetével összefüggő tudományos munka eredményeinek nyilvánosságra hozására, népszerűsítésére, a média folyamatos tájékoztatására is.

Egész évben – de elsősorban az őszi hónapokban – nagyon sok iskolai csoport látogatja meg a „*Köszönet a szabadság hőseinek*” című kiállításunkat, illetve a forradalom és szabadságharc 50. évfordulóján rendezett számtalan kisebb-nagyobb kiállítás közül jelentős sikere volt a „*Szabadság vonata*” című vándorkiállításunknak is.

Még hosszan sorolhatnám az Intézmény által elért eredményeket, de úgy vélem az eddig elmondottak is igazolják a megállapítást: a Hadtörténeti Intézet és Múzeum alaprendeltetészerű feladatainak magas színvonalú teljesítésével eredményesen járult hozzá az 1956-os forradalom és szabadságharc történetének feltáráshoz, megismeréséhez és megismertetéséhez.

Az e munkában Intézményünkkel, munkatársaimmal együttműködő tudományos műhelyek, társadalmi szervezetek, hagyományörző egyesületek vezetőinek és munkatársainak köszönetet mondok.

Bibó István két hónappal 1957. májusi letartóztatása előtt a következőket írta:

„A magyar népnek... feladata, hogy minden rágalommal, feledéssel és elszürküléssel szemben tisztán őrizze meg a maga forradalmának zászlaját, mely az emberiség szabadabb jövőjének zászlaja is.”

A mai konferencia célja, a mai feladat véleményem szerint nem más: a Nemzetország történetével kapcsolatos legújabb kutatások eredményeinek közreadásával, értelmezésével és megvitatásával „*minden rágalommal, feledéssel és elszürküléssel szemben őrizzük a forradalom zászlaját*”.

A konferenciát részben rendező és befogadó Intézmény, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum vezetőjeként kívánok a konferencia minden résztvevőjének jó és eredményes munkát.

Hermann Róbert
1848-49 nemzetőrsége²

Az előzmények: rendvédelem a késő-feudális kori Magyarországon

1848-49 előtt Magyarországon nem beszélhetünk önálló, országos szintű rendvédelmi testületről vagy szervezetről. A feudális társadalmi és gazdasági rend természetéből következően a különböző kormányzások, a megyei és városi önkormányzatok, az önálló gazdálkodási egységek (nagybirtokok) egyszerre láttak el közigazgatási és igazságszolgáltatási, s ezeken belül rendvédelmi feladatokat. A helyzetet tovább bonyolította, hogy Magyarország ugyan – az 1790. évi X. törvénycikk értelmében – elvileg önállóságot élvezett a Habsburg-birodalmon belül, de ezt az önállóságot egészen 1848-ig nem sikerült érvényesíteni. A magyar reformellenzék legfontosabb célja éppen az volt, hogy közjogi szempontból a törvények által körülírtnak megfelelő rendszert hozzon létre. Ehhez kapcsolódott az ország belső gazdasági és társadalmi viszonyainak rendezése, ezen belül a polgári típusú államberendezkedés létrehozásának igénye.

A birodalomnak sem volt egységes rendvédelmi szervezete vagy testülete. Az 1794-ben felállított Udvari Rendőri Hivatal (Polizeihofstelle) intézkedési és irányítási jogköre is csak a birodalom Magyarországon kívüli területeire terjedt ki. Pontosabban: titkos rendőrügynökei ott voltak Magyarországon is, de kihelyezett hivattal vagy képvisellel nem rendelkezett. Az Udvari Rendőri Hivatal legfontosabb magyarországi ténykedése a titkosrendőrségi vagy politikai rendőrségi munka volt. Ügynökei ott voltak a különböző társadalmi szervezetekben, egyesületekben, sőt, úgy tűnik még a reformellenzék vezető köreiben is.

Önálló információs hálózata volt a Bécsben hivatalnokoskodó magyar kancellárnak és a Budán székelő Magyar Kamara elnökének is. A hadügyi igazgatás szervei közül futottak be ilyen típusú jelentések a magyarországi főhadparancsnokságokhoz is. (Ezekből öt volt: 1. magyarországi, Buda, 2.

² A tanulmány egy korábbi tanulmányom némileg rövidített és átdolgozott változata. Hermann Róbert: 1848-49 és 1956 nemzetőrsége. In: HORVÁTH Miklós (szerk.) „Tizenhárom nap, amely...” *Tanulmányok az 1956-os forradalom és szabadságharc történetéből.* Budapest (HM HIM) 2003. 165-183.

horvátországi, Zágráb, 3. szlavóniai vagy szerémségi, Pétervárad, 4. bánági, Temesvár, 5. erdélyi, Nagyszeben). Az Udvari Rendőri Hivatalhoz, a Magyar Kamarához és a főhadparancsnokságokhoz befutó titkos jelentéseket 1837-től az úgynevezett Informationskomitee (Tájékoztatási Bizottmány) összegezte a birodalom felső vezetése számára készített, néhány példányban litografált jegyzőkönyvekben (Informationsprotokolle). A magyar kancellár és az Informationskomitee hírszerzői hálózata egymástól függetlenül, s egymással rivalizálva működött. A titkos hálózatokat kiegészítették az olyan nyílt információs források, mint például a szabad királyi városok egy részének élén álló királyi biztosok, a megyei főispánok, 1845-től a főispáni helytartók (adminisztrátorok) jelentései.

Az állambiztonsági jellegű szervezetek mellett az egyes rendvédelmi kérdésekkel Magyarországon főleg a Magyar Királyi Helytartótanács (*consilium regium locumtenentiale Hungaricum*) foglalkozott. A Helytartótanács elnöke a nádor volt. A kamarai (pénzügyi) és a katonai igazgatás kivételével ez a szervezet foglalkozott a közigazgatás legfontosabb kérdéseivel. Az ügyeket ebben az időszakban főleg az ügyosztályokban (*departementum*) intézték. A Helytartótanácsnak volt egy külön köz- és városrendészeti osztálya. Ehhez tartoztak: a színházak ügye, a városrendőrség, a termés- és inségügy, az árszabályozás, a húsárura való felügyelés, az útlevélügyek, a pesti dologház, a felebaráti segélyek ügye, a csavargók és cigányok ügyei, a mértékek ellenőrzése, a talált holttestek, a gyilkosságok, véletlen események, rendkívüli tünemények. A Helytartótanács közigazgatási osztálya az ország általános közbiztonságát érintő kérdésekkel foglalkozott. Ilyen volt a tolvajok, rablók, gyilkosok, eltűnt személyek köröztetése, a rögtönbíráskodás bevezetése és ellenőrzése, az összeírások elrendelése és ellenőrzése, a céhek, az iparúzés és a kereskedelem ellenőrzése. A Helytartótanács mellett egyes városigazgatási kérdésekben a Magyar Királyi Kamara is intézkedett.³

Az egyes törvényhatóságok és más igazgatási egységek rendvédelme meglehetősen sokszínű képet mutatott 1848 előtt.

³ URBÁN Aladár: Tervek és eredmények az önálló magyar rendvédelmi szervek létrehozására az 1848-49-es forradalom és szabadságharc idején. In: KESERŰ István – UJHELYI Gabriella (szerk.): Tradíció és Korszerűség: Rendvédelem-történeti konferencia a Rendőrtiszti Főiskolán 1991. november 19-21-én. *Rendvédelem-történeti Füzetek*. h. n. ([Szemere Bertalan Magyar Rendvédelem-történeti Tudományos társaság]) 1992. 11-19.

A megyékben a XVII. században alakult ki a pandúrság intézménye. A pandúrok (persecutorok) vezetője általában a csendbiztos volt. Nevezték őket pusztai hadnagyoknak, pusztai katonáknak, hajdúknak, sőt, csendőröknek is. (Ez utóbbi elnevezéssel Csongrád vármegyében találkozunk.) A pandúrokat és a csendbiztost a főszolgabírák és a szolgabírák utasíthatták. A pandúrok szervezete törvényhatóságokként különbözött. Általában lovon ülve, lőfegyverrel ellátva teljesítettek szolgálatot. Volt olyan megye, ahol egyenruhával, volt olyan, ahol csak a megye kezdőbetűivel megjelölt fejfedővel látták el őket. Az ő dolguk volt a rablók, lókötolók, betyárok üldözése, a paraszti népesség elleni karhatalmi fellépés. Csanád vármegyében nyomozást, vallatást, sőt, büntetés-végrehajtást is végeztek. Szintén ebben a megyében kezdetleges ügyvitellel is találkozunk. A Csanád vármegyei pandúrok írásbeli utasítás alapján jártak el, naplót vezettek szolgálatukról, s ahol megjelentek, a hatóság képviselőjével láttamoztatták azt. A pandúrok száma egyetlen megyében sem haladta meg a száz főt.⁴ Ez ma már nevetségesen kevésnek tűnik. Ám összehasonlításként érdemes közölni, hogy 1845-ben Baranya vármegye tisztikara összesen 60 főből állt, ugyanakkor a közbiztonság felett egy csendbiztos, egy várnagy, 28 katona és 60 pandúr vagy foglár őrködött.⁵

A községi szintű rendvédelem a bíró és az előljárási dolga volt. A megyék az ő kötelességüké tették a csavargók és egyéb gyanús személyek befogatását, természetesen büntetés terhe alatt.

Saját rendvédelmi szervezettel rendelkeztek a nagyobb uradalmak. Így például a tatai és gesztesi Esterházy-uradalomban 1842-ben 1 várbeli hadnagy, 2 hajdúkápplár, 6 lovas, 17 gyaloghajdú, 4 lovaskatona, 7 éjjeli és 1 nappali őr teljesített szolgálatot. (Az uradalom összes alkalmazottainak száma 775 fő volt.)⁶

Szintén saját rendvédelmi szervezetük volt a szabad királyi városoknak, illetve a mezővárosoknak. A rendvédelmet itt általában állandó

⁴ A feudális kori rendvédelem történetére – minden problematikussága ellenére – jól használható TISZA Miksa: *Magyarország rendőrségének története*. Igló (Szepesi Lapok Ny.) 1913.

⁵ HAAS Mihály: *Baranya földirati, statistikai és történeti tekintetben*. Pécs (Lyceum) 1845 [Pécs (Baranya Megyei Könyvtár) 1985]. 99-100.

⁶ SZABAD György: *A tatai és gesztesi Esterházy-uradalom áttérése a robotrendszerrel a tőkés gazdálkodásra*. Budapest (Akadémiai) 1957. 460-463.

alkalmazottak, hajdúk vagy éjjeliőrök látták el. 1848-ban a kőszegi éjjeliőrök közül 9-9 teljesített szolgálatot éjfél előtt és után; felszerelésüket dárda, kürt és kötél alkotta. A nagyobb szabad királyi városokban a kapitányi hivatal ügyelt a közrendre. 1833-ban Debrecenben egy fő-, egy alkapitány, 6 utcabiztos, 6 hajdú és 12 lovas pandúr ügyelt a rendre; az adminisztratív teendőket a kancellista végezte.⁷ Hasonló szervezet alakult ki Szegeden is. Itt városrészenként 10-10 tizedes (decurio) és egy fertálymester végezte a közrend fenntartását. Az alföldi város kiterjedt határai miatt 1848-ban az 50 hajdú mellett itt is 14 pusztázó lovas (persecutor) szolgálta a várost. Az alkapitány fő feladata itt már a puszták közbiztonságának és közrendjének felügyelete volt. E testületek dolga volt az idegenek figyelése, az újoncok befogása, az útlevélügyek intézése, a köztörvényes bűntettek kivizsgálása, a rablók elfogása, a rabok őrzése, az utcai rend fenntartása, a tűzrendészeti felügyelet ellátása.⁸

Budán 1846-ban 9 fertálymester és 72 városi rendőr biztosította a rendet. Pesten a XIX. század első felében 12 éjjeli és toronyőr, 162 rendőr (poroszló, drabant), egy húsfelügyelő, egy fabiztos, a börtönőrök és a hóhér tartoztak a városkapitányi hivatal alá. Éjszakánként a pesti katonai helyőrség lovas járőreit őrvezetők kalauzolták a város utcáin. Az 1847-48. évi költségvetés szerint Pest város összesen 480 főnyi apparátusából 245 fő tartozott a kapitányi és rendőrségi hivatal alá. Az apparátus hatékonyságát jelzi, hogy 1847-ben 460 tolvajt, 140 tolvajnőt, 108 orgazdát és 30 csalót fogott el.⁹

Hasonló volt a rendvédelmi és közbiztonsági szervezet az olyan mezővárosokban, mint például Nagykanizsa. A korabeli felfogásnak megfelelően, ezeknek erkölcs- és idegenrendészeti feladataik is voltak, s nekik kellett intézkedniük a katonaság beszállásával kapcsolatban.¹⁰

⁷ BALOGH István: A rendi állam várospolitikája. In: RÁCZ István (szerk.): *Debrecen története 2. 1693-1849.* Debrecen (Debrecen Megyei Városi Tanács VB Művelődésügyi Osztálya) 1981. 91-215. Ld. 211.

⁸ VASS Előd: A város önkormányzata és gazdálkodása. In: FARKAS József (szerk.): *Szeged története 2. 1686-1849.* Szeged (Somogyi Könyvtár) 1985. 548-551.

⁹ PALLÓS Jenő: *Budapest 1848/49-ben.* Budapest (Tudományos) 1950. 71-73.; NAGY Lajos: *Budapest története III. Budapest története a török kiűzésétől a márciusi forradalomig.* Budapest (Akadémiai) 1975. 436-438.

¹⁰ BARBARITS Lajos: *Nagykanizsa.* Budapest (Magyar Városok Monográfiája) 1920/1929. 164-165.

Országos szintű rendvédelmi testületnek tekinthető a polgárőrségek rendszere. A polgárőrségek eredete a XVI-XVII. századra ment vissza. A városok védelmét addig a céhes rendszer alapján szervezték meg. A török veszély miatt – főleg a nyugat-magyarországi városokban – megjelent a német mintájú fertály (viertel) rendszer is. Ennek lényege az volt, hogy a városokat negyedekre, ezeken belül tizedekre vagy tizenkettedekre osztották. A fertálymesterek (és tizedesek) dolga volt a hadrafogható polgárok és fegyvereik számbavétele. Ők vezették veszély esetén a legénységet a kijelölt falszakasz védelmére. A fegyverforgatás gyakorlására jöttek létre a XVI. századtól kezdve a különböző városok lövészegyletei. A lövészegyletek általában túlélték a fertályrendszer XVIII. századi (részleges) felbomlását, s belőlük alakultak ki a XVIII-XIX. század fordulóján a polgárőrségek. A polgárőrségek szervezése az osztrák örökösödési és a hétéves, majd a francia forradalmi és a napóleoni háborúk során vett új lendületet. A polgárőrségeknek elsősorban őrzésvédelmi feladataik voltak. Nekik kellett ellátniuk a katonai őrzést igénylő objektumok, sóhivatalok, postahivatalok, raktárak, laktanyák, sőt, néha egyes erődök védelmét. De használták őket katonai szállítmányok kíséretére is. 1805-ben törvénycikk mondta ki, hogy a nemesi felkelés számára a városoknak nem kell lovasokat kiállítaniuk, ha azok helyett a belbiztonság megvédésére „kellőleg fölszerelt s fegyverekkel ellátott polgárőrséget” tartanak. 1808-ban az országgyűlés már egyenesen kötelezte a szabad királyi városokat a polgárőrség felállítására „a törvényes felmerülő esetben, nyílt háború idején”. 1809-ben József nádor a császári-királyi (továbbiakban: cs. kir.) hadsereg számára kiadott szolgálati szabályzat módosított változatát küldte meg a polgárőrségeknek. Ez azt jelentette, hogy ha ruházatukban és fegyverzetükben nem is, de legalább kiképztségükben és felépítésükben egységesíteni próbálta őket.

A polgárőrségek általában nemzetiségi alapon szerveződtek, s egyenruhájuk tükrözte etnikai hovatartozásukat. A magyar polgárság alakulatai magyaros, a németeké német ruházatot viseltek. A magyar lovas polgárőrségi alakulatok huszár-, a németek vértés-, dragonyos- vagy dzsidásegyenruhában pompáztak. Egyes városokban csak azokat vették fel a városi polgárok közé, akik jelentkeztek a polgárőrségbe. Másutt, így például Modorban és Eperjesen polgárjoggal nem bírókból is hoztak létre századokat. (Erre egyébként a törvény lehetőséget adott.) A polgárőrség fő feladata

szükség esetén a belső rend fenntartása, „mellesleges célja” az ünnepélyeken való díszelgés volt. A polgárőrség háborús helyzet esetén köteles volt a katonai előjárásoknak engedelmessé válni; békeidőben a városi hatóság irányítása alá tartozott.

A polgárőrség 1809-ben a szabad királyi városokban 35800, 1811-ben (Fiume nélkül) 34052 főt számlált. A nagyobb mezővárosokban szintén megszervezték a polgárőrséget. A napóleoni háborúk végeztével a polgárőrségre többé nem volt komolyabb szükség. Nem csoda tehát, hogy 1848 tavaszán a szabad királyi városokban összesen 7530 főről tud a kutatás.¹¹

Az 1840-es években a vegyes lakosságú városokban (így Győrben és Kőszegen) felvetődött egy olyan igény, hogy a magyar nemzetiségű polgárokat tömörítő alakulatokat „fegyverben jól gyakorlott, hazánk boldogságáért élni-halni tudó, polgári szabadságért törvényszerűleg folytonosan küzdő polgári nemzeti őrtestület”-té alakítsák át.¹²

Végül szólnunk kell a Magyarországon állomásozó katonaság rendvédelmi és karhatalmi funkcióiról is. A cs. kir. hadsereg Magyarországon állomásozó egységeinek többsége nem magyarországi kiegészítésű volt. A nagyobb városokban, ahol állandó helyőrség volt, a katonaság őrzőjáratozással biztosította a közrendet. A katonaságot vetették be tüntetések és más tömegmegmozdulások szétoszlatására is. Több esetben katonaságot

¹¹ KAPOSSY Lucián: *Pápa város egyetemes leírása*. Pápa (Főiskolai Könyvnyomda) 1905 [Pápa (Jókai Városi Könyvtár) 1989]. 91-93.; LAUSCHMANN Gyula: Székesfehérvár története. III. kötet. A városi polgárosodás évtizedei 1801-1848. A nemzeti függetlenségi küzdelem 1848-1849. In: FARKAS Gábor (szerk.): *Közlemények Székesfehérvár város történetéből*. Székesfehérvár (Székesfehérvár Város Levéltára) 1995. 100-103.; Molnár András: A kőszegi polgárság fegyveres testületei 1791-1848. *Vasi Szemle* 1988 (42) 75-88.; Simon V. Péter: A polgárőrség intézménye 1848 tavaszán. *Folia Historica* 15. Budapest (Műzsák Közművelődési Kiadó) 1991. 11-24.; Molnár András: Polgárőrségek Magyarországon a napóleoni háborúk idején. *Hadtörténelmi Közlemények* (továbbiakban *HK*) 1992 (105) 94-119; VÍZI László Tamás: Polgárőrség és nemzetőrség. Városvédelem Székesfehérváron a XIX. század első felében. In: CSURGAI HORVÁTH József - DEMETER Zsófia (szerk.): *Közlemények Székesfehérvár történetéből I. „Akit szolgáltatók egy árva hon volt...” Az 1998. május 13-án, szeptember 29-én és november 12-én rendezett tudományos tanácskozás előadásai*. Székesfehérvár (Székesfehérvár Város Levéltára) 2000. 63-87.; MOLNÁR András: Kőszeg polgárőrsége 1848 tavaszán. In: BARISKA István - SÓPTEI Imre (szerk.): *Kőszeg 2000. Egy szabad királyi város jubileumára*. Kőszeg (Polgármesteri Hivatal) 2000. 181-192.

¹² BALÁZS Péter: *Győr a feudalizmus bomlása és a polgári forradalom idején*. Budapest (Akadémiai) 1980. 167.

vezényeltek ki a sokszor véres verekedésbe torkolló követválasztások rendjének biztosítására. 1845, az adminisztrátori rendszer bevezetése után a kormányzat megbízottjaiként tevékenykedő adminisztrátorok katonai erőt vetettek be a megyegyűlések szétosztatására, ha azokon nekik nem tetsző irányba fordult a vita.¹³ Szintén a katonaságot alkalmazták a politikai jellegű letartóztatások foganatosításakor; így például 1837. május 10-én, Kossuth letartóztatásakor.

1848-ban tehát az új polgári államnak a rendvédelmi testületek és funkciók területén is meg kellett próbálnia valamifajta egységet teremtenie ebben a nehezen átlátható, rendszernek alig-alig nevezhető képződményben.

Az 1848. évi XXII. törvénycikk és a nemzetőrség feladatai¹⁴

¹³ Molnár András: Katonai karhatalom a reformkori megyegyűléseken. *HK* 1994 (107) 75-87.

¹⁴ Az 1848. évi nemzetőrségre ld. URBÁN Aladár: *A nemzetőrség és honvédség szervezése 1848 nyarán*. Budapest (Akadémiai) 1973. (továbbiakban URBÁN 1973.) 11-221. Külön nem hivatkoztunk adataink mindegyikét e munkából vettük. A nemzetőrség szervezésére vonatkozó kormányzati iratok nagy részét közli URBÁN Aladár (a dokumentumokat válogatta, a jegyzeteket készítette, az előszót írta): *Gróf Batthyány Lajos miniszterelnöki, hadügyi és nemzetőri iratai*. Budapest (Argumentum) 1999. I-II. (továbbiakban URBÁN 1999.) Ld. még Urbán Aladár: Utasítások és tervezetek az 1848-as nemzetőrség szervezésére. *HK* 1956 (3) 333-356.

Az egyes vidéki nemzetőrségek történetére azóta megjelent irodalomból kiemelendők a következők. Kopasz Gábor: A veszprémi nemzetőrök szerepe 1848-ban a baranyai Drávavonal védelmében. *A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei*. 5. Budapest (Franklin-Társulat Nyomdája) 1966.; KOPASZ Gábor: A baranyai nemzetőrség és ennek szerepe 1848-1849-ben. In: SZITA László (szerk.): *Baranyai Helytörténetírás, 1973. A Baranya Megyei Levéltár évkönyve*. Pécs (Baranya Megyei Levéltár) 1973.; Molnár András: A kőszegi nemzetőrség 1848 márciusától decemberéig. *Vasi Szemle* 1987 (41) 184-209.; uő.: A pápai nemzetőrség 1848 tavaszán. *A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 18. Veszprém (Veszprém Megyei Múzeumok Igazgatósága) 1987.; Bene János: A nemzetőrség és a honvédség szervezése a kisvárdai járásban 1848-49-ben. *Rétközi Múzeum Füzetei* 9. Kisvárdai (Rétközi Múzeum) 1990.; ifj. Gyüsi László: A nemzetőrség szervezése Tatán és környékén, valamint részvételük az önvédelmi harcban (1848. március – 1848. december). *Limes* 1993 (6) 51-67.; Ortutay András: Esztergomi nemzetőrök 1848-ban. *Limes* 1993 (6) 41-50.; Bagu Balázs – Szakáll Mihály: A szabadságharc nemzetőrei. Vidékünk nemzetőrségének történetéből, 1848-1849. *Kárpátaljai Magyar Könyvek*. 42. Ungvár – Budapest (Intermix) 1994.; HAJAGOS József: Heves megyei nemzetőrök részvétele a bácskai harcokban. In: HORVÁTH László (szerk.): *Mátrai Tanulmányok*. Gyöngyös, 1995.; MOLNÁR András: Zalaegerszeg nemzetőrei 1848-ban. In: MOLNÁR András (szerk.): *Hadtörténelmi tanulmányok. Zalai Gyűjtemény 36/I. Zalaegerszeg (Zala Megyei Levéltár)* 1995. 143-163.; CSIKÁNY Tamás: Csikány Ferenc, a gyöngyösi nemzetőrség parancsnokának segédtsíjtje, honvédszázados. In: HORVÁTH László (szerk.): *Egy küzdelmes év katonái. Mátrai tanulmányok 1995. Mátra Múzeum tanulmánykötete*. Gyöngyös (Mátra Múzeum) 1998.;

Az 1848. március 15-i pesti forradalom legfontosabb dokumentuma, a 12 pont ötödikként „Nemzeti őrserget” követelt. Ez az intézmény a polgári forradalmak jellegzetes vívmánya volt, s 1848-49 Magyarországon különleges jelentőségre tett szert. Főleg azért, mert az országnak 1848 előtt semmilyen önálló katonasága nem volt, s így a nemzetőrség szervezésével a kormány gyakorlatilag önálló fegyveres erőre tett szert. Alkalmazásának ugyan megvoltak a maga korlátai, de elvileg olyan keretet jelentett, amelyben a lakosság egy jelentős része elsajátíthatta a fegyverforgatás alapismereteit, s ez később, a reguláris hadsereg megszervezésénél is jól jött.

Az intézmény történelmi előzményei között ott találjuk az amerikai függetlenségi háború milíciáját és a francia forradalom 1789-ben megszervezett nemzetőrségét. A francia nemzetőrség a helyhatóságok irányítása alatt alakult, s csak 1790-ben, a Mars mezőn történt az első kísérlet arra, hogy a megyék nemzetőrségéből országos szervezetet hozzanak létre. Törvényes jóváhagyást a nemzetőrség csak 1791 őszen nyert. Ez a helyi széttagoltság 1831, a Nemzeti Gárda újjászervezése után is fennmaradt, mert a törvények szerint a francia belügyminiszter csak a polgármestereken és a prefektusokon keresztül rendelkezhetett ezekkel az alakulatokkal. Ennek az intézménynek a képe lebegett mind a pozsonyi rendi országgyűlés liberális politikusai, mind a pesti radikális fiatalok előtt, jóllehet az előbbieket inkább a júniusi monarchia, az utóbbiak pedig a francia forradalom nemzetőrségét tekintették követendő példának

A nemzetőrség létrehozásának természetesen voltak eszmei előzményei. Az ország védelmének a haza lakosainak összességére való kiterjesztése logikus folyamánya volt a reformkori érdekegyesítési politikának. Először Wesselényi Miklós beszélt 1834-ben egy nemzeti őrserget szükségességéről. 1841-ben Zichy Ottó, 1842-ben Perczel Mór

MAGONY Imre: *Székesfehérvár nemzetőrei 1848-ban*. Székesfehérvár (Ma) 1998.; ifj. SARKADY Sándor: *A soproni nemzetőrség 1848-ban*. Sopron (Edutech) 1998.; P. Kovács Melinda - Kozma György Bertalan - Szabó Jolán (összeállította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta): 1848-as nemzetőrök Heves és Külső-Szolnok vármegyében. *A Heves Megyei Levéltár forráskiadványai 6*. Eger (Heves Megyei Levéltár) 1999.; Pájer Imre: Nemzetőrség a rábaközi alsó járásban. *Soproni Szemle*, 1999 (53) 213-224.; Czaga Viktória és Jancsó Éva (válogatta és szerk.): Pest-budai nemzetőrök 1848-49. Dokumentumok a fővárosi nemzetőrség történetéhez. *Budapest Történetének Forrásai*. Budapest (Budapest Főváros Levéltára) 2001.

karolta fel ezt a javaslatot. Zichy a létrehozandó nemzetőrséget az általános hadkötelezettség alapján kiállítandó hadsereg kiképzési kereteként képzelte el.¹⁵

A nemzetőrség létrehozásának szükségességére Kossuth is célzott híres március 3-i felirati beszédében. Ebben a valódi (tehát nép-) képviseleti rendszer megteremtésével összekötendőnek mondta a honvédelmi rendszer olyan átalakítását, amely megfelel „nemzeti jellemünknek és a honlakosok érdekegységének.”¹⁶ Március 14-én, a bécsi forradalom hírének vétele után Kossuth már nyíltan kimondta, hogy ez a honvédelmi rendszer a nemzetőrséget jelenti, amely a nemzet nyugalmaát biztosítja. Kossuth úgy vélte, hogy a nemzetőrség megszervezését a törvényhatóságokra lehetne bízni, s „mindazoknak, kiknek a polgári jogokban részvétet adni akarunk, egyszersmind kötelességük a belső nyugalom fönntartására nemzeti őrségi minőségben örködni.”¹⁷

A nemzetőrségről szóló törvényjavaslat hosszas huzavona után, 1848. április 3-án készült el. Az intézményt eredetileg a hadügyminiszter (honvédelmi miniszter) alá akarták rendelni, ám az utolsó pillanatban Teleki László javaslatára úgy döntöttek, hogy az intézmény általában tartozzék a minisztérium (a kormány) hatásköre alá. A törvény elfogadtatásáról tartott bécsi tárgyalások során az Államkonferencia (Staatskonferenz) több ponton módosítani próbálta a javaslatot, különösen a vagyoni kvalifikáció és a horvát nemzetőrség alárendeltségi viszonyai tekintetében. A várhatóan viharos magyar reagálásoktól való félelem miatt azonban a sok módosító javaslatból végül nem lett semmi. Az uralkodó 1848. április 7-én változtatás nélkül jóváhagyta „A nemzeti őrseregről” szóló XXII. törvénycikket.¹⁸

A 35 paragrafusból álló törvény azokat a 20 és 50 év közötti férfiakat kötelezte nemzetőri szolgálatra, akik városokban vagy rendezett tanácscsal ellátott községekben 200 forint értékű házzal vagy földdel, egyéb községekben fél jobbágytelekkel vagy ennek megfelelő nagyságú

¹⁵ Molnár András: „Nemzeti őrsereg” felállításának terve 1843-ból. *HK* 1988 (35) 732-741.; uő.: „A magyar honvédelemről”. Horváth Mihály kiadatlan írása 1846-ból. *HK* 1988 (35) 390-397.; uő.: Hadügyi reformkísérletek 1848 előtt. (Az önálló nemzeti haderő megteremtésének előzményei). *Századok* 1999 (133) 1193-1214.

¹⁶ Kossuth Lajos összes munkái (továbbiakban: KLÖM) XI. 626.

¹⁷ KLÖM XI. 656.

¹⁸ KÁROLYI Árpád: *Az 1848-diki pozsonyi törvénycikkek az udvar előtt*. Budapest (k. n.) 1936. 124-130., 268-274.; URBÁN 1973. 19-24.

földterülettel rendelkeztek; illetve ha évi 100 pengő forint tiszta jövedelmük volt. Mindez azért érdekes, mert a népképviselési választásokon azok vehettek részt, akik városokban vagy rendezett tanáccsal ellátott községekben 300 forint értékű házzal vagy földdel, egyéb községekben egynegyed jobbágytelekkel vagy ennek megfelelő nagyságú földterülettel, illetve 100 forint évi tiszta jövedelemmel rendelkeztek. A nemzetőrség intézménye a városokban tehát szélesebb, vidéken szűkebb bázison nyugodott. Ennek többek között az volt a célja, hogy megakadályozzák a nemzetiségi lakosság túlzott beáramlását a nemzetőrségbe.

A nemzetőrségbe olyan, a vagyoni kvalifikációt meg nem üő személyeket is fel lehetett venni, akik „érdekeltek az alkotmányos rend fenntartásában”. A törvény részletesen intézkedett a nemzetőrök összeírásáról. A nemzetőrök szabadon választhattak a gyalogos és lovas szolgálat között, de aki nem vállalt lovas szolgálatot, annak gyalog mindenképpen szolgálatot kellett teljesítenie.

A nemzetőrség századosig (kapitányig) maga választhatta tisztjeit. Az őrnagyokat Magyarországon a hadügyminiszter ajánlatára a nádor, Horvátországban a bán nevezhette ki. A nemzetőrség fővezérsége Magyarországon a nádort, Horvátországban a bánt, vagy a kapcsolt részek alkaptányát, a Tengeremelléken (Fiume és környéke) a kormányzót illette.

A nemzetőrség kiképzéséhez szükséges katonai személyzetről a kormánynak kellett gondoskodnia. Akinek fegyvere nincs, az – a törvény szerint – az államtól kap. A nemzetőrség minden tagja rangban egyenlőnek tekintendő a sorkatonaság azonos rangú tagjaival. A nemzetőrség helyi szolgálat esetén díjazásban nem részesül. Külszolgálat esetén, ha községük határán kívül, de a törvényhatóságon (megye) belül történik az illető törvényhatóság fizeti a sorkatonaságéval megegyező díjukat. Ha a külszolgálatot a törvényhatóság határain kívül teljesítik, a díjat az országos pénztár fizeti.

A törvény részletesen szabályozta a fegyverek őrzését és a szolgálat módját. A nemzetőrség rendkívüli esetben köteles volt saját községének határán kívül is szolgálatot tenni. A nemzetőrség csak polgári eljáró utasítására léphetett szolgálatba s alkalmazhatott erőszakot. Az őrszolgálaton kívül minden más szolgálat esetén jelen kellett lennie egy polgári előljárónak is. Nyugalmi időszakban a nemzetőrség előre meghatározott rendszer szerinti

váltásokban teljesített szolgálatot; rendkívüli esetekben valamennyi nemzetőr köteles volt szolgálatot teljesíteni. Rendfenntartó szerepéhez tartozott „utcai vagy korcsmai veszekedések meggátolása, a kihágók befogása, a befogott gonosztevőknek vagy kihágóknak a törvényes felsőbbség kezeibe áttaladása”, illetve a felsőbbség részére karhatalom kiszolgáltatása. A nemzetőrség fegyveresen nem tanácskozhatott és nem hozhatott határozatokat. A nemzetőrség tagjait testi büntetéssel nem lehetett fenyegetni. Szükség esetén az uralkodó rendelete alapján fel lehetett oszlatni egy-egy település nemzetőrségét, de ebben az esetben egy éven belül újjá kellett azt szervezni.

A nemzetőrség szervezésének szakaszai a Batthyány-kormány időszakában

A nemzetőrség szervezése már a törvény megszületése és szentesítése előtt spontán módon megkezdődött. A pesti forradalom után létrehozott Közbátorsági Választmány már március 15-én felhívásban közölte a város lakosságával, hogy a meglévő polgárőrséget 1500 fővel fogják szaporítani. Mindenki szabadon beállhat, fegyvert és ismertető (megkülönböztető) jelet ingyen fog kapni. A már fennálló polgárőrség beolvad az újonnan szerveződőbe. Pest példáját csakhamar követték a többi vidéki városok is. Kossuth maga is úgy vélte, hogy a nemzetőrség megszervezését az egyes törvényhatóságokra kellene bízni.¹⁹ E spontaneitás miatt azonban féltő volt, hogy az így szerveződő nemzetőr alakulatok egységesítése komoly problémákat fog okozni. Ezért is került volna ez az intézmény az első törvénytervezet szerint a hadügyminiszter felügyelete alá, s ezért rendelték végül az egész minisztérium felügyelete alá. Batthyány Lajos miniszterelnök is ezt tarthatta jobbnak, mert már március végén elterjedt róla a hír, hogy a nemzetőrség feletti irányítást magának tartja fenn. Ezt az elhatározását aztán az április 15-i minisztertanács határozattá is emelte.

A nemzetőrség szervezése az első hetekben nagyobb eredményeket csak a városokban hozott. Itt két veszély fenyegetett. Egyrészt az, hogy a már meglévő polgárőrségek meg akarják tartani különállásukat, s így megakadályozzák az egységes nemzetőrség létrehozását. Másrészt az, hogy a kvalifikáció túlzottan szigorú alkalmazása esetén szűk lesz az új intézmény

¹⁹ KLÖM XI. 656. (1848. márc. 14.)

társadalmi bázisa. Itt jegyzendő meg, hogy közvetlenül a forradalom után a nemzetőr alakulatok többsége úgy jött létre, hogy a meglévő polgárőrségek kiegészültek az önként jelentkezőkkel. Ennek a nemzetőrségnek a létszáma ekkor kb. 55-60 000 fő lehetett, s egynegyede rendelkezett lőfegyverrel. A polgárőrségen kívül – különösen Pesten – igen jelentős volt az ifjúság aránya.

Vidéken viszont ellenszenv mutatkozott a szervezéssel szemben. Ennek magyarázata az, hogy a paraszti népesség egy része az új intézményben afféle bújtatott katonaságot látott, s szabályosan rettegett a katonáskodástól.

A nemzetőrségnek ekkor még nem volt központi irányító szervezete. A fővárosban a kijelölt miniszterekből (Szemere Bertalan és Klauzál Gábor) és Pulszky Ferencből álló afféle kihelyezett kormánybizottságként működő Miniszteri Országos Ideiglenes Bizottmány inkább csak a problémákat regisztrálta és tanácsokat adott, illetve a fegyverigényeket továbbította. Azonban már március 28-án Varasd város polgármesteréhez intézett levelében felhívta a figyelmét arra, hogy lehetőleg a polgári őrsereget (nemzetőrséget) használják fel a rend fenntartására, s csak szükség esetén kérjenek katonaságot.²⁰

A hivatalába lépő Batthyány-kormánynak a nemzetőrség szervezésével kapcsolatban több problémát is meg kellett oldania. Ezek közül, ha nem is a legfontosabb, de a legsürgősebb megoldást igénylő a zsidó nemzetőrök kérdése volt. A zsidó vallás nem volt törvényesen bevett vallás, s a zsidók nem voltak egyenjogúak a lakosság más vallású csoportjaival. (A zsidók egyenjogúsításáról a népképviselői országgyűlés hozott határozatot 1849. július 28-án). Áprilisban több nagyvárosban, köztük Pozsonyban és Pesten is antiszemita zavargásokra került sor. A városok (főleg német) céhes polgársága rossz szemmel nézte, hogy a nemzetőrség soraiba több helyen zsidókat is felvettek. A megmozdulásokat részben egyfajta szociális elégedetlenség is motiválta. A városi iparúzők attól tartottak, hogy a céhszervezet megszüntével (amire végül is nem került sor) a náluk olcsóbban dolgozó zsidó iparúzők elveszik a kenyérüket. A zavargásokat a legtöbb helyen csak sorkatonaság bevetésével sikerült lecsillapítani. A kormány,

²⁰ A MOIB működésére ld. Meszlényi Antal: A Miniszteri Országos Ideiglenes Bizottság működése 1848. március 23-ától ápr. 20-áig. *Századok* 1923-24 (57-58) 714-757.; Urbán Aladár: A Miniszteri Országos Ideiglenes Bizottmány működése 1848. március – április. *Századok* 2001 (135) 3-32. A márc. 28-i levelet közli URBÁN 1999. 191-192.

hogy a további zavargásoknak elejét vegye, kényszerű kompromisszumként hozzájárult a zsidó nemzetőrök lefegyverzéséhez. A zavargások színhelyén viszont statáriumot rendelt el.²¹

A nemzetőrség általában jól szerepelt ezekben a helyzetekben, s komoly segítséget nyújtott a zavargások felszámolásában. Ugyanakkor például a Vas megyei mezővárosokban kibontakozott antiszemita mozgalmakban a nemzetőrség is élen járt a helyi zsidó lakosok elűzésében, s inkább a rend megzavarójának, mint fenntartójának szerepét játszotta. Ezt részben az magyarázta, hogy ezeken a területeken a nemzetőrség törzsét a régi, kiváltságaira gondosan ügyelő polgárőrség alkotta.²²

A nemzetőrség országos szervezésére vonatkozó első intézkedésekre április 20. körül került sor. Batthyány Lajos miniszterelnök ekkor intézkedett a nemzetőrség csúcsszervének, az Országos Nemzetőrségi Haditanácsnak a létrehozásáról. A haditanács az ország minden nemzetőr alakulata felett rendelkezhetett. A Haditanács elnökévé Batthyány báró Franz Ottinger vezérőrnagyot, budai dandárparancsnokot nevezte ki; Ottingert május 15-én Baldacci Manó ezredes váltotta fel. Május végétől megalakultak a Haditanács osztályai. A gyalogságit Csanády Pál őrnagy, a lovasságit báró Majthényi István őrnagy, a tüzérségit Lukács Dénes főhadnagy, a fegyelmet Kállay Ferenc őrnagy, a politikait (igazgatásit) Kiss Károly őrnagy, a gazdaságit Erdős Ferenc őrnagy vezette. Baldacci azonban csak Batthyány helyettese volt a Haditanács elnökeként. Kiadás előtt minden rendeletet be kellett mutatnia a miniszterelnöknek. Batthyány többször is hangsúlyozta, hogy a Haditanácsot miniszterelnöki hivatala kiegészítő részének tekinti. Amikor május 23-án Itáliából végre hazatért Mészáros Lázár hadügyminiszter, Batthyány 24-én figyelmeztette, hogy a Haditanács nincs alárendelve a hadügyminisztériumnak.²³

Bár a XXII. törvény intézkedett a nemzetőrség főparancsnokának kinevezéséről is, erre a szabadságharc végéig nem került sor. A nemzetőrség

²¹ MISKOLCZY Ambrus: Zsidóüldözés Pozsonyban 1848. április 23-24-én. In: ERDŐDY Gábor - HERMANN Róbert (szerk.): *Magyarhontól az Újvilágig. Emlékkönyv Urbán Aladár ötvenéves tanári jubileumára*. Budapest (Argumentum) 2002. 227-248.

²² SIMON V. Péter: Zsidóellenes zavargások Vas megyében 1848 tavaszán. In: MOLNÁR Károly (szerk.): *A Szombathelyi Berzsényi Dániel Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei IV.* Szombathely (Szombathelyi Tanárképző Főiskola) 1984. 117-131.

²³ Közli URBÁN 1999. I. 594-595.

tényleges irányítója szeptember végéig Batthyány, utána a szeptember közepén a Haditanács elnökévé kinevezett Nádosy Sándor alezredes (később ezredes), a Haditanácsnak a hadügyminisztériumba való beolvasztása után Mészáros Lázár hadügyminiszter, 1849 májusától pedig Szemere Bertalan belügyminiszter és miniszterelnök volt. A Batthyány-kormány időszakában a hadügyminisztérium – és a katonai hatóságok – csak a tábori szolgálatra kimozdított nemzetőrség felett bírtak rendelkezési joggal.

Április 21-én Batthyány elrendelte a nemzetőri összeírások megkezdését.²⁴ Ez jobbára zökkenőmentesen ment, csupán a népnek a katonáskodástól való – már említett félelme – okozott problémákat. Az összeírás ugyanis feltűnően emlékeztetett az újoncösszeírásra. Az ilyen aggodalmak kiküszöbölése végett, Batthyány április 21-én, majd május 25-én körlevelet intézett a törvényhatóságokhoz, s ebben utasította őket, hogy ahol ellenszenv mutatkozik az összeírással szemben, ott azt ne folytassák.²⁵

A kvalifikáció betartása körül is voltak problémák. Az egyes megyék jó szokás szerint saját ízlésük szerint értelmezték a törvényt és a rendeletet. Volt, ahol túlzottan szigorúan ragaszkodtak a törvény előírásaihoz, volt viszont olyan terület is, ahol a kvalifikációt meg nem ütő személyeket is bekényszerítették a nemzetőrségbe. A nemzetőri összeírás és szolgálat érintette az orvosokat, tanítókat és lelkészeket; a hivatalnokok szolgálatra kötelezése pedig a közigazgatásban okozott fennakadásokat. A kormány ezért úgy intézkedett, hogy a szolgálatnál lehetőleg legyenek tekintettel ezekre az akadályokra.

A szervezésnél komoly problémát jelentettek a már meglévő polgárőrsegek. Ezek között voltak jól felfegyverzett, viszonylag jól kiképzett egységek is. Katonai szempontból tehát kívánatos lett volna fenntartásuk. Batthyány miniszterelnök viszont politikai okokból ragaszkodott az egységes szervezéshez, mondván, hogy ilyen alapon külön nemzetiségi zászlóaljok szervezését is engedélyeznie kellene. Ezért ezeket az alakulatokat feloszlatták, s lakóhely szerint osztották be őket a helyi nemzetőrségekbe.

A nemzetőrség alapegysége a zászlóalj volt (egy városban általában egy, egy megyében egy-négy volt). A zászlóaljakat századokba, ezeken belül

²⁴ Közli URBÁN 1999. I. 367.

²⁵ Az ápr. 21-i rendeletet közli URBÁN 1999. I. 252. A május 25-i, az április 21-i rendeletre visszautaló körrendeletet közli DEÁK Imre: *1848, ahogy a kortársak látták. A szabadságharc története levelekben.* Budapest (Sirály) é. n. [1942.] 103. URBÁN 1999. I. nem közli.

szakaszokba szervezték. Az összeírt nemzetőrség létszáma 1848 nyarára elérte a 350-380 000 főt, de ebben a számban nincs benne Erdély, illetve a Határőrvidék és Horvátország nemzetőrsége. Ebből a jelentős létszámból mindössze 6000 fő volt a lovas nemzetőr, az is meglehetősen egyenetlen területi eloszlásban. Volt olyan megye, amelynek összesen két lovas nemzetőre volt. A Határőrvidéken nem szervezték meg a nemzetőrséget, a horvátországi pedig soha nem került a magyar minisztérium alárendeltségébe. Ebből a jelentős létszámból mindössze 6000 fő volt a lovas, az is egyenetlen területi eloszlásban. Volt olyan megye, amelynek összesen két lovas nemzetőre volt. Erdélyben a töredékes, nem azonos időpontban keletkezett részadatok alapján nagyjából 50-55.000 főre tehető a nemzetőrség létszáma, de ebben a székely határőrezredek állományának egy része is benne van.²⁶

A nemzetőrségi törvényben nem volt szó tüzérségről. Bár az alakulatok igyekeztek ágyúhoz jutni, csupán egyetlen tüzéralakulatról tudunk. Ezek az aradi polgárőrség tüzérségéből átalakult pattantyúsok voltak, akiket 1848 szeptemberében szabályos tüzérüteggé szerveztek át.²⁷

A nemzetőrségi törvény szerint a nemzetőrség elsődleges feladata „a személyes és vagyonbátorság [vagyonbiztonság], a közcsend, a belbéke biztosítása” volt. A törvény egyes paragrafusai ugyan lehetővé tették a nemzetőrségnek községe és törvényhatósága határain kívüli szolgálatát, de valószínűleg maguk a törvényalkotók sem gondolták, hogy milyen hamar és milyen gyakran lesz szükség e paragrafusok alkalmazására. A délvidéki szerb zavargások megindulása után a kormánynak komolyan számot kellett vetnie azzal a kérdéssel, hogy mennyire alkalmas a nemzetőrség katonai jellegű feladatok ellátására.

A nemzetőrség felfegyverzésére lényegében hatféle lehetőség volt. Az első a már meglévő polgárőrsegélyek fegyverzetének átvétele, illetve a megyei nemesi felkelési fegyverkészletek felhasználása. Ez azonban csak töredékét fedezhette a szükséges fegyvereknek. A második lehetőség a lakosságnál

²⁶ Süli Attila: A nemzetőrség szervezése Erdélyben 1848 nyarán és őszén. *HK* 2000 (113) 605-630.; Nagy Sándor: Az erdélyi nemzetőrség és a székelyek. Észrevételek Süli Attila: A nemzetőrség szervezése Erdélyben 1848 nyarán és őszén című írásához. *HK* 2000 (113) 890-892.

²⁷ CSIKÁNY Tamás: Az aradi nemzetőr-tüzérség 1848-ban. In: ERDŐDY Gábor - HERMANN Róbert (szerk.): *Magyarhontól az Újvilágig. Emlékkönyv Urbán Aladár ötvenéves tanári jubileumára*. Budapest (Argumentum) 2002. 249-261.

található fegyverek begyűjtése volt. Az így nyerhető lőfegyverek többsége azonban – enyhén szólva – nem volt korszerű. A harmadik lehetőség a magyarországi főhadparancsnokságok fegyverkészleteinek átvétele volt. Ez meglehetősen nehézkes volt, s szintén nem biztosított elég fegyvert. Ezt kiegészíthette negyedikként a birodalom más raktáraiból történő fegyverszállítás. Erre meglehetősen kevés esély mutatkozott. Az ötödik lehetőség a külföldről történő fegyverbeszerzés volt. Ez 1848. október végéig kb. 30.000 puskát biztosított, ezek többségét azonban már nem a nemzetőrség, hanem a honvédség felfegyverzésére használták fel. Végül, hatodik lehetőségként a hazai fegyvergyártás beindítása jelentkezett. Az erre vonatkozó intézkedéseket a Batthyány-kormány meg is tette, ám az eredmények csak 1848 őszén jelentkeztek.

A nemzetőrség kiképzését a kormány nyugalmazott cs. kir. tisztek és altisztek bevonásával kívánta megoldani, de nem zárkózott el az aktív tisztek alkalmazásától sem. Az első kiképzési szabályzat csak augusztus közepén jelent meg, ám ezt meglehetősen egyenetlenül terjesztették az országban. A nemzetőrség szabályzatai lényegében a katonaság szabályzatának átalakított változatai voltak.

A nemzetőrség tényleges rendvédelmi működéséről az első adatok a már említett városi antiszemita zavargások idejéből valók. Az 1848 tavaszán országszerte kibontakozó parasztmozgalmak letörésére karhatalomként még inkább katonaságot vetettek be a megyei hatóságok vagy a mozgalmak felszámolására kiküldött kormánybiztosok. A nemzetőrség első karhatalmi fellépéseiről 1848 nyaráról vannak adataink, s ezt követően a szabadságharc végéig a különböző agrármozgalmak ellen általában nemzetőrséget vezényeltek ki. Tudunk olyan esetről is, amikor egy szomszédos megyétől kértek nemzetőri segítséget ilyen célból. Egyes esetekben nemzetőrséget használtak fel a megbízhatatlan nemzetőri egységek lefegyverzésére is. Szintén nemzetőrök biztosították a rend fenntartását a népképviselői országgyűlésre történő képviselőválasztások alkalmával. Tudunk olyan esetről is, amikor a helybeli nemzetőrök felfegyverzésével tartották távol a választástól az ellenjelölt választóit.

A nemzetőrség tábori szolgálata és az önkéntes mozgó nemzetőrség

A nemzetőrségnek nemcsak a belső rend fenntartásában, de a harctereken is jutott szerep. Magyarországnak 1848 előtt nem volt saját hadserege. Az országban állomásozó cs. kir. hadsereg egységeit csak május 7-én rendelték a magyar kormányzat alá. A délvidéki szerb lázadás kitörése, illetve Jellačić horvát bán fegyveres készülődései miatt a kormány úgy intézkedett, hogy a nemzetőrséget rendszeres váltásokban a veszélyeztetett vonalakra kell vezényelni. A váltások időtartama négy és nyolc hét között váltakozott. A nemzetőrség tábori szolgálata azonban nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. Mire egy-egy zászlóalj belejött volna a tábori szolgálatba, már indulhatott is haza.²⁸

A nemzetőrség nimbuszát aztán végképp tönkretette az, hogy Szenttamás első ostroma után a táborban állomásozó tolnai nemzetőrzászlóalj fogta magát és hazament szülőföldre. Az eset ugyan nem okozott különösebb zavart a hadműveletekben, de figyelmeztette a politikai és katonai vezetést arra, hogy a nemzetőrség tábori szolgálatától nem lehet komolyabb eredményeket várni. Ezért intézkedett úgy a kormány, hogy az egyes törvényhatóságok önkéntesen jelentkező nemzetőreikből és más önkénteseikből alakítsanak nemzetőr csapatokat.

Az önkéntes alakulatok létrehozását Kossuth Lajos pénzügyminiszter kezdeményezte. Július 19-én levelet intézett Baldacci Manó ezredeshez, az Országos Nemzetőrségi haditanács elnökéhez, amelyben kifejtette, hogy a nemzetőrség egy-egy havi tábori szolgálatát kényszerhelyzetben hozott intézkedésnek, szükséges rossznak tekinti, miután az a látszat szerint „a hon megvédésének elérésére nézve” aligha lesz sikeres, ugyanakkor az általa jelentett teher a kincstár számára „csak alig megbírható.” Ezért azt javasolta, hogy az országban lévő sorkatonaságot váltsák fel a helyi nemzetőrséggel, a

²⁸ A nemzetőrség katonai alkalmazására – URBÁN 1973. kívül – újabban ld. még Simon V. Péter – Tilcsik György: *A Vas megyei mozgóvá tett nemzetőrség és levelezőkönyve 1848. július-szeptember. Savaria. A Vas Megyei Múzeumok Értesítője. 1983-1984.*; Urbán Aladár: *Batthyány Lajos és a vasi fölkelősereg 1848 szeptember-októberében. HK 1985 (32) 786-801.*; Molnár András: *A vasi nemzetőrség kanizsai „kalandja” 1848 októberében. Chernel Kálmán visszaemlékezése. Vasi Szemle 1991 (45) 227-232.*; HERMANN Róbert: *A drávai védvonal 1848. június – szeptember. In: HERMANN Róbert: A Drávától a Lajtaiig. Tanulmányok az 1848. nyári és őszi dunántúli hadi események történetéhez. Budapest (Balassi) 2008. 11-35.*

sorkatonákat pedig vezényeljék a táborba. Ugyanakkor azt javasolta, hogy az ellenség elébe csak azokat a nemzetőröket küldjék, akik nem egy hónapra, „hanem amennyi időre szükség van, arra önként vállalkoznak”. Baldacci egyetértett Kossuth nézeteivel, s a Kossuthnak küldött választ eljuttatta Mészáros Lázár hadügyminiszterhez, valamint felhívta a kérdésre Batthyány Lajos miniszterelnök figyelmét is.²⁹

Mészáros Lázár hadügyminiszter július 25-én, valószínűleg Batthyány Lajos miniszterelnök egyetértésével rendeletet adott ki, amelyben arra hivatkozva, hogy az egyes megyék a nemzetőrség mozgósításánál célszerűtlenül jártak el, a következő kérdésekre kért választ az egyes törvényhatóságoktól: 1. A törvényhatóságban hány összeírt nemzetőr van? 2. Ezekből mennyi van kiképezve és felszerelve? 3. Hányat lehetne közülük, mint önkéntest vagy mint hosszabb szolgálatra alkalmast kiindítani?³⁰

Ez a rendelkezés már megelőlegezte a mozgósítás rendszerének gyökeres átalakítását. Augusztus 13-án maga a miniszterelnök fordult újabb rendeletben a törvényhatóságokhoz. Ebben – arra hivatkozva, hogy a nemzetőrség mobilizációja nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket – utasította a hatóságokat, hogy „egy nemzetőrökből álló hadi erőt teremtsenek, mely önkénytelen ajánlkozó erős, egészséges egyénekből legyen alkotva, kik kötelezvék mindaddig, míg a harc tart, vagy a haza szolgálatukat igényelni fogja, a kormány rendelete alá helyezni magukat”. A rendelet szerint ezeket az önkénteseket a hatóság gyűjtse össze, ossza századokba, fegyverezze fel (akár rekvirálás útján is), gyakoroltassa be őket katonaszolgálat egyének által, majd tegyen jelentést számukról és kinevezendő parancsnokukról. Amint ez megtörtént, a hadügyminisztérium tudatni fogja a megyével a csapat kiindulásának napját és „útbaigazítását” (azaz rendeltetési helyét). Az önkéntesek kiindulásuk napjától a honvédekkel egyenlő fizetést fognak kapni, s a honvédség fegyelmi rendszabályai vonatkoznak rájuk. A rendelet szerint „minden egyéb, a nemzetőrseregek kimozdítására vonatkozó rendeletek ezennel megszüntetnek”, kivéve a már kimozdított vagy még augusztusban kimozdítandó nemzetőr zászlóaljakra vonatkozó

²⁹ A levélváltást közli SINKOVICS István (sajtó alá rendezte): *Kossuth Lajos összes munkái. XII. Kossuth Lajos az első magyar felelős minisztériumban*. Budapest (Akadémiai) 1957.

³⁰ Közli URBÁN 1999. II. 967-968.

intézkedéseket. Ezeket a zászlóaljkat a megszervezendő önkéntes zászlóaljok fogják felváltani.³¹

Augusztus 15-én Batthyány a fenyegető horvát veszélyre való tekintettel a Duna és a Dráva közötti törvényhatóságokat szólította fel önkénteseik minél előbbi kiállítására, azzal a kiegészítéssel, hogy „lássák el azokat legjobb fegyvereikkel, húzzák össze egy helyütt, és jelentsék ide fel azoknak számát sürgönnyel, hogy ezen seregeket egy, a dunántúli kerületben rendelkezendő, e napokban kinevezendő hadvezér alá lehessen helyezni”. Ez a rendelet már jelezte, hogy az önkéntes nemzetőröket nem fogják azonnal a drávai, illetve a bácsi védvonalra vezényelni.³²

Ezt aztán egyértelművé tette Batthyány augusztus 27-i rendelete, amelyben közölte, hogy az önkéntes mozgó nemzetőrség egységeit négy kerületi táborban fogják összevonni.³³ A négy kerület kijelölése az ország hagyományos közigazgatási-bíráskodási felosztását vette alapul. A dunáninnyi kerületben összevonandó nemzetőrség összpontosítási helyszínéül Vácot, a dunántúliévá Pápát, a tiszáninnyi kerületévé Szolnokot, a tiszántúliévá Aradot jelölte ki. A dunáninnyi és a tiszáninnyi kerületi központ, Vác és Szolnok az akkori Magyarország leghosszabb vasútvonalának két végpontján volt található. A két tábor így rövid idő alatt lehetett akár Szolnokon, akár Vácot, akár a fővárosban egyesíteni. A szolnoki tábor a Tiszán bármikor rövid idő alatt Szegedre lehetett indítani, a vácit pedig a Dunán akár Komáromba, akár az Al-Duna vidékére. A pápai tábor egyforma távolságra volt Keszthelytől, Komáromtól és Székesfehérvártól. Az aradi tábor elhelyezését a vár közelsége (és raktárainak remélt felhasználása) is magyarázta. A négy tábor parancsnokává számfeletti honvéd (tehát nem nemzetőr) őrnagyi rangban a nádor Batthyány előterjesztésére Ivánka Imre (Vác), Görgei Artúr (Szolnok), Kosztolányi Mór (Pápa) és Máriássy János (Arad) honvéd századosokat nevezte ki.

A négy tábor szervezési eredményei meglehetősen eltérően voltak. Ivánka és Kosztolányi viszonylag rövid időn belül 3500-4000 főnyi, négy zászlóaljból álló táborral vonult a dunántúli magyar hadsereghez. Görgeinek szeptember végéig összesen egy zászlóaljat sikerült megszerveznie, s

³¹ Közli URBÁN 1999. II. 1055-1056.

³² Közli URBÁN 1999. II. 1070-1071.

³³ Közli URBÁN 1999. II. 1137-1140.

Máriássy sem volt sokkal eredményesebb. Összességében azonban az egyes kerületek legalább 5-6000 önkéntest állítottak ki, s ezek jó része a háború végéig vállalta a szolgálatot. Ivánka zászlóaljaiból három (62., 66., 71.), Kosztolányiéból szintén három (18., 46., 70.), Görgőiéből egy (48.), Máriássyéból egy (72.) alakult át reguláris honvédzászlóaljja, de a többi zászlóaljból és önkéntes századokból is több ezren kerültek a különböző honvédzászlóaljakhoz (így a 37., 41., 65., 68. zászlóaljhoz). Emellett jó néhány önkéntes alakulat el sem jutott a kerületi táborokba, azonban 1848 őszétől egy részükből szintén honvédzászlóalj lett, így a pestiekből a 14., a zalaiakból a 47., a baranyaiakból az 51., a somogyiakból a 60., és a szatmáriakból a 88. honvédzászlóalj.³⁴

³⁴ Az önkéntes mozgó nemzetőrség szervezésére ld. URBÁN 1973. 174-187., Urbán Aladár: A nemzetőrség önkéntes mobilizációja 1848 nyarán. *HK* 1958 (5) 124-150.; Urbán Aladár: Batthyány és a honvédelem 1848-ban. *Századok* 1982 (116) 1229-1250. [ide vonatkozó rész: 1241-1242.], URBÁN Aladár: *Batthyány Lajos miniszterelnöksége*. Budapest (Magvető) 1986. 571-574. Az egyes táborok történetére újabban ld. URBÁN Aladár: A váci nemzetőrtábor. In: GYARMATI György – NÉMETH Péter Mikola (szerk.): *Madách Kör Tár I. A metropolis árnyékában*. Vác (Madách-kör) 1992. 69-74.; Csapó Zoltán – Hermann Róbert – Jánosi András: A dunántúli önkéntes mozgó nemzetőrség 1848-as „parancsolatkönyve”. *HK* 1998 (111) 216-283.; HERMANN Róbert: Görgői és az önkéntes mozgó nemzetőrség szolnoki tábora 1848 szeptemberében. In: ZÁDORNÉ ZSOLDOS Mária (szerk.): *Zounuk. A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár Évkönyve*. Szolnok (Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár) 1996. 103-146.; uő.: Görgői Artúr szolnoki iratai 1848. augusztus 27 – szeptember 25. (október 4.) *HK* 1997 (110) 114-175.; KEDVES Gyula: Az önkéntes mozgó nemzetőrség. In: CSURGAI HORVÁTH József - DEMETER Zsófia (szerk.): *Közlemények Székesfehérvár történetéből I. „Akit szolgálatok egy árva hon volt...” (Madách Imre) Az 1998. május 13-án, szeptember 29-én és november 12-én rendezett tudományos tanácskozás előadásai*. Székesfehérvár (Székesfehérvár Város Levéltára) 2000. 155-171.

Az egyes alakulatokra ld. SCHMALL Lajos: A pesti csatárok. In: SCHMALL Lajos: *Adalékok Budapest székes főváros történetéhez*. Budapest (A Székes Főváros) 1899.; MOLNÁR András: A zalai 47. honvédzászlóalj felállításának 1848 őszén. In: BILKEI Irén (szerk.): *Közlemények Zala megye közgyűjteményeinek kutatásaiból* 1987. *Zalai Gyűjtemény* 26. Zalaegerszeg (Zala Megyei Könyvtár – Zala Megyei Levéltár – Zala Megyei Múzeumok) 1987. 113-128.; HERMANN Róbert: A 47. honvédzászlóalj története. In: MOLNÁR András (szerk.): *A szabadságharc zalai honvédei 1848-1849*. Zalaegerszeg (Zala Megyei Levéltár) 1992.; KEDVES Gyula: „Szabolcs a hazáért”. *A 48. honvéd zászlóalj története az 1848-49-es szabadságharcban*. Budapest (Heraldika) 2002.; Péterné Fehér Mária: „Első a tűzben, utolsó a hátrálásban”. LESTÁR Péter és a 71. zászlóalj az 1848-1849-es szabadságharcban. In: SZÉKELYNÉ KÖRÖSI Ilona (szerk.): *Kecskemét is kiállítja... Kecskeméti a szabadságharcban II*. Kecskemét (Katona József Múzeum) 2002. 79-130.

A nemzetőrség 1848 ősztől a szabadságharc végéig

A nemzetőrség az év ősztől – időről-időre ismétlődő harctéri alkalmazása mellett – általában őrzésvédelmi feladatokat látott el. Így nemzetőrök őrködtek a fegyver- és más hadianyagraktárak, üzemek előtt, nemzetőrök látták el a komolyabb katonai jelentőséggel nem bíró erődített városok őrségét, ők kísérték a katonai- és hadifogoly szállítmányokat. Fegyverzetükben nem következett be alapvető változás. Sőt, 1848 ősztől a végrehajtó hatalmat gyakorló Országos Honvédelmi Bizottmány és a hadügyminisztérium legfőbb gondjai közé tartozott, hogy a reguláris hadsereg felfegyverzésére beszedje a nemzetőrségnél található lőfegyvereket. 1848. december közepén a nemzetőrség létszáma – Horvátország, a kapcsolt részek és a Határőrvidék kivételével, de egyes erdélyi megyék beszámításával – 420-430 000 fő körül járt.

1848. november végén felvetődött az a lehetőség, hogy az ország korábbi közigazgatási beosztásának megfelelően, négy kerületi (dunáninnyi, dunántúli, tiszáninnyi, tiszántúli) nemzetőr parancsnokságot hozzanak létre. Ebből azonban nem lett semmi. Jelentősebb változást hozott az, hogy 1848. november végén egyesítették az Országos Nemzetőrségi Haditanácsot és a hadügyminisztériumot, pontosabban, a Haditanácsot beolvasztották a hadügyminisztériumba. A szoroson vett nemzetőrségi ügyeket a Kiss Károly alezredes által vezetett önálló nemzetőrségi osztály intézte a továbbiakban. Az osztály elvileg a belügyminisztériumhoz tartozott, de helyileg a hadügyminisztériumban működött. Ezt az indokolta, hogy a Haditanács iratanyagára mind a hadügyminisztériumnak, mind a nemzetőrségi osztálynak szüksége volt tevékenysége során. A Haditanács ugyanis korábban nemcsak az állandó (vagy rendes), hanem az önkéntes mozgó nemzetőrség és a honvédség ügyeivel is foglalkozott. 1849 januárjától, amikor a kormányzat Debrecenbe költözött, a nemzetőrségi osztály továbbra is a hadügyminisztérium kebelén belül működött, s alkalmazottait is ide sorolták.³⁵

Újabb változásra csak 1849 májusában, a Szemere-kormány megalakulása után került sor. Május 2-án a minisztertanács elrendelte, hogy a

³⁵ Urbán Aladár: Az 1848-as magyar hadügyminisztérium megszervezése. *HK* 1976 (23) 42-75.

nemzetőrség kerüljön a belügyminisztérium hatósága alá. Mozgósítás esetén természetesen továbbra is fennmaradt a hadügyminisztérium és a katonai hatóságok intézkedési joga.³⁶ Szemere az alapokon nem akart változtatni, de ki akarta nevezni a nemzetőrség főparancsnokát, s felújította a négy kerületbe szervezés tervét. Ezért felszólította Kiss Károly ezredest, hogy az európai nemzetőri intézmények formájáról, szerkezetéről, történetéről és a rájuk vonatkozó törvényekről készítsen tájékoztatót.³⁷ Kiss Károly egy memoranduma szerint a nemzetőrségi törzstisztek kinevezését kivették volna a hadügyminisztérium hatósága alól. A törzstiszteket a belügyminiszter előterjesztése alapján Kossuth Lajos kormányzóelnök nevezte volna ki, s a kinevezéseket csak tudomás végett közölték volna a hadügyminisztériummal. Erre azonban nem került sor, hiszen ehhez módosítani kellett volna az 1848. évi XXII. törvénycikket.³⁸

A nemzetőrségi intézmény a szabadságharc leverésével megszűnt. A bevonuló cs. kir. csapatok egyik első dolga mindenütt az volt, hogy lefegyverezzék és feloszlassák a nemzetőrséget.³⁹ 1849-ben a győztes hatalom sietett megszervezni saját rendvédelmi fegyveres testületét: 1849. június 22-én bocsátották ki a „közbátorsági őrsereg”, azaz a csendőrség vagy zsandárság megszervezéséről szóló hirdetményt.⁴⁰ Az osztrák területeken a nemzetőrség a szabadságharc végéig fennmaradt (kivéve Bécset, Grazot s azokat a településeket, ahol 1848 októberében részt vettek a forradalmi

³⁶ A május 2-i minisztertanács jegyzőkönyvét közli BARTA István (sajtó alá rendezte): *Kossuth Lajos összes munkái. XV. Kossuth Lajos kormányzóelnöki iratai 1849. április 15. – augusztus 15.* Budapest (Akadémiai) 1955. 184-186. és F. KISS Erzsébet: *Az 1848-1849. évi minisztertanácsi jegyzőkönyvek.* Budapest (Akadémiai) 1989. 65-68.

³⁷ Közli HERMANN Róbert - PELYACH István (sajtó alá rendezték): Szemere Bertalan: *Politikai jellemrajzok. – Okmánytár.* Budapest (Szépirodalmi) 1990. 507.

³⁸ Ismerteti EMBER Győző: *Az 1848/49-i minisztérium levéltára.* Budapest (Akadémiai) 1950. 92.

³⁹ A feloszlás eleinte ideiglenesen történt. *Gyűjteménye a Magyarország számára kibocsátott Legfelsőbb Manifestumok és Szózatoknak, valamint a cs. kir. hadsereg főparancsnokai által Magyarországon kiadott hirdetményeknek.* Buda (Egyetemi Nyomda) 1849. (továbbiakban GYŰJTEMÉNYE) 30-31. (Pozsony megye és város, 1848. dec. 19.), 37. (Pest, Fejér megye, Buda és Pest város, Jászkun-kerület, 1849. jan. 7.), 42. (Hont és Nógrád megye, 1849. febr. 12.); NOVÁK Mihály: *Zalavármegye az 1848-49. évi szabadságharcban.* Zalaegerszeg (Tahy R. utóda Könyvnyomda) 1906² 176. (Zala megye, 1849. febr. 3.)

Az 1849. márc. 4-én kibocsátott olmtüzi oktrojált alkotmány 119.§-a szerint „A nemzetőrség elrendezése külön törvény által fog szabályoztatni.” GYŰJTEMÉNYE 65.

⁴⁰ GYŰJTEMÉNYE 89-90.

eseményekben); sőt, 1849 júniusában a Felső-Ausztriából hazaszökni próbáló magyar huszárok elfogásában a helyi osztrák nemzetőrség is részt vett.⁴¹ A nemzetőrséget 1867 után sem szervezték újjá – valószínűleg többek között azért sem, mert a magyar kormányzat az 1848-1849. évi tapasztalatok után nem akart fegyvert adni a nemzetiségi lakosság kezébe. Az 1867. évi XI. törvénycikk felfüggesztette az 1848. évi XXII. törvénycikket, az 1868. évi XLI. törvénycikk 32. §-a pedig eltörölte azt.

⁴¹ RÉDVAY István: *Huszáraink hazatérése 1848/49-ben*. Budapest (Vitézi rend Zrínyi csoportja) 1941. 101-103.

Eörsi László

Fegyveres felkelőcsoportok, mint a nemzetőrség megalakításának előzményei

A felkelőcsoportok kialakulása

A budapesti felkelőcsoportokról, a fontosabb felkelő bázisok kialakulásáról fogok beszélni, a nemzetőrség létrejöttéig, vagyis addig az időpontig, amíg a politikai vezetés a fegyveres ellenállókát már legitim erőknek tartotta, sőt szövetséget is kötött velük.

Ezúttal nem térek ki a forradalom kirobbanásának előzményeire, a Rádió épületének ostromára, a szovjet csapatok behívásának körülményeire; október 24-én a korahajnali órákban minden irányból a fővárosba érkezett egy csaknem hadosztálynyi szovjet alakulat. Ám hamarosan nyilvánvalóvá vált, hogy ezúttal nem válik be az erődemonstrációra alapuló stratégia, mint három évvel korábban Berlinben: a szovjet-magyar politikai és katonai vezetés nem számított rá, hogy Budapesten komoly ellenállással kerül szembe. Rögvest kiderült, hogy az elégedetlenkedők nem érik be a szovjet emlékművek ledöntögetésével, s az is, hogy a páncélos járművek az utcai harcokban viszonylag könnyen sebezhetővé válnak. Már 25-én megérkezett a három hadosztálynyi erősítés a Szovjetunióból és Románia területéről.

Október 24-étől folyamatosan újabb és újabb felkelőcsoportok alakultak az egész főváros területén. Összlétszámuk a forradalom leveréséig mintegy 15000 főre tehető. Távolról sem a legtudatosabb, legtájékozottabb társadalmi rétegek vettek részt a harcokban. A csoportok fiatal munkásokból, segédmunkásokból rekrutálódtak, akiket meghurcolt, elkésérített, megalázott a sztálinista rendszer. Az idősebbek közül többen megjárták a szovjet fogolytáborokat is. Többségük a nyolc évig tartó terror tapasztalatával a diktatúra megszüntetéséért és az ország függetlenségének kivívásáért fogott fegyvert. Homályosan definiált „igazi szocializmust” akartak, a restaurációnak minden formáját elvetették. Mások inkább kalandvágyból, fegyverbirtoklásért, későbbi érvényesülési lehetőségekért csatlakoztak a forradalmárokhoz. Tevékenységükre – különösen a forradalom első napjaiban – főleg a spontaneitás volt a jellemző.

A 23-áról 24-ére virradó éjszakától kezdődően a rendőröktől, katonáktól vagy raktárakból, laktanyákból szerzett kézfegyverekkel és benzines palackokkal, egy-egy rátermett parancsnok irányítása alatt, többnyire kis létszámú felkelőcsoportok alakultak, főleg a munkások lakta körzetekben, amelyek közelében a szovjet csapatok felvonultak. Csekélyebb mértékben harcoltak a rendőri és a honvédségi erők ellen is, míg a gyűlölt ÁVH-alakulatok nemigen mertek mutatkozni. A lakosság nagyobb része támogatta a csoportokat, amelyek összetétele szinte óránként cserélődött. A forradalom e szakaszában a honvédség állományából még a sorkatonák közül is csak kevesen vállalták a felkelőkhöz való csatlakozással járó kockázatot. Esélytelenségük a külső szemlélő számára teljesen egyértelműnek tűnt, hiszen létszámban, fegyverzetben, képzettségben egyaránt súlyos hátrányban voltak mindvégig. Ám töretlen lelkesedésükkel és leleményességükkel a „szent suhancok” – Déry Tibor kifejezésével – a világ ámulatára, az óriási túlerővel szemben – ha ideiglenesen is – győzelemre vitték a forradalmat.

Jelentősen megváltozott a felkelők helyzete az október 28-ai fordulat után, amikor a Központi Vezetőség elfogadta a Politikai Bizottságnak azt a határozatát, amely az eseményeket forradalomként, szabadságharcként értékelte. A fegyverletételi tárgyalásokat hamarosan felváltották a Nemzetőrség megszervezésére irányuló egyeztetések. A felkelőcsoportok parancsnokai, a szabadságharcosok jelentősebb része azonosult a nemzetőrségi gondolattal, hiszen már a kezdetektől fogva törekedtek a rend fenntartására, az önkényeskedések megakadályozására.

A felkelőcsoportok

A forradalom kezdetén szerte a városban kialakultak fegyveres ellenállóközpontok, közülük a legjelentősebbek a Józsefvárosban, a Középső-Ferencvárosban, a budai Széna téren, valamint Csepel és Pesterzsébet északi részén jöttek létre.

A VIII. kerületi felkelők

A forradalom legtöbb áldozatot követelő csatái a Józsefvárost és Ferencvárost elválasztó Üllői úton, a Nagykörút–Nagyvárad tér közti részen, valamint a Nagykörútnak a Boráros tér–Baross utca közötti szakaszán zajlottak.

Ezen a területen már a forradalom első napjaiban kialakultak kisebb-nagyobb létszámú felkelőcsoportok, amelyek – mint másutt is – főleg benzines palackokkal, géppisztolyokkal, kézigránátokkal vették fel a harcot a szovjet páncélosok ellen. A legsúlyosabb összecsapásokra a Nagykörút–Üllői út kereszteződésében került sor; a szovjet csapatok itt szenvedték el a legnagyobb veszteségeket, becslésem szerint az októberi harcokban 20-25 páncélost és mintegy 150 katonát. A legnagyobb hírnevet a stratégiai szempontból kiváló adottságú Corvin moziban összegyűlt csoport szerezte. Olyannyira, hogy a magyar politikai és katonai vezetés szovjet segédlettel már október 25-étől meg akarta szervezni e bázis megsemmisítését, de ezek az akciók mind sikertelenül végződtek.

Természetesen a Corvin köziek harci sikereihez hozzájárultak a közvetlen környezetükben működő VIII. és IX. kerületi felkelők, beleértve a Kilián laktanya fegyvereseit is. A VIII. kerületben kiemelkedő jelentőségre tett szert a Práter utcai általános iskolában berendezkedett csoport, Ö. Nagy János lakatos parancsnoksága alatt. Ez volt valószínűleg a legnépesebb felkelőbázis. Ugyanebben az utcában még két meghatározó szerepet játszó osztag is berendezkedett, Ritecz József („Jocó”), illetőleg Schmidt László („Rigó”) kocsifényező vezetésével. Ezenkívül a környéken tevékenykedett még a Vajdahunyad utcai egység – parancsnokok: Kiss Károly honvéd és Jánoki Attila – és a Kisfaludy utcai két csoport – parancsnokok: Kasza János és Fánscsik György [„Vadászkalapos”] anyagellenőr. Elvileg ezek az egységek is a Corvin parancsnoksága alá tartoztak, valójában azonban – különösen a forradalom első időszakában –, bár kölcsönösen biztosították egymást, lényegileg függetlenséget élveztek.

A Corvin köziek október 25–26-ától, Iván Kovács László („Ivánkovics”) gödi munkást ismerték el parancsnokuknak, s ezt követően lényegesen szervezettebbé vált a tevékenységük. Hamarosan megjelentek a Pongrátz fivérek is – Ernő, Ödön és Gergely („Bajusz”) –, akik Antalóczi Sándorral („Doki”) együtt radikális fellépésükkel szembekerültek a

megfontoltabb Iván Kováccsal, és a csoporton belüli megosztottság mindinkább állandósult.

A corvinisták képviselői még a tűzszüneti határozat előtt tárgyalásba bocsátkoztak a „barikád túlsó oldalával”. A szovjet főparancsnokság és a BM képviselője rá akarta bírni a felkelőket a fegyverletételre, szabad elvonulás fejében. A corvinista vezetők azonban 10 pontos ellenkövetelést fogalmaztak meg; ebből az is kiderült, hogy Nagy Imre helyett Veres Péter írot tartották legalkalmasabbnak egy új ideiglenes kormány megalakítására. (Nagy Imre ebben az időben más csoportoknál sem volt népszerű, részint a statáriumrendelet, részint a Szabad Európa ellene irányuló kampánya miatt.)

A fegyverszüneti tárgyalásokban a felkelőcsoportok közül a Corvin közieknek kitüntetett szerep jutott. Számos alkalommal különböző helyszíneken értekeztek a politikai, a honvédségi és a rendőrségi vezetőkkel. A pártközpontban tárgyalva az MDP vezetőivel szembenálló felek közös nyilatkozatban állapodtak meg: ők elismerik a Nagy Imre-kormányt, cserébe a kormány leszereli az ÁVH-t, a szovjet csapatok kivonulnak a fővárosból (később az országból), a harcokban részt vevők pedig amnesztiában részesülnek. Megígérték nekik, hogy a felhívást közzéteszik a rádióban. Mivel ez elmaradt, a fegyverletételre sem került sor. Ismét összecsapások fenyegettek, de végül olyan döntés született, hogy a honvédség és a rendőrség mellett a munkások s az ifjúság fegyveres osztagai veszik át a rendfenntartást.

A IX. kerületi felkelők

Az Üllői út másik oldalán, a Középső-Ferencvárosban két nagyobb felkelőcsoport alakult már október 24-én: az első a Berzenczey utcában Wágner István („Göndör”) géplakatos parancsnokságával a „Göndör”-csoport, a Tompa utcában pedig a második, amelynek vezetését 25–26-án Bárány János („Bordósapkás Jancsi”) szerszámkészítő vette át. E csoportok nem csak a szovjet erőkkel, hanem a magyar rendőri és katonai alakulatokkal is több ízben harcba szálltak. Október 27-én a Tüzoltó utcai garázsban is létrejött Angyal István építésvezető kezdeményezésére egy csoport a környék addig szervezetlenül harcoló fegyvereseiből. A három csoport az októberi harcok során mintegy 10 páncélost lőtt ki, és közel 50 szovjet katonát tett

ártalmatlanná. Angyal, parancsnoktársával, Csongovai Per Olaf („Csolaf”) filmrendezővel értelmiségi barátai, kapcsolataik révén fontos szerephez jutott a fegyverszüneti tárgyalásokon. (Csongovai bekerült később a Nemzetőrség Operatív Bizottságába is.) A civil fegyvereseket a Tűzoltó utcaiak képviselték a Forradalmi Honvédelmi Bizottmány alakuló gyűlésén. Parancsnokaik, akik egyébként politikailag jóval képzetebbek voltak felkelőtársaik túlnyomó többségénél, nyíltan kommunistának vallották magukat. A politikai vezetők közül elsősorban Kádár Jánossal igyekeztek kapcsolatot tartani, mivel a pártvezető személyében látták a legfőbb biztosítékát az új, demokratikus, szocialista rendszer konszolidálására. A Tompa utcaiak – az erre vonatkozó csekély számú forrás szerint – Tildy Zoltánban bíztak leginkább.

Széna téri felkelők

A Margit híd budai hídfőjénél október 24–25-én a felkelők hídőrséget szerveztek. Ezek a fegyveresek hozták létre 26–27-én a Széna téri csoportot. Ez a terület a budai oldal legfontosabb stratégiai csomópontja volt. Harc nélkül elfoglalták az ottani metróépítkezés munkásszállóját és a Margit fogházat. A szovjet páncélosok ellen barikádokat építettek, amelyeket a Déli pályaudvarról odatolt vagonokkal erősítettek meg. A mintegy 100 fős csoport vezetőjévé az 59 éves Szabó János („Szabó bácsi”) gépkocsivezetőt emelték, aki tagja lett másnap a Dudás József kezdeményezésével és elnökletével megalakuló 29 fős Magyar Nemzeti Bizottmánynak is. Bár Dudás kinevezte őt a budai forradalmi erők főparancsnokává, Szabó csak a Széna tériek vezetését vállalta. A fegyveres csoport irányításában fontos szerep jutott Bán Róbert rádiótechnikusnak és a jugoszláv állampolgárságú Ekrem Kemál művezetőnek is. Ebben a régióban egyébként korántsem voltak olyan súlyos harcok, mint az Üllői út környékén. Még a fegyverszünet előtt a Széna tériek vezetői tárgyalásba bocsátkoztak a Bem laktanya tisztjeivel, akik fegyverletételre akarták rávenni a felkelőket, akik erre nem voltak hajlandóak. Hamarosan azonban egy szovjet-magyar támadás elűzte a térről a civil fegyvereseket. A kormány tűzszüneti felhívása után folytatódtak a tárgyalások. Ezt követően a felkelők visszakapták bázisukat, és együtt járőröztek a Bem laktanya katonáival.

A csepeli felkelők

A Gubacsi híd két oldalán, a Csepel északi és Pesterzsébet észak-nyugati részén fekvő összefüggő területen – a két kerület központjában – szintén jelentős civil fegyveres csoportok alakultak, mindkét oldalon egy-egy tekintélyes parancsnok irányításával.

Csepelen a forradalom első szakaszában a civil felkelők nem a szovjetek, hanem a magyar fegyveres szervek ellen harcoltak. Először a kiegészítő parancsnokságot támadták meg október 24-én reggel, de a rendőrkapitányságról érkező belügyi harckocsival kimenekítették a katonákat. Másnap a pártbizottság épületébe hatoltak be, az iratokat átkutatták, kidobálták, elégették. Ezután a fegyverhez jutott felkelők egy része a Boráros tér környékén felvette a harcot a szovjetek ellen.

Mire 26-án visszatértek, társaik már elfoglalták a rendőrkapitányságot, a rendőröket lefegyverezték és távozásra kényszerítették. Ebben az épületben Buri István és Szenté Károly parancsnokságával létrejött egy felkelőcsoport. 27-én este azonban magyar katonai és gyári karhatalmi alakulatok ideiglenesen visszafoglalták a rendőrkapitányság és a pártbizottság épületét, és 70 foglyot ejtettek. A többiek visszavonultak a Királyerdőbe, ahol Sorn Károly vezetésével 25–26-ától a Szent István úti iskolában, később a közeli kultúrházban is megszerveződött egy fegyveres csoport. Segítségével a következő éjjel meghátrálásra kényszerítették a katonai-gyári alakulatokat.

A fegyverszünet idején Csepelre került egy légvédelmi tüzérezred, amelynek néhány tisztje felvette a kapcsolatot a civil fegyveresekkel.

Október 29-én a Csepeli Nemzeti Bizottmány gyűlésén Major Ernőt választották meg a helyi nemzetőrség parancsnokának, aki később a központi nemzetőrségi üléseken is részt vett. Helyettese a felkelők vezetője, Buri István lett. A Királyerdőt továbbra is Sorn Károly egysége biztosította, Felső-Csepelen Szűcs Károly ács parancsnoksága alatt a második század teljesített szolgálatot, Lukács András csoportját pedig a „belső őrség” feladatával bízták meg.

A pesterzsébeti felkelők

A csepeli parttal szemben, a pesti oldalon, Pesterzsébeten, a spontán módon összeverődött felkelők már a forradalom első napjaiban szembekerültek a szovjetekkel, mivel igyekeztek megakadályozni, hogy azok behatoljanak a város központjába. Később a Juta-dombnál és környékén a kiskunhalasi 37. gépkocsizó lövészezreddel is felvették a harcot.

Október 25–26-án Pesterzsébeten a civil fegyveresek elfoglalták a XX. kerületi párházat, a tanácsházát, majd a rendőrkapitányságot. Oltványi László vegyészt választották vezetőjüknek, később a kerület nemzetőrparancsnokának is. A környéken tevékenykedő fegyveres csoportok szintén Oltványiékhoz csatlakoztak. Így Pesterzsébeten szervezték meg legkorábban – még a tűzszünet kihirdetése előtt – a fegyveres forradalmárok központi irányítását.

Források

Csizmadi Ferenc és társai, Budapest Főváros Levéltára (továbbiakban: BFL) 8053/58

Dudás József és társa Hadtörténelmi Levéltár (továbbiakban: HL) 0115/56

Fáncsik György és társai BFL 9024/59

Fónay Jenő és társa BFL 8023/58

Gyergyói Ferenc és társai BFL 8039/58

Iván Kovács László és társai Pest Megyei Levéltár 002/57

Kálmán Béla és társai HL 071/59

Kovács Dezső és társai HL 278/58

Kőrösi Sándor és társai HL 742/57

László Béla György és társai HL 432/58

Mecséri János és társai HL 031/58

Nagy József és társai BFL 8016/58

Nickelsburg László és társa BFL 925/91

Onestyák László és társai BFL 5652/57

Péché Géza és társai BFL 306/90

Rusznay László és társai BFL 2383/57

Schmidt László és társa BFL 2834/57

Sillay Rudolf pere BFL 4987/57
Steiner Lajos és társai BFL 8009/58
Szente Károly és társai BFL 3563/59
Szirmai Ottó és társai BFL 8005/58
Tóth Ferenc és társa BFL 1740/57
Váradi Gyula és társai HL 0039/58
Viniczai János és társai BFL 9235/61
Wittner Mária és társai BFL 8046/58

Szakolczai Attila
Az 1956-os nemzetőrség megalakulása

A forradalomban alakult fegyveres rendfenntartó erő megalakulásával, összetételével és feladatával kapcsolatban általában téves állítások olvashatók a történeti irodalomban, ezekből téves kép alakult ki az ötvenhatos nemzetőrösről. Ilyen téves állítás, hogy az MDP Katonai Bizottsága nevében Földes László már október 25-én sürgette, hogy a bölcsészkaron állítsanak fel nemzetőrséget;⁴² aminek szervezése, sőt fegyverrel és igazolvánnyal történő ellátása már 27-én, vagyis a fordulat kezdete, a tüzszünet bejelentése előtt elkezdődött;⁴³ hogy október 28-án a Köztársaság téren szervezni kezdett fegyveres erő célja a rákosista rendszer megvédése, konzerválása volt,⁴⁴ hogy életre hívása közvetlenül következett az MDP Rendkívüli Bizottságának 26-i határozatából, amely a fegyveres felkelők ellen bevethető munkásosztagok felállításáról rendelkezett,⁴⁵ hogy október 30-án Király Béla tábornok javaslatára kezdődött meg egy új, az addig tervezettektől élesen eltérő forradalmi karhatalmi szerv létrehozása,⁴⁶ amelynek „fő erejévé [...] a felkelő-szabadságharcos csoportok váltak”,⁴⁷ sőt a szervezet mintegy azok központi parancsnokságaként alakult meg.⁴⁸

Valójában az október 28-i kormánynyilatkozat előtt Budapesten semmilyen nemzetőrség nem létezett. A rend helyreállítása (és fenntartása) kizárólag a magyar hivatásos fegyveres testületek (rendőrség, honvédség, belső karhatalom, határőrség) és a hivatalosan ezeket segítő szovjet csapatok feladata volt. Helyi védelmi feladatokat láttak el – általában a fent említettek mellett működve – a fegyverzetben és létszámban megerősített gyári őrségek, és hasonló céllal alakultak fegyvertelen őrségek, amelyek lakóházak és

⁴² BECK Tibor – GERMUSKA Pál: *Forradalom a bölcsészkaron*. Budapest (1956-os Intézet) 1997. (továbbiakban: BECK – GERMUSKA 1997) 86.; HORVÁTH Miklós: *1956 hadikronikája*. Budapest (Akadémiai) 2003. (továbbiakban: HORVÁTH 2003) 269.

⁴³ Kiss István rendőr alezredessel 1995-ben készült interjú alapján HORVÁTH 2003. 268.

⁴⁴ EÖRSI László: *Köztársaság tér 1956*. Budapest (1956-os Intézet) 2006. 33.

⁴⁵ HORVÁTH 2003. 272–273.

⁴⁶ RIPP Zoltán: *1956: forradalom és szabadságharc Magyarországon*. Budapest (Korona) 2002. 155.; HORVÁTH 2003. 292., 304.

⁴⁷ HORVÁTH 2003. 304.

⁴⁸ Király Béla visszaemlékezése alapján HORVÁTH 2003. 295.

intézmények biztonságára ügyeltek. A hivatalból fegyverrel rendelkező testületeken kívül csak a magukat törvényen kívül helyező, a fennálló rend ellen fegyveres harcot folytató felkelőknek volt fegyverük, de kizárt, hogy a statárium idején fegyveres szervezet alakult volna rendvédelmi céllal. Illegális rendőrség nem létezhet, márpedig október 28-a előttről nem ismeretes olyan intézkedés, amely új fegyveres rendfenntartó alakulat felállítását rendelte volna el.

Október 28-án az MDP KV határozata nyomán született, és még aznap a rádióban közzétett kormánynyilatkozat jelentette be új fegyveres rendfenntartó szervezet felállításának elhatározását. Ennek megszervezése rendkívül sürgős volt, hiszen ez volt a feltétele a politikai kibontakozást lehetővé tevő két legfontosabb követelés kielégítésének: a szovjet csapatok Budapestről történő kivonásának és az ávó visszavonásának vagy megszüntetésének. A kormánynyilatkozat egyértelmű ok-okozati és időbeli kapcsolatba állította a normalizációt és az ígért intézkedéseket. Nagy Imre általános és azonnali tűzszünetet hirdetett, aminek fejében elvárta, hogy a fegyveres felkelők is befejezik a harcot, sőt leteszik a fegyvert. Ezen az alapon jelentette be, hogy haladéktalanul megkezdik a szovjet csapatok kivonását Budapestről és egy új karhatalom szervezését. Utóbbi megalakulása volt a feltétele a szovjet csapatok kivonása befejezésének és az új államrendőrség megszervezésének, egyben az ÁVH megszüntetésének.

A kormánynyilatkozatnak ez a része két nagyimrés kommunista, Herpai Sándor és Józsa Péter kibontakozási tervzetén alapult. Herpaiék október 26-án dolgozták ki javaslatukat, amelytől a harc végét, attól pedig azt várták, hogy lehetőség nyílik a szocialista rendszer mélyreható reformjára, az október 23-án kezdődött megmozdulás békés betetőzésére. Tervzetük azt tartalmazta, hogy vonják vissza a tűzvonalból a szovjet csapatokat és az ávót, a rendfenntartást a magyar katonaság és a rendőrség vegye át, segítségükre „munkásokból és a felkelésben részt nem vett, a párthoz és kormányhoz hű egyetemistákból szervezzenek nemzetőrséget”, a felkelőket pedig szólítsák fel a fegyver letételére.⁴⁹ Javaslatukat annyira nem tartották a rendszer elleninek, hogy aznap nem is Nagy Imréhez, hanem Münnich Ferencen keresztül a Politikai Bizottsághoz juttatták el, telefonon részletesen

⁴⁹ ÁBTL, 3.1.9. V-150001/1. Józsa Péter jegyzőkönyve (továbbiakban: jkv.), 1957. június 26.

ismertették Hegedüs Andrással, aki elfogadhatónak ítélte az elképzelést, és Kádár János nevében tárgyalni hívta őket a pártközpontba. Erre azonban mégsem került sor.

Herpai másnap az úgynevezett angyalföldi küldöttséget kísérve a Deák téri főosztályon beszélt a tervezetről, majd ismertette Nagy Imrével, aki egyetértett vele, legépelltetta és eltette a javaslatot. Az ő egyetértésének birtokában még aznap, október 27-én este hozzákezdtek az új karhatalom szervezésének előkészítéséhez.

A politikai kibontakozás programját, benne Herpaiék karhatalommal kapcsolatos elképzeléseivel, Nagy Imre és Kádár János még október 27-én este elfogadta az SZKP KB Elnökségének Budapesten tartózkodó küldöttivel és a KV Rendkívüli Bizottságával, másnap reggel a Politikai Bizottsággal, majd a Központi Vezetőség határozattá emelte, délután pedig Nagy Imre jelentette be a Kossuth rádióban a kormány nyilatkozataként.

Noha széles körben elterjedt, minden alapot nélkülöz, hogy október 28-án „a Központi Vezetőség Katonai Bizottsága és a titkosrendőrök [értsd ávó] egy apró csoportja nem fogadta el és nem tartotta magára nézve kötelezőnek Nagy Imre új irányvonalát”,⁵⁰ és a Köztársaság téren a rákosista rend védelmére alkalmas fegyveres erőt kezdett szervezni. Az oda települt csoport Janza Károly honvédelmi miniszter utasítására látott munkához, amiről tájékoztatták Kopácsi Sándort, sőt felvetették, hogy a főosztály a téren rendelje alá magát a pártbizottságnak. A szervezést irányító Mező Imre nem a pártvezetés rákosista szárnyához, hanem a Kádár-féle elégedetlenekhez tartozott, közülük neki voltak a legjobb személyes kapcsolatai a Nagy Imre körül kialakult pártellenzéki csoporttal, kizárt tehát, hogy a rákosista rend védelmében Kádár és Nagy ellen szervezkedett volna. A Köztársaság téren ugyanúgy a kormány fegyveres rendfenntartó erejét kezdték szervezni, mint a Deák téren, de mire munkájuk érdemi eredményt hozhatott volna, a pártházat elfoglalták és feldúlták a felkelők, a nemzetőrséget szervezők közül pedig többeket megöltek.

A rend helyreállításában részt venni és a rendet fenntartani képes új fegyveres testület felállításának sürgősségét mutatja, hogy Münnich Ferenc belügyminiszter még dél, vagyis a KV-határozat elfogadása előtt, azt a PB-

⁵⁰ GATI, Charles: *Vesztett illúziók. Moszkva, Washington, Budapest és az 1956-os forradalom*. Budapest (Osiris) 2006. 177.

ülés alapján mintegy megelőlegezve, magához rendelte a budapesti és az országos főosztály vezetőjét, Kopácsi Sándort és Pöcze Tibort, akiket utasított, hogy a rendőrség mellé munkásokból és diákokból állítsanak fel kisegítő karhatalmat úgy, hogy az döntő részben munkásokból álljon.⁵¹ A KV határozatát követően, de még azt megelőzően, hogy arról Nagy Imre tájékoztathatta volna a kormány tagjait, a Katonai Bizottság értekezletre hívta a HM-be a budapesti főosztály képviselőjét. Kopácsi Kiss István alezredest küldte el a megbeszélésre, amelyről úgy tudta, hogy azon részt vesz az országos főosztály és a SZOT képviselője is.⁵² A hivatalos megbeszélés ugyan elmaradt, mert Apró Antalnak el kellett mennie a Minisztertanács délután két órára összehívott rendkívüli ülésére, de a Katonai Bizottság tagjai (Janza Károly, Fehér Lajos, Földes László és Kovács István⁵³) hosszasan tárgyaltak Kiss István alezredessel az új karhatalom felállításáról.

Hogy a KV határozata után, de még mielőtt Nagy Imre a kormány tagjait tájékoztathatta, velük a kérdést megtárgyalhatta volna, Apró Antal megbeszélést hívott össze a HM-be, arra vall, hogy a szervezés párthatározat alapján indult meg, és annak felelőse (legalábbis kezdetben) a Katonai Bizottság volt. Az értekezleten túl is számos adat igazolja a Katonai Bizottság tagjainak (Földes László, Kovács István, Mező Imre) október 28-án az új karhatalom felállítása körüli bábáskodását. A bizottság megbízását indokolta, hogy annak eredeti konkrét feladata az elhatározott fordulattal megszűnt, általánosságban azonban megtartható volt: biztosítani a kapcsolatot és ezáltal a párt irányító és ellenőrző szerepét a rend helyreállításáért és fenntartásáért felelős fegyveres erők fölött. A bizottság prominens tagjainak október 26-án jelentős részük volt Donáth Ferenc és Losonczy Géza kibontakozási javaslatának elvetésében. Ők a bizottság megszüntetését hatalmuk csökkentésére irányuló lépésnek tekinthették volna, ami szembefordíthatta volna őket az új politikával. Ezzel szemben az új feladat lekötötte erejüket és kellő befolyást ígért számukra.

Münnich Ferenc utasítása és a Katonai Bizottságtól kapott instrukciók alapján még aznap, október 28-án délután megbeszélést tartottak a Deák téren, amelyre meghívták a munkások és a diákok mozgósítására kiszemelt

⁵¹ ÁBTL, 3.1.9. V-150007/1. Kopácsi Sándor jkv., 1957. április 30.

⁵² ÁBTL, 3.1.9. V-150007/4. Kiss István feljegyzése [1957.04.04. előtt].

⁵³ HORVÁTH 2003. 262.

SZOT és az Egyetemi Forradalmi Diákbizottság képviselőit. Annak ellenére, hogy az általam megismert források egységesen állítják, hogy vita nélkül állapodtak meg a felállítandó karhatalom összetételéről és szervezetéről, valószínűsíthető, hogy mégsem így történt. Több rendőrtiszt is úgy emlékezett, hogy Herpai Sándor javaslatával szemben a főosztály karhatalmi parancsnokának, Deszpót Lászlónak a tervezetét fogadták el, alappal feltételezhetően vita után. Konfliktusra utal, hogy a megbeszélést követően, még aznap este négy felhívást közölt a Kossuth rádió a karhatalom megalakulásával kapcsolatban: a szakszervezet a „katonaviselt, tapasztalt munkásokat” hívta fel belépésre, a Magyar Értelmiség Forradalmi Bizottságának a „nemzetőrség parancsnoksága” nevében kiadott közleménye a bizottságot megalakító kulturális intézményeket szólította meg, a budapesti főosztályé pedig a munkásokat és az egyetemi ifjúságot. A fentiekől eltérően a diákbizottság a „forradalmi harcosokat”, értelemszerűen a fegyveres felkelés résztvevőit is arra kérte, hogy csatlakozzanak a nemzetőrséghez. Alappal láthatjuk ebben – a fegyveres felkelők karhatalomba hívásának kérdésében – azt a vitát, amelyet Herpai Sándor is folytatott a rendőrökkel. A Magyar Értelmiség Forradalmi Bizottságának aznap elfogadott felhívása ugyanis szintén arra kért – mások mellett – „minden hős felkelőt, minden fegyveres csoportot [...], hogy jelentkezzenek a nemzeti őrségbe”. Vélelmezhető, hogy Herpai, aki az értelmiségi bizottság képviselőjeként vett részt a megbeszélésen, ezt az álláspontot képviselte a vitában, de mivel azzal nem értett egyet, és a felhívást aláírók sem voltak egységesek, elfogadta a rendőrök javaslatát, és a bizottság felhívásából kihagyta a fegyveresek csatlakozására vonatkozó utalást. Ahhoz azonban a diákbizottság ragaszkodott, vélhetően ezért folytattak külön tárgyalást Nagy Imrével, a neki átadott követelésük azt is tartalmazta, hogy a kormány tárgyaljon a fegyveres felkelőkkel.

Vélhetően nem függetlenül ettől a követeléستől, a Deák téri főosztály még aznap este tárgyalt a fegyveres felkelők Iván Kovács László vezette küldöttségével. Utóbbiak azt követelték, hogy a fegyveres csoportok együtt csatlakozhassanak a szervezés alatt álló karhatalomhoz, Kopácsi Sándor azonban csak azt látta lehetségesnek, hogy amennyiben leteszik a fegyvert, egyenként beléphetnek. Végül pusztán arról született megállapodás, hogy a

„felkelők és a rendőrök nem lépnek fel egymás ellen, sőt ők [a fegyveres felkelők] is segítenek a rend helyreállításában”.⁵⁴

Nagy Imre október 29-én reggel még szigorúan ragaszkodott ahhoz, hogy a karhatalom a KV előző napi határozatának teljesen megfelelően alakuljon meg, abban kapjanak helyet azok az ávósok, akiket nem terhel bűncselekmény, és ne lehessenek tagjai a fegyveres felkelők, de álláspontja a nap folyamán folyamatosan erodálódott. A *Szabad Nép* aznapi vezércikkéből láthatta, hogy párton belül is követelik a fegyveres felkelők bevonását a rend helyreállításába, értelemszerűen a karhatalomba. Ezt (és az ávó azonnali felosztatását) követelte a Magyar Értelmiség Forradalmi Bizottságának küldöttsége, amely vélhetően arról is beszámolt, hogy előző esti tárgyalásán bizonyosságot kapott arról, hogy a fegyveresek többsége munkás, és egyáltalán nem céljuk a népi demokrácia megdöntése. Erről személyesen is meggyőződhetett, amikor aznap tárgyalt a fegyveresek küldöttségével, köztük a kommunista Angyal Istvánnal és Csongovai Per Olaffal, valamint a kormánnyal együttműködni akaró Iván Kovács Lászlóval. Iván Kovácsék „támogatásukról biztosították a kormányt”,⁵⁵ sőt azt követelték, hogy csatlakozhassanak a kormány szervezés alatt álló, fegyveres rendfenntartó erejéhez. Ez nem kevesebbet jelent, mint hogy az addig a kormány fegyveres erőivel (hadsereg, rendőrség, államvédelem) fegyveres harcban álló felkelők elismerték a kormányt, és hajlandóak voltak annak aktív támogatására, vagyis a továbbiakban nem nevezhetők felkelőnek. Nagy Imrének és a vezetésnek újra kellett gondolnia a hozzájuk való viszonyt.

Ezt sürgette, hogy az Egyetemi Forradalmi Diákbizottság már nemcsak követelte a velük való tárgyalást és bevonásukat a karhatalomba, hanem a Széna tériekkel folytatott tárgyaláson ígéretet tettek arra, hogy „támogatják csatlakozásukat a nemzetőrséghez”.⁵⁶ Egy forradalmi és kormányzati legitimitációval egyaránt rendelkező intézmény, a karhatalom egyik szervezője ajánlott segítséget ahhoz, hogy a csoport beléphessen vagy egyes tagjai beléphessenek a karhatalomba. Ennél is fontosabb, hogy a

⁵⁴ Eörsi László következetesen október 29-ére datálja a corvinista küldöttség első Deák téri tárgyalását. EÖRSI László: *Corvinisták, 1956: a VIII. kerület fegyveres csoportjai*. Budapest (1956-os Intézet) 2001. (továbbiakban: EÖRSI 2001) 66–68.

⁵⁵ RAINER M. János: *Nagy Imre Politikai életrajz II. 1953-1958*. Budapest (1956-os Intézet) 1999. 287.

⁵⁶ BECK – GERMUSKA 1997. 95.

Néphadsereg politikai tisztjeinek képzéséért felelős intézmény, a Petőfi Katonai Akadémia szintén felhívta a fegyvereseket, hogy csatlakozzanak a nemzetőrséghez.⁵⁷

Miközben a közvetett majd közvetlen tárgyalások révén a hatalmat gyakorlók számára egyre biztatóbb kép rajzolódott a fegyveres felkelőkről, nem volt különösebben eredményes a karhatalom szervezése az október 28-i elképzeléseknek megfelelően. Elsősorban, bár nem kizárólag az Egyetemi Forradalmi Diákbizottság, valamint a műegyetemen a szervezést kézbe vevő Marián István alezredes erőfeszítéseinek köszönhetően nagy számban jelentkeztek diákok, ám felvételüket és felfegyverzésüket Kopácsi Sándor az előző nap kapott utasításoknak megfelelően minden eszközzel fékezni igyekezett, tekintettel arra, hogy a munkások jelentkezése messze elmaradt a várttól.

Az egyre több felől érkező támogatásnak is része lehetett abban, hogy a fegyveresek kitartóan követelték, hogy fegyvereik átadása helyett beléphessenek a nemzetőrségbe. Október 29-én este a Corvinban Maléter közvetítésével megegyeztek a HM küldöttségével, hogy beléphetnek, amennyiben elismerik a kormányt és vállalják annak támogatását.⁵⁸ A javaslat megkapta Janza Károly és Nagy Imre beleegyezését, a miniszterelnök erről még aznap este telefonon értesítette Kopácsi Sándort is, ezen az alapon mégsem született megállapodás. A szakirodalom szerint a felkelők garanciát követeltek arra, hogy a szovjet csapatok nemcsak Budapestet, hanem az egész országot elhagyják, és ragaszkodtak ahhoz, hogy a fegyveres csoportok együtt, választott parancsnokaikat megtartva csatlakozhassanak. Közvetlenül forrással ugyan nem igazolható, ám Pongráz Gergely emigrációban írt könyve alapján vélelmezhető, hogy a fegyveresek az október 30-án délelőtt Magos Gábornak, Nagy Imre személyes megbízottjának részvételével a Corvinban újrakezdett tárgyaláson a fentiekén túl új követeléssel is előálltak. Pongráz hosszan tárgyalja, hogy a nemzetőrségről folytatott tárgyaláson miként sikerült elérnie, hogy az

⁵⁷ Jelentkeztek a nemzetőrségbe! A Petőfi Akadémia felhívása. *Magyar Szabadság*, 1956. október 30. 2.

⁵⁸ HORVÁTH Miklós: *Maléter Pál*. Budapest (H&T) 2002² 107.

összlétszám felét a fegyveres felkelők adják, és ugyanilyen arányban képviseltessék magukat a vezető testületekben is.⁵⁹

Nem ismeretes, hogy milyen eredményt hoztak a Corvinban folytatott tárgyalások, de az biztos, hogy a kora délután a Deák téri főosztályon folytatódó megbeszélésen már jelen voltak a fegyveresek képviselői, amikor bekapcsolódott Király Béla, aki október 28-án levélben ajánlotta fel szolgálatait Nagy Imrének a rend helyreállítása érdekében. Miután az értekezlet minden résztvevője vállalta a Nagy Imre-kormány támogatását, a Forradalmi Karhatalmi Bizottság megalakításáról hozott határozattervezetet Király Béla, Kopácsi Sándor és az egyik Pongrátz-testvér vitte el Nagy Imréhez, aki jóváhagyta a javaslatot, ezzel elfogadta, hogy a nemzetőrség a kormányt elismerni és támogatni hajlandó fegyveres felkelőket is magába foglalja.

A Pongrátz Gergely közölte arányokat azonban nem igazolják a források. A Deák téri értekezleten kisebbségben voltak a fegyveresek, és döntő többségben a rendőr- és katonatisztek, valamint a szervezésben addig is részt vett szervezetek képviselői. A aznap este felállított Forradalmi Karhatalmi Bizottság hatfős előkészítő bizottságába egyetlen fegyveres, Pongrátz Ödön került csak be, és kisebbségben voltak a fegyveresek a másnapra a Kilián laktanyába összehívott alakuló értekezlet elnökségében is, ahol a 25-ből mindössze 7 helyet kaptak.⁶⁰ Az együttműködésre kevésbé hajló corvinista vezetők (Pongrátzék és Antalóczy Sándor) elleneztek is a honvédséggel és rendőrséggel való szervezeti együttműködést, Eörsi László szerint azért, mert „föltették önállóságukat, és vezető szerepre vágytak az új karhatalomban”,⁶¹ vagyis nem jutottak vezető szerephez a parancsnokságban. A nemzetőrség létszámáról nem rendelkezünk pontos adatokkal, így megbecsülni sem lehet, hogy ott milyen arányt képviseltek a fegyveresek. Az az állítás, miszerint „a nemzetőrség fő erejévé – [...] a fővárosban, illetve a Forradalmi Karhatalmi Bizottságban, mint országos vezető testületben – a felkelő-szabadságharcos csoportok váltak”,⁶² minden tudományos alapot nélkülöz.

⁵⁹ PONGRÁTZ Gergely: *Corvin köz – 1956*. Chicago (Szerző) 1982. 121., 125.

⁶⁰ ÁBTL, 3.1.9. V-150007/4. A Forradalmi Karhatalmi Bizottság Előkészítő Bizottsága ülésének jkv., 1956. október 30.

⁶¹ EÖRSI 2001. 84.

⁶² HORVÁTH 2003. 304.

A nemzetőrség tehát nem a szabadságharcos csoportok központi parancsnokságaként alakult meg, hanem a forradalom általánosan képviselt követeléseinek teljesítését vállaló kormány ideiglenes jelleggel létrehozott fegyveres rendfenntartó alakulataként, amelynek az eredeti tervekkel szemben tagjai lettek a fegyveres harcosok is. Ez a megoldás szükségtelessé tette lefegyverzésüket, hiszen a Forradalmi Karhatalmi Bizottság vezetősége elegendő garanciát kínált arra, hogy a nemzetőrség a rend helyreállításának és fenntartásának alkalmas eszköze lesz.⁶³ Az is volt, megalakulását követően nem volt több népitélet Budapesten. Nem a nemzetőrökön múlt, hogy a Kreml október 31-én a magyar forradalom vérbe fojtásáról hozott határozatot.

⁶³ HORVÁTH 2003. 301.

Horváth Miklós
1956 Nemzetőrsége

Az 1956-os megemlékezések során és a szakirodalomban – néhány kivételt leszámítva – alig esik szó a forradalom történetében – különös létrejötté ellenére – oly fontos szerepet játszó szervezet, a Nemzetőrség szervezésének körülményeiről és fontosabb állomásairól. Kutatási eredményeim, az e témakörben megjelent könyvészeti források és az újonnan feltárt, részben már publikált dokumentumok segítségével szeretném árnyaltabbá tenni az 1956-os magyar forradalom és szabadságharc nemzetőrségével kapcsolatos ismereteket.⁶⁴

A nemzetőrség megalakulásának közvetlen előzményei

A szovjet politikai vezetés támogatását bíró hatalom képviselői a kormányerők alkalmazásával párhuzamosan – részben szovjet instrukciók alapján – már a forradalom kezdetén többé-kevésbé határozott lépéseket tettek a párt védelmi szervezetei megalakításának érdekében. A párt civil önvédelmi erői megszervezésére a Magyar Dolgozók Pártja központi vezető szervei különböző csatornákon a területi és munkahelyi pártszervezeteknek is utasítást adtak.

A Politikai Bizottság javaslatára október 23-ról 24-re virradóra felállított Katonai Bizottság⁶⁵ egyik, ha nem a legfontosabb feladata a munkásság, valójában a pártfunkcionáriusok és a „*legmegbízhatóbb párttagok*” felfegyverzése lett.

Az így megalakított fegyveres őrségek többsége azonban nem váltotta be a hatalom reményeit. A részükre nagy nehézségek árán kiszállított fegyvereket és lőszer többnyire nem vették át, vagy pedig az átvett fegyverek és lőszer egy részét továbbadták a felkelőknek, a felhívások ellenére sem folytattak aktív harctevékenységet a felkelők ellen, viszont közvetlen környezetükben jelentős szerepet játszottak a közrend

⁶⁴ A Nemzetőrség történetével kapcsolatos további részleteket lásd: HORVÁTH Miklós: *1956 hadikrónikája*. Budapest (Akadémiai) 2003. 255-361., 415-441.

⁶⁵ A Katonai Bizottság tevékenységével kapcsolatos további részleteket lásd: HORVÁTH Miklós: *1956 hadikrónikája*. Budapest (Akadémiai) 2003. 85-91.

fenntartásában.

Az október 24-e és 26-a között – többségében a helyi pártszervezetek kezdeményezésére megalakított, így értelemszerűen elsősorban pártfunkcionáriusokból és párttagokból álló, különböző elnevezéssel létrejött – párt-, üzem-, gyár-, tsz-, falu- stb. őrségek összetétele fokozatosan átalakult, módosult. Ennek elsődleges oka az volt, hogy a szűkebb és tágabb termelő- vagy/és lakóközösség előtt hitelüket veszített személyek – a félelem görcseinek lazulásával párhuzamosan – ezekből kikerültek, helyükre a többség bizalmát élvező emberek léptek.

Merev határ a felkelő-szabadságharcos csoportok és a közrend, a vagyon- és személyi biztonság védelmére alakult önkéntes erők között nem húzható. Az alapvető politikai törekvések azonosságán túl a tevékenységükben eltérő fegyveres szervezetek között a szabad átjárás mindvégig biztosított volt.

Éppen ezért minden realitást nélkülözött Gerő Ernőnek⁶⁶ az az elképzelése, mely szerint a párt felhívására megalakult „*munkásőrségek*” képessé válnak, képessé válhatnak arra, hogy a „*rendcsinálást a szovjet csapatok helyett befejezzék*”.

Október 27-e és 30-a között a civil fegyveres erőkkel kapcsolatos elképzeléseknek és törekvéseknek három jól elhatárolható vonulata különböztethető meg. Ezen törekvések közül kettő – a rendőrkapitányságok aktív részvételével, irányításával rendőrségi segéderőként Nemzetőrség szervezése; illetve a területi (megyei, fővárosi, kerületi, városi és járási) pártszervezetek civil fegyveres erejének, a „*munkásosztagoknak*” a felállítása – a hatalom védelmére kész magyar fegyveres bázis létrehozását célozta.

A hatalom fő törekvése a fenti kettővel párhuzamosan a felkelő-szabadságharcos csoportok megsemmisítése, lefegyverzése, végső soron a változások – ezen belül a hatalom ígéretei teljesítésének – kikényszerítésére képes erő felszámolása, ezzel összefüggésben a szovjet és magyar pártvezetés mozgásterének növelése volt.

⁶⁶ Gerő Ernő (1898-1980) 1956. október 25-én történt leváltásáig a Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének első titkára.

Nemzetőrség, mint rendőrségi segéderő szervezése

A belső karhatalom erőinek alkalmazhatatlansága, és a rendőri erők meggyengülése miatt a politikai vezetés egyik fő célja – a munkások és pártfunkcionáriusok, a volt partizánok lehetőség szerint minél nagyobb részének mozgósítása, felfegyverzése mellett – a BM Budapesti Főosztály bázisán – munkásokból és a hatalom elleni harcokban részt venni nem akaró egyetemi diákságból – rendőri „*segéderők*” felállítása lett.

Az események taktikai átértékelését megelőző napon, október 27-én fogalmazódott meg a Budapesti Főkapitányságon az elképzelés, hogy egyetemistákból, munkás fiatalokból olyan fegyveres erőt kell szervezni, amely a rendőrökkel és a honvédekkel együtt közreműködik a rend megszilárdításában és a közbiztonság megteremtésében.

Kopácsi Sándor⁶⁷ rendőr ezredes, a Budapesti Nemzetőrség parancsnokaként október 29-én – a belügy- és honvédelmi miniszterrel történt egyeztetést követően – kiadott „*Utasításában*” a Budapesti Nemzetőrség felállítását azonnali hatállyal elrendelte.

A Nemzetőrség szervezetébe – amely az „*Utasítás*”⁶⁸ szerint „*megfelel az új politikai és közbiztonsági helyzet adta követelményeknek*” – a Budapesti Nemzetőrség parancsnoka, tehát Kopácsi Sándor alárendeltségében egy központi nemzetőrezred tartozott, illetve a fővárosban kijelölt 5 körzet mindegyikében egy-egy nemzetőrzászlóaljat szerveztek volna. Budapest 22 kerületének közrendvédelme részeként felállításra kerülő nemzetőralegységek parancsnoka az adott kerület kapitányságának vezetője, az őrre kihelyezett nemzetőralegységek parancsnoka az őrparancsnok lett. Az „*Utasítás*” maradéktalan végrehajtása esetén a Budapesti Rendőrfőkapitányság alárendeltségében, a rendőrség vezetőinek irányításával és ellenőrzésével egy kb. 10 000 nemzetőrből álló szervezet jött volna létre.

A „*rendőri nemzetőrség*” megalakítói a felkelő-szabadságharcos csoportok és azok tagjainak belépése előtt határozottan elzárkóztak. Az „*Utasítás*” szerint nemzetőrök „a rendőri- és honvédszerveken kívül

⁶⁷ Kopácsi Sándor (1922-2001) a Belügyminisztérium Budapesti Főosztályának vezetője, 1956. november 3-tól a Nemzetőrség Főparancsnokának helyettese. A Nagy Imre és társai perben 1958. június 15-én életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték. 1963-ban közkegyelemmel szabadult.

⁶⁸ Magyar Országos Levéltár XX-5-h. 21. doboz 31. kötet 340-341.

elsősorban a MEFESZ⁶⁹ és partizánszervezet tagjai, az egyetemisták és üzemi dolgozók” lehettek. Árnyaltabb a kép, ha figyelembe vesszük azt is, hogy az október 28-át követően rendőrkapitánnyá „előlépett” BM Megyei Főosztályvezetők, területi osztályvezetők, alosztályvezetők – akik az adott területen az államvédelmi munkát is irányították – aligha tudták magukat mentesíteni „*államvédelmi előéletük*” minden hatása alól.

Tény, hogy az első „*rendőrségi nemzetőr alegységek*” megalakultak, de ez korántsem azt jelenti, hogy ezeket a szervezeteket az egyre radikálisabban követelt változások ellenében bármilyen formában felhasználhatták volna.

A „munkásosztagok” szervezésének megkezdése

A rendőrség és honvédség szervezetétől független – de azokkal szorosan együttműködő – Nemzetőrség megalakításának igénye, ezzel összefüggésben a felkelő-szabadságharcos csoportok e szervezeten belüli egyesítésének célja határozott formában október 30-án a Forradalmi Védelmi, végleges nevén a Forradalmi Karhatalmi Bizottság megalakításáról tartott értekezleten vetődött fel. Ez a dátum – 1956. október 30-a – jelenti azt is, hogy a kommunista párt önálló fegyveres ereje – a „*munkásosztagok*” – megszervezésének folyamata a Budapesti Pártbizottság Köztársaság téri épületének elfoglalásával megszakadt.

A forradalom első napjaiban dezorganizálódott rendőrség – a szovjet és a magyar politikai vezetés értékelése szerint – nem képezte, nem képezhette a hatalom biztos bázisát. Miután a „*rendőrségi segéderők*” összetétele – elsősorban a politikailag és érzelmileg labilisabb egyetemi diákság túlsúlya miatt – a hatalom igényeit nem elégítette ki, a párt vezetése október 28-án és az azt követő napokban újabb erőfeszítéseket tett a párt törekvéseinek biztosabb bázisát képező fegyveres erő megteremtése érdekében.

A politikai döntés végrehajtása érdekében október 28-án délelőtt Janza Károly altábornagy honvédelmi miniszter Tóth Lajos ezredesnek – a Honvédelmi Minisztérium Szervezési és Mozgósítási Csoportfőnökének – parancsot adott, hogy az általa megalakított törzsszel és a törzs működéséhez

⁶⁹ Magyar Egyetemisták és Főiskolások Egységes Szervezete

szükséges eszközökkel menjen a Budapesti Pártbizottság épületébe, ahol a párt kijelölt vezetőinek⁷⁰ segítségével és közreműködésével – mint bizottság – szervezzék meg, szereljék fel a „budapesti munkásosztagokat”. Kerületenként alakítsák meg a munkásosztagok vezetését és kiképzését szolgáló szerveket. Az így felállításra kerülő alegységek – „munkásosztagok” – feladata Janza Károly szerint a munkáshatalom megvédése, a rend fenntartása és az üzemek védelme lett volna.

A szervező munkát néhány kerület kivételével már 29-én sikerült beindítani, melynek eredményeként még ezen a napon több kerületben 100-300 fős osztagokat alakítottak. Ezek részére megkezdtek a fegyver és a felszerelés kiszállítását, és intézkedéseket adtak ki az élelmezés biztosítása érdekében is. Másnap – október 30-án – a „munkásosztagok” szervezése a pártház ellen végrehajtott támadást követően megszakadt.

Csak feltételezhető, hogy a már megalakult „munkásosztagok” egy része később integrálódott a Nemzetőrség szervezetébe. Az integráció megvalósulásának egyik jele, hogy Budapesten és vidéken, több helyen a nemzetőralegységeket a területi – a fővárosi és kerületi, vidéken megyei és járási – kiegészítő parancsnokságok szervezték meg. A szovjet támadás elhárítására történő felkészülés időszakában a kiegészítő parancsnokságok egy része – a helyi forradalmi szervek kérésére vagy utasítására – a tartalékos állomány részére részleges mozgósítást rendelt el.

Nemzetőrség a forradalmi-szabadságharcos csoportok részvételével

A kormány vezetői – az október 28-án meghirdetett programnak megfelelően – a diákság és munkásság felfegyverzésével, a rendőri segéderők és a munkásosztagok szervezésével párhuzamosan a felkelő csoportok felszámolására, lefegyverzésére, majd amikor ez nem sikerült, a rendőrség vagy/és a honvédség szervezetébe történő integrálásukra tettek sikertelen kísérletet. A politikai vezetés ekkor még a közvélemény nyomására sem volt hajlandó tudomásul venni: a felkelő-szabadságharcos csoportok a Nemzetőrség meghatározó erejévé válnak.

A szovjet és magyar politikai vezetés még ekkor sem volt képes a kialakult helyzet reális értékelésére. A módszerek nem lényegtelen

⁷⁰ Mező Imre és Földes László

módosulásai ellenére a legfontosabb cél a „fordulatot” követően is a kommunista párt hatalmi pozíciói megmaradt részének átmentése volt. Így a kormánynyilatkozat szerint a felkelő-szabadságharcos csoportok tagjainak nincs más lehetősége, mint:

1. bízni a politikai vezetés újabb – a fegyverek erejével és a tömegek határozott megmozdulásaival kikényszerített – ígéreteinek komolyságában és a fegyvereket beszolgáltatni;

2. átadni a „terepet” a fegyveres harcban meghátrálásra kényszerített rendőrség és honvédség közreműködésével válogatott személyekből álló, éppen ezért – az egyik pillanatról a másikra megvilágosodott új-régi politikai vezetés számára szalonképeesebb és főleg kezelhetőbb – „nemzetőrségnek” és „munkásosztagoknak”.

Az előzményeket is figyelembe véve érthető: a felkelők ennek a hatalom számára kedvező gesztusnak a megtételére, a harc elfogadható és főleg számon kérhető garanciák nélküli beszüntetésére, a fegyverek önkéntes átadására nem voltak hajlandók.

Ha sarkítva is, de a valóságos helyzetet tükrözi a Kahler-M. Kiss szerzőpáros következő értékelése is:

„A tegnapi ellenforradalmár banditából, ha elhiszi, hogy győzött, s leteszi a fegyvert, akkor forradalmár lesz, de ha nem fogadja el feltétel nélkül a neki nyújtott ajánlatot, akkor továbbra is cégéres ellenforradalmár marad.”⁷¹

A felkelők érezték, a vezetőik tudták, hogy a vezetést október 28-át követően is – ha más módszerekkel is – kényszeríteni kell a követelések teljesítésére, ami csak a felkelő-szabadságharcos csoportok erejének egyesítése és növelése útján volt lehetséges.

A felkelő-szabadságharcos csoportokat, illetve a halaszthatatlan változások eléréséért egyre radikálisabb módszerekkel fellépő tömegeket korántsem elégítette ki a szovjet csapatoknak „rend helyreállítása utáni” kivonásának és az 1953-ban – az egységes Belügyminisztérium felállításakor – felszámolt, tehát valójában nem létező szervezet, az Államvédelmi Hatóság

⁷¹ KAHLER Frigyes – M. KISS Sándor: *Kinek a forradalma?* Budapest (Püski, Kortárs) 1997. 138.

„rend helyreállítása utáni” megszüntetésének ígérete.⁷²

A magyar társadalom meghatározó részének fő céljává: a szovjet csapatok azonnali – egyes megfogalmazások szerint 1956. december 31-ig történő – távozásának az elérése; az államvédelmi szervezetek azonnali felszámolása, az államvédelmi állomány felelőssége törvényes úton történő kivizsgálásának a megkezdése; a magyar erőszakos szervezetek tevékenységének forradalmi szervezetek által történő irányításának és ellenőrzésének a megvalósítása; és a fentiek – illetve a most nem részletezett követelések – teljesítésének legfőbb biztosítékát képező, a felkelő-szabadságharcos csoportokat is magukban foglaló Nemzetőrség megteremtése vált.

A kormánynyilatkozatban oly tágan értelmezett „rend” és főleg a rend megteremtésének módja az eddigiektől eltérően egészen más értelmet nyert. A kormány tagjai és a pártvezetők közül ebben a helyzetben már nem volt senki, aki jelezte volna: mi nem ezt akartuk, mi nem ezt mondtuk, a kormánynyilatkozatban nem ez hangzott el.

A nemzetőrség fogalma, a megszervezésének tartalma, a lehetséges résztvevők köre – mint az az eddigiékből is látható volt – a hatalom eredeti szándékai ellenére folyamatosan változott.

Október 30-án a Budapesti Főkapitányság épületében a rendőrség, a honvédség és a felkelő csoportok egy részének képviselői jelenlétében értekezletet tartottak, amelyen a legsürgetőbb feladatként – az eddigiektől eltérő tartalommal – fogalmazódott meg a forradalom fegyveres ereje, a nemzetőrség további szervezésének, illetve a felkelő-szabadságharcos csoportok, a rendőrség és a honvédség karhatalmi, védelmi jellegű tevékenységének koordinálására hivatott új központi vezető szerv, a Forradalmi Karhatalmi Bizottság megalakításának igénye.

A nemzetőrség szervezésébe bekapcsolódó Király Béla⁷³ véleménye

⁷² FELLEGI Tamás László, GYEKICZKI András, KÖVÉR László, KÖVÉR Szilárd, MÁTÉ János, ORBÁN Viktor, STUMPF István, VARGA Tamás, WÉBER Attila (szerk.): A forradalom hangja – Századvég füzetek 3. Magyarországi rádióadások 1956. október 23–november 9. Budapest (Századvég, Nyilvánosság Klub) 1989. 131-132.

⁷³ Király Béla (1912-2009) Király Bélát a Honvéd Akadémia alapító parancsnokát 1951-ben letartóztatták. Konceptciós perben először halálra, majd életfogytiglani börtönre ítélték. 1956-ban szabadult. A forradalmat közvetlenül megelőzően egy kisebb műtét után a Központi Honvéd Kórházban lábadozott. Hívásra október 30-án a Budapesti Főosztály épületében bekapcsolódott a Nemzetőrség szervezésébe. 1956. november 3-tól a Nemzetőrség

szerint a megalakítandó – a nemzetőrség további fejlődése szempontjából is fontos – vezető szerv a legitimitását elsősorban a már megszervezett nemzetőr alegységektől és az ezektől ekkor még függetlenül létező felkelő csoportoktól kaphatta meg.

Ezzel függött össze Király Béla azon javaslata is, hogy ebbe a vezető szervbe olyan embereket – „*realis képviselőket*” – kell választani, akik bírják a nemzetőr és fegyveres csoportok bizalmát és támogatását, ugyanakkor szükségesnek tartotta, hogy a megalakítással kapcsolatos tervekről egy küldöttség – „*szűk körű bizottmány*” – Nagy Imrét,⁷⁴ a Minisztertanács elnökét és a kormányt tájékoztassa, az ezzel kapcsolatos véleményeket kikérje.

Nagy Imre elfogadva a küldöttség javaslatát és az ekkor kiadott nyilatkozatában – talán szándéka ellenére – kifejezésre juttatta, hogy az új karhatalom szervezésére alakuló Forradalmi Karhatalmi Bizottság a honvédség, a rendőrség, a munkásság- és ifjúság osztagai mellett – az addigi felfogástól eltérően – meghatározó módon épít a szovjet és magyar csapatok ellen harcot folytató, a változást kikényszerítő – és a Forradalmi Karhatalmi Bizottságot és annak célkitűzéseit elfogadó – felkelő-szabadságharcos csoportokra is.⁷⁵

Az ezt követően bekövetkezett változás fő jellemzője – véleményem szerint – az, hogy a Nemzetőrség fő erejévé – az október 30-a előtti elképzelésekkel és intézkedésekkel szöges ellentétben, főleg a fővárosban, illetve a Forradalmi Karhatalmi Bizottságban, mint országos vezető testületben – a felkelő-szabadságharcos csoportok váltak. Létszámát és szervezetségét tekintve a Nemzetőrség nem kevésbé fontos részét képezték a hatalom elleni harcokban részt nem vevő, de az október 28-i kormányprogram végrehajtásáért, a közrend megteremtéséért, a forradalom vívmányai megvédéséért, a munka beindításáért tenni akaró diákokból, értelmiségi és fizikai dolgozókból álló – az egyetemeken, munkahelyeken, a

Főparancsnoka. November 9-ig szervezte és irányította a nemzetőrség ellenállását, majd Ausztriába emigrált. Az Egyesült Államokban telepedett le, ahonnan 1989-ben érkezett haza.

⁷⁴ Nagy Imre (1896-1958) 1956. október 24-e és november 4. között miniszterelnök. 1958. június 16-án kivégezték.

⁷⁵ FELLEGI Tamás László, GYEKICZKI András, KÖVÉR László, KÖVÉR Szilárd, MÁTÉ János, ORBÁN Viktor, STUMPF István, VARGA Tamás, WÉBER Attila (szerk.): A forradalom hangja – Századvég füzetek 3. Magyarországi rádióadások 1956. október 23–november 9. Budapest (Századvég, Nyilvánosság Klub) 1989. 245.

megyékben, városokban, járásokban és falvakban szervezett – nemzetőralegységek is.

A fentieknek nem mond ellent, ugyanakkor a képet színesíti, hogy a szervezeti elkülönülése ellenére a vezetés, irányítás és a működés – például a szervezés, felszerelés, kiképzés, szolgálatellátás, elhelyezés, hadtápellátás stb. – majd minden szintjén a hadsereg és a rendőrség tagjai a Nemzetőrségnek, a nemzetőröknek felbecsülhetetlen értékű segítséget adtak.

A vezetés és irányítás majd minden fontos szintjén jelen volt Király Béla vezérőrnagy, aki a Forradalmi Karhatalmi Bizottság vezetőjeként, majd a Nemzetőrségnek a közgyűlés határozatával megválasztott Főparancsnokaként, Budapest katonai parancsnokaként, a Forradalmi Honvédelmi Bizottmány elnökeként vett részt a karhatalom szervezésében és irányításában, a karhatalmi feladatok végrehajtásába bevont szervezetek tevékenységének összehangolásában.

Budapesten és vidéken – a nemzetőralegységek fő feladata a vagyon- és személyi biztonság megteremtése, például a falvakban a felosztatást kimondó termelőszövetkezetek vagyonának zárszámadást megelőző széthordása, a „szabad rablás”, a személyes bosszúállások, az önkényeskedések megakadályozása volt.

November első napjaiban a parancsnokok és beosztottak figyelmét a fentiekben túl elsősorban az ideiglenes elhelyezési körletek berendezése, a nemzetőralegységek megalakítása, felszerelése, a katonai viszonyoknak megfelelő szolgálati és kiképzési rend megteremtése, a kapott fegyverzet karbantartása, szabályos használatuk elsajátítása kötötte le.

Az egyre jobban fenyegető szovjet támadás elhárítása érdekében – nagyobb településeken, illetve elsősorban a katonai helyőrségekben – riadó és védelmi tervek készültek, és a tervekben foglalt feladatok végrehajtásának begyakorlása, a védelemmel kapcsolatos műszaki munkálatok is megkezdődtek.

A rendőrség és a honvédség, valamint a nemzetőrség tevékenységének összehangolása, ellenőrzése, egyszersmind a közös, hatékony fellépés biztosítása céljából a területi forradalmi szerveken belül – főleg megyei és járási szinteken és nagyobb városokban – az erőszakszervezetek delegált és beválasztott tagjai bevonásával karhatalmi bizottságokat, albizottságokat, részlegeket állítottak fel. A forradalmi szervek

rendszeresen foglalkoztak a nemzetőrség szervezésének, felszerelésének és alkalmazásának kérdéseivel.

Ezt a folyamatot november 4-én a szovjet támadás megszakította. Vidéken a nemzetőralegységek nagyobbik része november 4-én és az azt követő napokban feloszlott, de voltak olyan alakulatok is, amelyek a szovjet támadás hatására alakultak meg. Több alegység önállóan vagy az adott körzetben lévő honvédségi erőkkel, rendőrökkel együttműködve hosszabb-rövidebb ideig sikeresen vette fel a harcot a szovjet csapatokkal.

Erdős Ferenc

Sztálinváros – Dunapentele nemzetőrei 1956-ban

Nem szerves gazdasági, kereskedelmi, kulturális fejlődés eredményeként jött létre az „első szocialista” város. 1949 decemberében párt- és kormányhatározat döntött arról, hogy Dunapentelén vaskohászati kombinát és város épül. Mohács helyett Dunapentele lett a „vas és acél országát” megtestesítő nehézipari beruházás központja.

Az első hároméves terv végén, 1949. december 28-án hozta meg a Minisztertanács a 6957/1949. számú határozatát, amely úgy rendelkezett, hogy az eredetileg Mohács mellett létesítendő kohászati kombinát és az új város Dunapentele szomszédságában épül fel.

Mohácson akkor már az építkezések – egy korábbi, 1400/1949. számú kormányrendelet alapján – javában folytak. A mindinkább kibontakozó beruházás leállítására 1950 tavaszán került sor. Ez ideig közel 40 millió forintot emésztettek fel az építkezések.

A vasmű helyének kijelölésében – a szakértők véleményével ellentétben – a napi politikai szempontokat követve döntöttek. Ugyanis Mohács, a korábban kijelölt hely légvonalban mindössze 11 kilométerre van a jugoszláv–magyar határtól, ezért a mohácsi megoldást – az országhatár túlságos közelsége miatt – elvetették.

Megváltoztak az életkörülmények a nagyközségben: a város és a vaskohászati kombinát megépítésére 1200 katasztrális hold mezőgazdasági ingatlant vettek igénybe. Megszállták a települést a „kor lézengő ritterei”, az ÁVH-sok. Megkezdődtek a kitelepítések, 1950-ben 44 családot űztek el, 1952 tavaszáig 20 család házingatlanát kommunizálták.

Számolatlanul ömlött a pénz az építkezésekre: 1950-ben 400 millió, 1951-ben 600 millió, 1952-ben 1,2 milliárd, 1953-ban 1,4 milliárd forint.

A népesség létszáma az 1949. évi 4200 főről 1950-ben 7 ezerre, 1951-ben 20 ezerre, 1952-ben 25 ezerre növekedett. 1956 őszén megközelítette a 30 ezer főt.

A népesség az ország valamennyi részéről önként, illetve parancsszóra özönlött az 1951-ben várossá nyilvánított településre. Ugyancsak párthatározatra, a Nagy Októberi Szocialista Forradalom nagyobb

dicsőségére a történelmi – Dunapentele – elnevezést törölték, s a „keresztapák” Sztálinvárosnak nevezték el.

A kortárs így jellemezte a városba özönlőket, a városalapítókat: „a városnak nincs polgársága, a lakosság rétegződése egészen friss keletű... Sztálinvárosban, mint valami molekulában összegyűlt az ország valamennyi tája, fajtája és társadalmi osztálya. A legértékesebb alkotó elemek és kalandorok, kiváló szakmunkások és lumpenproletárok, a földtől még el nem szakadt parasztmunkások és egykori grófok, a szocializmus harcosai és fasiszták, nagyra törő fiatalok és deklasszáltak, apácák és prostituáltak, évszázados kohászcsaládok komoly tagjai és aranyásók úgy keveredtek össze a városban, mint a Martin-kemencében a tiszta nyersvas a rozsdás ócskavassal.”

Pozitív tartalmú változások bontakoztak ki a városban. 1956 tavaszától mind több kezdeményezésre került sor, s ezek döntő többségét már nem a párt, a tanácsi és tömegszervezeti vezetők irányították. A hely szellemének új tartalommal történő megtöltését elsősorban az értelmiségiek szorgalmazták. Alkotó erőket és törekvéseket szabadított fel a fővárosban megalakult Petőfi Kör. 1956. május 24-én Sándor András író kezdeményezésére megalakult a sztálinvárosi értelmiségieket tömörítő Fáklya Klub. Politikai tartalommal telítődött a városban élő és dolgozó volt népi kollégisták találkozója. Élesen támadták a pártot, s a megjelentek közül többen egy új forradalom szükségességét hangsúlyozták. Feszült hangulat uralkodott az Óvárosban (a kor általános szóhasználatában Óvárosnak nevezték a történelmi Dunapentelet), ahol mozgalom bontakozott ki a kitelepítettek, a koholt vádak alapján megbélyegzettek, elítéltek érdekében. Szeptember 20-án a helyi vezetők „Canossa-járására” került sor. A szavakkal megfogalmazott erkölcsi rehabilitáció csak részben oldotta az ellentéteket.

A budapesti forradalmi események híre futótűzként terjedt Fejér megyében. Október 23-án a délutáni órákban feszült hangulat uralkodott Sztálinvárosban. Másnap, október 24-én a kora esti órákban népgyűlést hirdettek, ahol az alkalmi szónokok mind határozottabban hangoztatták, hogy szervezeten, a néphadsereg Sztálinvárosban állomásozó alakulatával, felfegyverkezve induljanak a fővárosban harcoló szabadságharcosok megsegítésére. Háttérbe szorult az MDP városi bizottsága és a városi tanács

apparátusa is. Nem a párt, nem a tanácsi vezetők voltak az utca urai, hanem a nép!

Október 24-e a város történetében meghatározó napot jelent. A népgyűlésen megjelentek közfelkiáltással törölték a Sztálinváros elnevezést, s visszatértek a történelmi Dunapentele használatára. A Sztálin Vasmű elnevezést is törölték, s a forradalmi hangulatban a Dunai Vasmű elnevezést adták a kohászati kombinátnak.

Általános riadót rendeltek el a városban állomásozó 142. honi légvédelmi tüzérezrednél. Október 25-én drámai eseményekre került sor a tüzérezred laktanyájának udvarán. Három halott és több súlyos sebesült maradt a kövezeten. Október 27-én az esti órákban újabb összetűzés alakult ki a laktanyánál. A közel 20 percig tartó tűzharc újabb halottakat és sebesülteket követelt.

Október 28-án hajnalban a kiegészítő-parancsnokság épülete előtt összetűzésre került sor a forradalmárok és a parancsnokság biztosítására kirendelt honvédek között. Három halott és 9 sebesült maradt a kiegészítő-parancsnokság épülete előtti útszakaszon.

A forradalom és szabadságharc dunapentelei történetében október utolsó napjai fordulópontot jelentettek. Létrejötték a forradalmi, a nép- és munkáshatalmi testületek, a nemzeti bizottság, a központi munkástanács, s a városban állomásozó tüzérezred is megalakította – jóllehet csak a tisztek részvételével – a forradalmi katonai tanácsot. A feloszlott DISZ-szervezet [DISZ - Dolgozó Ifjúság Szövetsége – a szerk.] helyébe a forradalmi ifjúsági bizottság lépett. November 2-án lapjuk – a Dunapentelei Ifjú Forradalmár – is megjelent.

Az Óvárosban, a történelmi Dunapentelén október 31-én megalakult a nemzetőrség. Parancsnoka Gucsi László, foglalkozása földműves, a néphadsereg tartalékos tisztje.

Helyettesei: Nyuli István, foglalkozása ipari munkás,
Nagy Imre, foglalkozása ipari munkás, katonai szolgálatot teljesített.

További tagjai: 35 fő. Foglalkozásuk szerint: földműves 10, ipari munkás 23, tényleges katona 1, tanuló 1 (betöltötte a 14. életévét). 29-en Dunapentelén is születtek, más településen 9-en.

Dunapentele közvetlen körzetében 14 település terült el. A forradalom napjaiban 13 településen alakult nemzetőrség. Egyedül a görög menekültek lakta Beloianiszban nem jött létre nemzetőri alakulat. A járási nemzetőrség parancsnoka fogta egybe a forradalmi testület tagjait. Andrási Sándor honvéd hadnagyot választották parancsnokká, aki 1958-ban rejtélyes baleset következtében hunyt el.

A községi nemzetőrségek ismert létszáma: Adonyban 18, Baracson 20, Besnyőn 7, Ercsiben 30, Mezőfalván –, Iváncsán 11, Kisapostagon csak a parancsnok személyét ismerjük, Nagyvenyim 3, Perkáta 9, Rácalmás 8, Kulcs 6, Ráckeresztúr 8, Pusztaszabolcs 7.

A dunapentelei nemzeti bizottság határozata értelmében letartóztatták Nagyéri Károly századost, a tüzérezred parancsnokát. Őt tették felelőssé az október 25-i és 27-i véres, drámai eseményekért. Ugyancsak letartóztatták Herke József főhadnagyot és az ÁVH még el nem menekült, városban tartózkodó tisztjeit is. A letartóztatásokat a nemzeti bizottság által katonai főparancsnokká kinevezett Izinger Gyula főhadnagy és a testület mellé rendelt elhárító szerv tagjai teljesítették. Október 31-én megkezdődött a tüzérlaktanyában a nemzetőrök felfegyverzése. Izinger katonai parancsnok a baracsi légvédelmi tűzrendszerbe beosztott 1. üteget a vasmű keleti területére rendelte. November 1-jén a tüzérezred 3. ütegét a Technikumi negyedbe helyezte át, a 2. üteg pedig a perkátai útkereszteződésnél és a város északi peremén foglalta el állásait, s ide irányította az 5. ütegből a könnyűlövegeket is.

Szétzilálódott az MDP és a városi tanács vezetése, az ÁVH helyi egysége is elveszítette politikai és fegyveres hatalmát. Megteremtődtek a békés viszonyok alapfeltételei, úgy tűnt, hogy a nemzeti bizottság rendezheti a város belső viszonyait is.

November első napjaiban válságos helyzetbe került a magyar forradalom- és szabadságharc ügye. A Szovjetunió Kommunista Pártja Központi Bizottságának elnöksége az újabb fegyveres beavatkozás mellett döntött. Az intervenció előkészítése több napot vett igénybe. Moszkva kezdeti bizonytalanságát a katonai megtorlás mielőbbi megkezdése váltotta fel. Október 28-án megkezdődött ugyan a szovjet csapatok kivonása Budapestről, s a kormány tárgyalásokba bocsátkozott a szovjet fegyveres erő teljes körű kivonásáról is, de a szovjet vezetők időközben megkezdték

tanácskozásait a csatlós államok vezetőivel a magyarországi beavatkozásról.

Dunapentelén a kritikus helyzet alig volt érzékelhető. November első napjaiban a demokratikus pártok, a szociáldemokrata- és a kisgazdapárt megalakítására is történtek kísérletek. A kisgazdák az óvárosi városrészben, a szociáldemokraták a városban és a vasműben szervezkedtek. Ismételten jelentkeztek a baloldali diktatúra erői, október 31-én zászlót bontott a Magyar Kommunista Párt dunapentelei szervezete. Fontos döntést hozott a Dunai Vasmű Központi Munkástanácsa: határozatuk értelmében november 4-én 22 órától valamennyi munkahelyen felveszik a munkát. Intézkedtek a dolgozók munkahelyre történő szállításáról is.

November 3-án 14 órakor jelentkezett első ízben a 36 méteres rövidhullámon a Dunapentelei Nemzeti Bizottság szabad rádiója. Megismételték több, a Kossuth rádióban elhangzott híradást, majd a Dunai Vasmű Munkástanácsának – fentebb idézett – határozatát olvasták fel. A délutáni híradásban már aggasztó események is elhangzottak: egy, a nemzeti bizottsághoz eljuttatott értesülést tettek közzé, mely szerint a szovjet rádióknak és szovjet katonáknak kiadott propagandairatok a magyarországi eseményeket fasiszta vérengzésnek minősítik. A rémhírek ellensúlyozására hívták fel a szabad magyar rádióállomásokat.

Feszült órákat élt át Dunapentele lakossága november 3-án a délutáni órákban. A nemzeti bizottság Cihó Pál elnökhelyettes vezetésével parlamentereket küldött Dunaföldvár térségébe, a dunai átkelőhely biztosítására vonuló szovjet katonai egység parancsnokához. A háromtagú küldöttség legfontosabb célja a szovjet alakulat katonai feladatának megismerése volt. A Cihó Pál vezette parlamenterek 18 óra tájban érkeztek vissza, s arról számoltak be a városházán üléselő nemzeti bizottság jelenlévő tagjainak, hogy a szovjet páncélos egység parancsnokságát tudatosan félretájékoztatták a magyar nép forradalmi harcáról. A szovjet tisztok és a dunapentelei parlamenterek kölcsönösen abban egyeztek meg, hogy egyik fél sem kezdeményez tűzharcot. „A szovjet páncélos egységek nem jönnek be a városba, sem fegyverrel, sem fegyvertelenül, sem támadó, sem békés szándékkal.” Elhatározták, hogy november 4-én 10 órakor a dunaföldvári laktanyában a szovjet csapatok parancsnoksága és a Dunapentelei Nemzeti

Bizottság, valamint a Dunapentelei Forradalmi Katonai Tanács kompromisszumot köt a város lakóinak nyugalma, békéje érdekében.

November 4-én hajnalban drámai fordulatot vettek az események.

A szovjet támadás reggelén a nemzeti bizottság Gabula János alezredest kérte fel a katonai főparancsnoki teendők ellátására. Izinger Gyula főhadnagy, katonai főparancsnok ugyanis – a bekövetkezett események hatására – idegileg teljesen kimerült, idegösszeroppanást kapott. Az új katonai főparancsnok feladata a szovjet csapatok ellen a város védelmének megszervezése volt. Gabula alezredest szemlét tartott a tüzérezred laktanyájában és a város védelmére kirendelt útegeknél. A főparancsnokkal tartott Boros főhadnagy és Papp százados, valamint Pados István, a nemzeti bizottság elnöke is. Az útegeknél tett szemle során ellentét robbant ki a tisztek és a nemzeti bizottság elnöke között. Ezt követően Gabula ezredest – betegségére hivatkozva – megbízatásáról lemondott.

A személyek sorsának alakulását vizsgálva is drámai sorsfordulatokra utalhatunk. Nagyéri Károlyt, a tüzérezred korábbi parancsnokát szabadon bocsátották a vasmű pincéjéből, és a katonai parancsok helyettesévé nevezték ki. A délutáni órákban Nagyérit a nemzeti bizottság elé rendelték, s a testület az idegileg kimerült Izinger helyébe katonai főparancsnokká a századost nevezte ki. A tüzérezred parancsnokának feladatkörét Sztanó Béla százados töltötte be.

A nemzeti bizottság, a katonai főparancsnok és a vasmű központi munkástanácsa, összehangoltan irányították a szabadságharcot. Mozgósították a 18 és 60 közötti férfiakat, a megfigyelő-szolgálatra jelentkezetteket a városházán, a lövegek kezeléséhez értőket a Bartók Béla Kultúrházban vonták össze. Felhívással fordultak a motorszerelőkhöz is. Az orvosokat, az ápolónőket, a kórház dolgozóit arra szólították fel, hogy haladéktalanul jelentkezzenek munkahelyükön.

A fegyveres szolgálatra jelentkezettek száma megközelítette a 3000 főt, s a laktanyában megkezdődött a szabadságharcosok kiképzése. Állandósult a dunapentelei rádióállomás adása. A 36 m rövidhullámon sugárzó adót egy R 40-es típusú rádióadó segítségével üzemeltették. A rádiós egység parancsnoka Kajári Gyula alhadnagy, a kezelők Garamvölgyi István és Tóth Tibor voltak. A szovjet támadás napjától „Rákóczi adó” néven jelentkező adó helyét állandóan változtatták. Így megnehezítették az adás

helyének bemérését és az adó „kilövését”, megsemmisítését. A műszaki feladatok ellátásában Küllös Imre állományon kívüli őrnagy volt a főparancsnok segítségére.

Nagyéri Károly „mint szakember és kemény katona” eredményesen szervezte az ellenállást. A védelem hatékonyabbá tétele érdekében felderítésre használta fel a városban levő motoros sportrepülőgépeket, ugyanakkor a felderítő-szolgálatot ellátó sportrepülőök röplapokkal a környező falvakat is ellenállásra szólították fel. November 5-én Nagyéri főparancsnok és Pados nemzeti bizottsági elnök aláírásával a szovjet csapatok ellen tűzparancsot adtak ki.

A dunapenteleiek – katonák és szabadságharcosok – szabadsághárcuk végekifejlethez közeledett. November 6-án a nemzeti bizottság a Rákóczi adó hullámhosszán a Nemzetközi Vöröskereszthez fordult azzal a javaslattal, hogy nyilvánítsák Dunapentelét a szervezet magyarországi központjává. Fegyvert, lőszert, gyógyszert, kötszert, élelmiszert kértek a nyugati országokból. A délutáni órákban négy szovjet harcokosi közelítette meg Dunapentelét, azonban a tüzérség tűzcsapása visszafordulásra kényszerítette a támadókat. Székesfehérvár, Adony és Dunaföldvár térségéből szovjet egységek vonultak fel Dunapentele ellen. A kecskeméti szovjet parancsnokság parlamenterei megadásra szólították fel a szabadságharcosokat. Az alábbi tartalmú felszólítást adták át a nemzeti bizottság elnökének és a katonai parancsnoknak. „Felszólítom Dunapentele helyőrségét, hogy a fegyvert tegye le. Fegyverletétel esetén a katonák, tiszthelyettesek, tisztok életüket, szabadságukat, politikai jogaikat megtarthatják. Ha a helyőrség a fegyvert nem teszi le, úgy a szovjet parancsnokság a várost fegyveres erővel beveszi. A harc után az összes katonák, fegyveresek és civilek hadifogolyként kezelendők.”

Dunapentele katonai parancsnoksága és a nemzeti bizottság együttesen adta meg válaszáat a fegyverletételre, amelynek lényege, hogy a város lakossága nem teszi le a fegyvert. „A munkásság megvédi a várost... a szovjet csapatok ellen is.” További megbeszélésekre – semleges területen – tett javaslattal zárták elutasító összegzésüket.

November 7-én hajnali 3 órakor három irányból megindult a támadás a város ellen. A Nagyvenyim térségében elhelyezett 4. üteget a szovjetek 4 és 5 óra között 25 percig tartó tüzérségi tűz alá vették. Hasonló események

zajlottak le az 1. és a 3. üteg egységei esetében is. A délelőtti órákban MIG 17-es harci repülőgépek felderítést hajtottak végre. A kora délutáni órákban 8 MIG 17-es indított támadást a város körül elhelyezett ütegek ellen, géppuska- és gépágyútüzet zúdítottak a lövegekre. Az ütegek a tüzet viszonzták. Időközben a szárazföldi támadás is kibontakozott, 14 óra 30 perckor 51 harckocsi (T 52-es és T 54-es típusúak) zárta gyűrűbe a várost. Az Ercsiben lévő szovjet tarackos üteg és az Adony térségében elhelyezett szovjet aknavető nehézüteg tüzérségi tűzzel lőtte a várost. Súlyos harcok bontakoztak ki. Közel két órás ellenállás után a védelmet a kora esti órákban felszámolták. Ezekben a vészterhes órákban a Dunapentelén lakó görögök közül azok, akik a védelemben teljesítettek szolgálatot, tüzet nyitottak a szabadságharcosokra. November 7-én (a Nagy Októberi Szocialista Forradalom 39. évfordulóján) a szovjet csapatok elfoglalták Dunapentelét. Az agresszorokkal vívott ütközetben 10-en áldozták életüket a város és Magyarország szabadságáért. Félelem és rettegés lett úrrá Dunapentelén.

Szántó László

A nemzetőrség Somogyban az 1956-os forradalom idején

A kommunista pártvezetés Somogy megyében 1956. október 27-28-án még birtokolta a hatalmat, ezért – a pártközpont instrukcióinak megfelelően – kísérletet tett arra, hogy az események „élére állva” a munkásőrségek és a megyei forradalmi bizottság megszervezésével megőrizze pozícióját. Október 27-én azonban nem igazán sikerült létrehozni olyan összetételű forradalmi szervezet, mely megfelelt volna Kaposvár megmozdult lakossága igényeinek.

Az újabb országos politikai fordulat kibontakozása előtti pillanatban, október 28-án a kora délelőtti órákban, a városban lévő hadosztályparancsnokság hangosbeszélőin keresztül szólították fel a lakosságot a gyülekezési tilalom betartására. Ugyanakkor a következő felhívással fordultak a dolgozókhöz, kommunistákhoz: „Üzemekben és munkahelyeteken szervezzetek munkásőrségeket. Ne engedjétek, hogy bárki a provokátorok és az itt-ott meglévő ellenforradalmi csoportok közül gépeiteket megrongálja. [...] Kommunisták! Felszólítunk benneteket, legyetek kezdeményezők, álljatok a munkásőrségek tevékenységének és megszervezésének élére!”

Előző napon, 27-én megalakult, ám ideiglenesnek bizonyult Somogy Megyei Nemzeti Tanács az ugyanezen a napon tartott ülése után kiadott felhívásában hasonlóan reagált az új, demokratikus karhatalom megteremtésének lehetőségére. Így fogalmaztak: „A honvédség és a fegyveres karhatalmi alakulatok mellé – azokkal karöltve – nemzetőrséget állítunk föl. Egyidejűleg megszervezzük az üzemekben az üzemi őrségeket is.” Azért az figyelemre méltó, hogy a „nemzetőrség” kifejezést alkalmazták, mintegy utalással a pozitív történelmi hagyományra.

Somogyban tulajdonképpen innen számíthatjuk az ötvenhatos nemzetőrség történetét, annak ellenére, hogy ez a megyei nemzeti tanács átmeneti szervnek bizonyult. A felhívás ugyanis eljutott a falvakba, s már néhány október 28-án tartott népgyűlésen határoztak a nemzetőrség megalakításáról, amit némely esetben polgárőrségnek neveztek. A Balatonszemesi Községi Munkástanács másnap reggeli ülésén ennek szellemében bízták meg a rendőrőrmestert a polgárőri beosztás elkészítésével

és betartatásával. Másutt személy szerint bízták meg a falu férfilakosainak egy részét a nemzetőri feladatok ellátásával.

A gyűlések többségén ekkor még nem volt szó fegyveres nemzetőrség alakításáról, de például Tab járási székhelyközségben a közelben elhelyezett katonai alakulat képviselői a 28-i népgyűlésen felajánlották, hogy fegyvert biztosítanak a közbiztonság megvédése érdekében.

Arról nem sikerült biztos adatokat fellelni, hogy az üzemekben is megkezdtek volna ekkor az üzemi őrségek és/vagy nemzetőr egységek szerzését. Az tény, hogy a kevés számban fennmaradt október 29-i munkástanácsi jegyzőkönyv némelyikében olvashatunk ilyen szándékról.

A nemzetőrség megyei szerveződésének új lendületet adott az a tény, hogy megalakult a Somogy Megyei Forradalmi Nemzeti Tanács, amelynek felhívását, programját közölte a megyei lap. Az ügy országos fejleményeivel összhangban elhatározták: „A honvédség és a fegyveres karhatalmi alakulatok mellé – azokkal karöltve – mind falun, mind városban nemzetőrséget állítunk fel. Ezek (ti. a forradalmi tanácsok - Sz. L.) biztosítsák a rendet és nyugalmat a nemzetőrség azonnali megszervezésével.” A megfogalmazás módja világossá tette, hogy a forradalmi tanács, mint Somogy megye hatalmi szerve irányítani kívánja a nemzetőr egységek megalakítását.

Másnap ment végbe a teljes politikai-hatalmi fordulat Somogyban, legalább is egy történelmi pillanat erejéig. A forradalmi tanácsból tömegtüntetés nyomására eltávolították a bukott rendszer képviselőit, s az átalakult hatalmi szerv konkrét lépéseket tett a nemzetőrség szervezésében. Természetesen ezt lehetővé tette az a körülmény, hogy az MN [Magyar Néphadsereg – a szerk.] Kaposvári Tüzérhadosztályának Katonai Forradalmi Tanácsa is átvette a hadosztály vezetését.

A katonatanács elnökét megbízták a nemzetőrség szervezésének irányításával, majd november 1-jén kinevezték a megyei nemzetőr parancsnokot. Kaposvár üzemei, vállalatai és néhány közeli, nagyobb község részére készítettek egy szervezési táblát, melyből megállapítható, hogy honvédtisztek és rendőrtisztek lettek volna az egységek parancsnokai. Nem tudjuk – források hiányában, hogy meddig jutottak el a szervezésben.

A forradalmi tanács elsőként azzal bízta meg a kaposvári nemzetőregységet, hogy a rendőrséggel együttműködve gondoskodjon a

fegyverek begyűjtéséről, valamint a volt ÁVH-s tisztek, majd az önvédelmi fegyverrel rendelkező pártvezetők védőőrizetbe vételéről. Ez nemcsak Kaposváron, hanem néhány járási székhelyen is megtörtént.

Néhány járásban követték a szervezés tekintetében is a megyei példát. Így például a nagyatádi rendőrkapitányságon alakult forradalmi tanács kinyilvánította, hogy a járásban együtt kívánnak működni a nemzetőrséggel, ezért javasolták, hogy alakuljon meg a fegyveres erők forradalmi tanácsa. A rendelkezésre álló adatok szerint Barcs járási székhelyközségben a forradalmi bizottság ki is nevezte az 1945-1947 között működött járási rendőrkapitányt a járási fegyveres erők főparancsnokának. E döntésben nyilvánvalóan már meghatározó szerepe volt annak, hogy október 31-én Király Béla tábornokot kinevezték a nemzetőrség főparancsnokává és Budapest katonai parancsnokává.

A Dombóváron állomásozó szovjet alakulat megindulása Kaposvár felé, és a taszári repülőtér általuk történt elfoglalása arra készítette a forradalmi nemzeti tanácsot, hogy megbízza a Katonatanácsot az esetleges szovjet támadás elleni védekezés megszervezésével. A védelemre való felkészülést szolgáló tényleges intézkedések köre nem rekonstruálható pontosan a források alapján. Mindenesetre intézkedtek arról, hogy az egész megyében hívják be soron kívüli szolgálatra a tartalékosokat. Az MN Barcsi Járási Kiegészítő Parancsnoksága által november 3-án postázott behívó bizonyítja, hogy volt hatása az intézkedésnek.

A november 4-i szovjet katonai intervenció során elfoglalták a Kaposváron és a megyében elhelyezett magyar honvédségi alakulatok objektumait, majd a következő egy-két napon bevonultak a járási székhelyközségekbe is. A szovjet fegyveres beavatkozásnak halálos áldozatai és sérültjei voltak a megyeszékhelyen. Ekkor a megyei forradalmi tanács már a pártbizottság épületét használta, ahol az épületet védő, szolgálatot teljesítő nemzetőrök közül hárman meghaltak, többen megsebesültek, továbbá két végtelen polgári személyt agyonlőttek a hajnali akció során. Az önmagában is tragikus esemény során két iskoláskorú nemzetőr is áldozatul esett, ami felveti a forradalmi tanács és a nemzetőrség vezetőinek felelősségét is. A fenyegető szovjet beavatkozás veszélyeire tekintettel jobban oda kellett volna figyelniük a nemzetőregység ügyeire.

A szovjet beavatkozás ellenállási kísérletet váltott ki több járási székhelyen is. Nagyatádon és Tabon, az ott állomásozó katonai alakulattal részben együttműködve nemzetőrök is készültek arra, hogy szembeszállnak a november 5-én községükbe érkezett szovjet katonai egységgel. Siófokon a nemzetőrök körülbelül 30-40 fős csoportja fegyveresen kivonult a balatonendrédi erdőbe ellenállás céljából, de néhány nap múlva egy szovjet egység közeledésekor szétszóródtak. Barcson hasonló eset történt, de ott elfogták a közeli erdőbe, ellenállási szándékkal kivonult fegyveres nemzetőrök egy részét.

A nemzetőrség néhány helyi sajátossága

A járási forradalmi bizottságok számára első rendű feladat volt a közrend, a nyugalom megőrzése annak érdekében, hogy elkerülhetők legyenek a korábban felhalmozódott sérelmekből fakadó önbíráskodások, személyi bosszúk. A lakossághoz intézett felhívásokban hangsúlyosan szóltak a nyugalom megőrzéséről. Ennek rendelték alá a nemzetőrségek megszervezésének és fegyverhasználatának kérdését, ezért igyekeztek kezükbe venni a szervezés irányítását.

Ezek a forradalmi bizottságok több alkalommal körlevélben adtak utasításokat és ajánlásokat a községeknek, kiemelve, hogy fegyvereket kizárólag csak a szolgálat idején viselhetnek a nemzetőrségek tagjai. A honvédség és a rendőrség együttműködésére is számítottak ebben a kérdésben az új hatalmi szervek. Figyelemre érdemes e tekintetben a csurgói járási forradalmi bizottság elnökének és a járási nemzetőr parancsnoknak november 1-jén kelt együttes felhívása, amelyben több pontban részletezett útmutatást adtak a községi nemzetőrségek működéséhez.

A katonai vezetők gondoskodtak a nemzetőrségek fegyverekkel való ellátásáról. A különféle források adatai egybehangzóak abban a tekintetben, hogy többnyire megfelelő óvatossággal és biztonsággal történt a fegyverek kiadása, vagyis csak a fegyveres szolgálat ellátásához szükséges számú fegyvert adtak ki. Valószínűleg a megyei forradalmi tanács távirati intézkedésének is köszönhető, hogy lényegében így történt ez az egész megyében. Különösen fontos volt ezen szempontok érvényesítése az olyan

járási székhelyközségekben, amelyek közelében állandó katonai egység állomásozott (Nagyatád, Marcali, Tab).

A községi népgyűlések, illetve a forradalmi bizottságok általában az alakulás idején határoztak a nemzetőrség megszervezéséről a közrend fenntartása érdekében. A forradalmi bizottságok különös fontosságot tulajdonítottak a közrend és a köznyugalom megőrzésének. A megelőző évtizedben okozott példátlanul nagyszámú egyéni sérelem miatt komolyan fennállt annak a veszélye, hogy a váratlanul jött szabadság körülményei között esetleg kezdetét veszi, majd eszkalálódik az önbíráskodás. Ezért a falvakban rögtön intézkedtek a nemzetőrség létrehozásáról vagy arról, hogy megszervezzék a polgárőri szolgálatot. Néhány esetben ezt olyan precízen cselekedték, hogy külön nemzeti bizottsági ülésen hagyták jóvá a nemzetőrök névsorát, s egyúttal kinyilvánították, hogy a nemzetőrség felé utasítási joggal rendelkezik az új hatalmi szerv.

A helyi rendőrőrs, vagy a körzeti megbízott általában közreműködött a nemzetőrség megszervezésében, s együtt látták el a járőri feladatokat. A fegyverek kérdése volt a legkényesebb eleme a nemzetőrség működésének. A községi forradalmi bizottságok igyekeztek szabályos úton, a járási nemzetőrparancsnok útján, vagy pedig, ahol ilyen volt a közelben, a honvédelakulattól fegyvereket szerezni. A községi nemzetőrségek túlnyomó többsége ellenőrzött körülmények között jutott a kevés számú fegyverhez, amelyet szolgálatban használhattak a nemzetőrök vagy polgárőrök.

A nemzetőrségek, illetve a nemzetőrök talán a helyi forradalmi események legmozgékonyabb részesei voltak. A rend megőrzésén kívül említésre méltó a szerepük a közellátással összefüggő feladatok ellátásában. Az élelmiszerhiánnyal küzdő fővárosba teherautókon, traktorokon szállították a vidéki lakosság adományait. Ezek a járművek fegyveres nemzetőrök kíséretében tették meg többnyire viszontagságos útjukat. A segélyszállítmányokat kísérő nemzetőrök egyfajta sajátos kapcsolatot és személyes hírszolgálatot jelentettek a főváros és falvak között, de mindenekelőtt képviselték a szolidaritás és összefogás eszméjét.

A nemzetőrségek és vezetőik foglalkozási összetételéről

A Somogy Megyei Rendőr-főkapitányság Politikai Nyomozó Osztálya által 1959-ben készített, úgynevezett ellenforradalmi összefoglaló jelentés képezi – sajnos – a legszélesebb adatbázist a forradalom nemzetőrségének bemutatásához. Ezen kívül támaszkodhattam a megyei bíróság, valamint a hadosztályi katonai bíróság politikai jellegű pereinek iratanyagára. A korábbi években folytatott kutatásom természetesen nem terjedt ki az összes periratra, de több mint kétszáz somogyi elítélt peranyagának adataival tudtam kiegészíteni, illetve pontosítani a politikai rendőrség jelentésében foglaltakat.

A vizsgálódásom tehát arra irányult, hogy milyen foglalkozási csoportokból rekrutálódott a somogyi nemzetőrségek személyi állománya. Nyilvánvaló, hogy az említett iratokból csak a nemzetőrök kisebb hányadáról szerezhettünk információkat. Ugyanakkor e források jellege miatt, a nemzetőrség legaktívabb rétegének foglalkozási viszonyaiba nyerhetünk betekintést.

A kutatás eredményeként mintegy hat és félszáz somogyi nemzetőrről állnak rendelkezésre fontosabb információk, de nem azonos mértékben. Az adatok számbavétele, feldolgozása során arra is törekedtem, hogy a nemzetőr egységek vezetőinek, adott esetben nemcsak parancsnokainak, hanem helyetteseiknek a foglalkozási viszonyairól külön is képet alkothassak. A korabeli büntetőeljárásokra jellemző adatgyűjtés ezen kívül arra is lehetőséget nyújtott, hogy kiderítsük: a politikai hatalom által osztályellenségként, vagy egy részük esetében hátrányosan kezelt csoportok milyen mértékben voltak képviselve a somogyi nemzetőrségben.

Az adatok rendszerezése során igyekeztem a nem mindig precízen megadott foglalkozási viszonyt besorolni a főbb foglalkozási kategóriák alá. A munkás fogalma alatt vontam össze a vállalati-gyári-üzemi kör fizikai foglalkozású alkalmazottait. A megye jellege miatt a mezőgazdasági munkásokat is ebben a kategóriában vettem figyelembe. A mezőgazdasági foglalkozásúak túlnyomó többségét képezték az önálló földművesek. Az egykori jelentés készítői nem ritkán csak az adatgyűjtésük idején érvényes munkaviszonyt rögzítették, mely problémát nem mindig sikerült megoldani más források felhasználásával. Például ezért soroltam ebbe a kategóriába az igen kis számban említett tsz-tagot [tsz – termelőszövetkezet – a szerk.].

A szellemi-értelmiségi foglalkozásúak csoportjának megragadása kisebb gondot okozott, már csak az elenyésző arányuk miatt is. A közigazgatásban és a vállalati stb. körben foglalkoztatott tisztviselők alkotják a következő kategóriát, amelybe – az adatok pontatlanságai miatt – nem mindig volt egyszerű besorolni a megjelölt foglalkozást és/vagy beosztást. Az adatok jellege nem tette lehetővé, hogy elkülönítsem a megtúrt státuszban élő magánkisiparosok és kiskereskedők körét, ezért az iparosok és kereskedők kategóriákat alkalmaztam, melyek alá besoroltam a ktsz-ekben [ktsz – kisipari termelőszövetkezet – a szerk.], illetve az állami és szövetkezeti kereskedelembe dolgozó szakembereket is.

Az egykori adatgyűjtőket és megrendelőiket különösen érdekelte, hogy az „osztályellenségnek” tekintett társadalmi csoportok tagjai milyen arányban alkották, s így befolyásolhatták a nemzetőrséget. A legismertebb kategóriák – horthysta katonatiszt, csendőrtiszt, -törzsőrmester, földbirtokos, kulák mellett találhatunk a jelentésben nemcsak további régi foglalkozásokat, de a politikai múlttal vonatkozó adatokat, minősítéseket is. Közel másfélszáz nemzetőr esetében találunk ilyen adatokat, nem kevés esetben csak ezt a „régit” foglalkozási viszonyt tüntették fel a jelentésben. Az alkategóriákat nem szerepeltetem az összesítésben, mert alapjában véve arra voltam kíváncsi, arányaiban milyen „eredményre” jutottak az egykori adatgyűjtők

Az adatok statisztikai összesítése

Az összes nemzetőr foglalkozási megoszlása

A saját adatbázisban szereplő nemzetőrök száma	660
Ismert foglalkozásúak száma	480
Földműves	185
Munkás	147
Értelmiségi	29
Tisztviselő	32
Iparos	55
Kereskedő	6
Rendőr, rendőrtiszt	14
Középiskolai tanuló	8
Egyetemi, főiskolai hallgató	2

Az összeállítás alapján megállapítható, hogy a politikai rendőrség, illetőleg a helyi pártvezetés érdeklődési körébe került, és általunk ismert foglalkozású nemzetőrök kétharmada a fizikai dolgozók köréből került ki. Nyilván nem tévedünk nagyot, ha mind a 660 nemzetőrre érvényesnek tekintjük ezt az arányt. Az iparos réteg szerepe ugyancsak figyelemre méltó, ugyanis számarányuk meghaladja a helyi társadalom egészében elfoglalt helyük nagyságát. A politikai rendőrség adatgyűjtésének fő szempontjai leginkább az „osztályellenségként” kezelt személyek arányában tűnnek ki leginkább. Ők alkották az összes ismert nemzetőrök közel egynegyedét.

A megyében működő nemzetőregységek vezetőinek foglalkozási összetétele kevésbé, míg a politikai megítélés szerinti megoszlása nagyobb mértékben eltért a fentiektől. A szellemi foglalkozásúak és iparosok nagyobb arányban vettek részt a nemzetőrségek vezetésében, és ugyanez állapítható meg a rendőrök szerepéről. A katonatisztek azért nem szerepelnek összeállításunkban, mert őket a hadseregbe kiterjedő politikai adatgyűjtés során „térképezték fel”. Ilyen anyagokkal eddig nem találkoztam kutatásom során. Az „osztályellenségként” nyilvántartott személyek körében a volt katonai- és rendőrtisztek, illetve tiszthelyettesek messze a legnagyobb arányban voltak képviselve. Tény, hogy a nemzetőr egységek vezetői között is jelentős volt az arányuk.

A somogyi nemzetőrsegről szóló előadás lezárásaként közlöm – az eddig feltárt adatok alapján – a megyei és járási nemzetőrparancsnokok névsorát, valamint a megyei és a járási nemzetőrparancsnokok neveit. A somogyi községek több mint felében megalakult nemzetőrsegre terjed ki az összeállítás.

Somogyi nemzetőr parancsnokok

Megyei nemzetőrparancsnok: Galambos Lajos

Járási parancsnokok

Barcsi járási nemzetőrparancsnok: Karsai Tibor
Barcsi járás fegyveres erőinek főparancsnoka: Vida Árpád
Csurgói járási nemzetőrparancsnok: Göbölös János
Fonyódi járási nemzetőrparancsnok: Tóth Tibor
Kaposvári járási nemzetőrparancsnok: Balogh András
Marcali járási nemzetőrparancsnok: Dr. Bévárty Sándor
Nagyatádi járási nemzetőrparancsnok: Vida József
Siófoki járási nemzetőrparancsnok: Pintér Lajos
Tabi járási nemzetőrparancsnok: Füzi Lajos
Kaposvár városi nemzetőrparancsnok: Perregi József

Községi nemzetőr parancsnokok

Andocs községi nemzetőrség parancsnoka: Mersics János
Babócsa községi nemzetőrség parancsnoka: Osztopányi János
Balatonboglár községi nemzetőrség parancsnoka: Venyige Sándor
Balatonföldvár községi nemzetőrség parancsnoka: Csikvári Imre
Balatonkiliti községi nemzetőrség parancsnoka: Póka József
Balatonlelle községi nemzetőrség parancsnoka: Farkas Sándor
Balatonőszöd községi nemzetőrség parancsnoka: Németh Lajos, Sánta István
Balatonszabadi községi nemzetőrség parancsnoka: Tóth László
Balatonszárszó községi nemzetőrség parancsnoka: Kovács István
Balatonszemes községi nemzetőrség parancsnoka: Ratalics Árpád
Balatonújlak községi nemzetőrség parancsnoka: Csuha Jenő
Barcs községi nemzetőrség parancsnoka: Gaál József
Baté községi nemzetőrség parancsnoka: Deák Lajos(?), Törzsök György(?)
Bálványos községi nemzetőrség parancsnoka: Kertész János
Beleg községi nemzetőrség parancsnoka: Dani Sándor
Berzence községi nemzetőrség parancsnoka: Szalontai Vendel
Bélavár községi nemzetőrség parancsnoka: Újfalvi Vendel
Bolhás községi nemzetőrség parancsnoka: Bódis Sándor
Bonnya községi nemzetőrség parancsnoka: Angyal Vilmos
Böhönye községi nemzetőrség parancsnoka: Füleki Vince

Bószénfa községi nemzetőrség parancsnoka: Pintér Ottó
Buzsák községi nemzetőrség parancsnoka: Várnai Béla
Büssü községi nemzetőrség parancsnoka: dr. Potyondi Géza
Cserénfa községi nemzetőrség parancsnoka: Moór Lajos
Csokonyavisonta községi nemzetőrség parancsnoka: Desztics Jenő
Csököly községi nemzetőrség parancsnoka: Zsugovics Imre
Curgó községi nemzetőrség parancsnoka: Pákozdi Gyula
Curgónagymarton községi nemzetőrség parancsnoka: Bogár István
Darány községi nemzetőrség parancsnoka: Samu István
Drávaszentes községi nemzetőrség parancsnoka: Poór István
Felsőmocsolád községi nemzetőrség parancsnoka: Oláh Mihály
Fonó községi nemzetőrség parancsnoka: Fonai György
Gamás községi nemzetőrség parancsnoka: Pankász József
Gálosfa községi nemzetőrség parancsnoka: Gálosi József
Gölle községi nemzetőrség parancsnoka: Bánhídi József
Görgeteg községi nemzetőrség parancsnoka: Nagy Mihály
Gyékényes községi nemzetőrség parancsnoka: Szabó Sándor
Gyugy községi nemzetőrség parancsnoka: Huber János
Hajmás községi nemzetőrség parancsnoka: Sipos József
Háromfa községi nemzetőrség parancsnoka: Magyar István
Hedrehely községi nemzetőrség parancsnoka: Dezső József
Heresznye községi nemzetőrség parancsnoka: Gelencsér Vendel
Hetes községi nemzetőrség parancsnoka: Lénárt Sándor
Hollád községi nemzetőrség parancsnoka: Jakab István
Homokszentgyörgy községi nemzetőrség parancsnoka: Györffy József
Igal községi nemzetőrség parancsnoka: Majtényi György
Iharos községi nemzetőrség parancsnoka: Kaufman Kálmán
Iharosberény községi nemzetőrség parancsnoka: Laczó József
Inke községi nemzetőrség parancsnoka: Végh József
Juta községi nemzetőrség parancsnoka: Hederics István
Kadarkút községi nemzetőrség parancsnoka: Borcsók János
Kaposfő községi nemzetőrség parancsnoka: Polgár István
Kaposfüred községi nemzetőrség parancsnoka: ifj. Miklós János
Kapolý községi nemzetőrség parancsnoka: ifj. Garabon József
Karád községi nemzetőrség parancsnoka: Herner János

Kastélyosdombó községi nemzetőrség parancsnoka: Katona Sándor
Kereki községi nemzetőrség parancsnoka: Horváth István
Kisbajom községi nemzetőrség parancsnoka: Vogronics József
Kisbárapáti községi nemzetőrség parancsnoka: Horváth István
Kiskorpád községi nemzetőrség parancsnoka: Márton Imre(?), Kovács György(?)
Komlósd községi nemzetőrség parancsnoka: Paksicza György
Köröshegy községi nemzetőrség parancsnoka: Lengyel Sándor
Kutas községi nemzetőrség parancsnoka: Francsics Imre
Lábod községi nemzetőrség parancsnoka: Horváth György
Lakócsa községi nemzetőrség parancsnoka: Hajdú Mihály
Látrány községi nemzetőrség parancsnoka: Horváth István(?), Skerlecz András(?)
Lengyeltóti községi nemzetőrség parancsnoka: Jozó Ferenc
Magyaregres községi nemzetőrség parancsnoka: Kazsoki János
Marcali községi nemzetőrség parancsnoka: Kovács István
Mernye községi nemzetőrség parancsnoka: Hasznics Mihály
Mezőcsokonya községi nemzetőrség parancsnoka: Király Mihály
Mike községi nemzetőrség parancsnoka: Köpf József
Mosdós községi nemzetőrség parancsnoka: dr. Eöry Szabó Vilmos
Nagyatád községi nemzetőrség parancsnoka: Orbán Ferenc
Nagybajom községi nemzetőrség parancsnoka: Kovács Ferenc
Nagyberki községi nemzetőrség parancsnoka: Horváth Gyula
Nagykorpád községi nemzetőrség parancsnoka: Bosznai István
Nágocs községi nemzetőrség parancsnoka: Szabó István
Öreglak községi nemzetőrség parancsnoka: Nyers János
Őrtilos községi nemzetőrség parancsnoka: Horváth János
Ötvöskónyi községi nemzetőrség parancsnoka: Dencsi János
Pamuk községi nemzetőrség parancsnoka: Nagy János
Patca-Szilvásszentmárton-Zselickisfalud községi nemzetőrség parancsnoka: Fazekas György
Patosfa községi nemzetőrség parancsnoka: Nagy István
Péterhida községi nemzetőrség parancsnoka: Békefi Andor
Pogányszentpéter községi nemzetőrség parancsnoka: Miszely József
Porrogszentkirály községi nemzetőrség parancsnoka: Horváth János

Potony községi nemzetőrség parancsnoka: Szabadi György
Ráksi községi nemzetőrség parancsnoka: Kovács Ernő
Rinyakovácsi községi nemzetőrség parancsnoka: Doboly Ödön
Rinyaújlak községi nemzetőrség parancsnoka: Szabó Imre
Rinyaújnép községi nemzetőrség parancsnoka: Lukács Sándor
Ságvár községi nemzetőrség parancsnoka: Juhász Károly
Segesd községi nemzetőrség parancsnoka: Bozsoki László
Sérsekszőlős községi polgárőrség parancsnoka: Mátyás József
Simonfa községi nemzetőrség parancsnoka: Nagy János (bognár)
Somogyaracs községi nemzetőrség parancsnoka: Szrés Tibor
Somogyaszaló községi nemzetőrség parancsnoka: Prekácز István
Somogybükkösd községi nemzetőrség parancsnoka: Kovács Mihály
Somogyicsicó községi nemzetőrség parancsnoka: Takács Imre
Somogygeszti községi nemzetőrség parancsnoka: Várhelyi József
Somogyeggyes községi nemzetőrség parancsnoka: Gutman Jenő(?), Nagy János(?)
Somogyzil községi nemzetőrség parancsnoka: Lesz Gyula
Somogyzob községi nemzetőrség parancsnoka: Révész János
Somogytúr községi nemzetőrség parancsnoka: Németh István
Somogyudvarhely községi nemzetőrség parancsnoka: Papp István(?)
Somogyvamos községi nemzetőrség parancsnoka: Tóth Albert Jenő
Somogyvár községi nemzetőrség parancsnoka: Nyers Pál
Szabás községi nemzetőrség parancsnoka: Cséplő Ferenc
Szenta községi nemzetőrség parancsnoka: Horváth József
Szentbalázs községi nemzetőrség parancsnoka: Czirják László
Szentborbás községi nemzetőrség parancsnoka: Csepeli János
Szólád községi nemzetőrség parancsnoka: Reider Gyula
Szőlősgyörök községi nemzetőrség parancsnoka: Fürszt Elemér
Szőlőskislak községi nemzetőrség parancsnoka: Horváth József
Szulok községi nemzetőrség parancsnoka: Endrődi János
Tarany községi nemzetőrség parancsnoka: Kiss Nemes József
Teleki községi nemzetőrség parancsnoka: Rábai György
Toponár községi nemzetőrség parancsnoka: Pati Gyula
Torvaj községi nemzetőrség parancsnoka: Békefi József
Tótújfalu községi nemzetőrség parancsnoka: Ilisics Márk

Vízvár községi nemzetőrség parancsnoka: Kolárovcis Lajos
Zala községi nemzetőrség parancsnoka: B. Kovács István
Zamárdi községi nemzetőrség parancsnoka: Bazsó József(?), Csúcs Károly(?)
Zákány községi nemzetőrség parancsnoka: Jakab József
Zákánytelep községi nemzetőr parancsnok: Sárvári László

Vállalati, üzemi nemzetőrsek, üzemi őrségek parancsnokai

Bárdudvarnoki Állami Gazdaság nemzetőrség parancsnoka: Czebei Ferenc
Barcsi MÁV Állomás üzemi nemzetőrség parancsnoka: Bircsák József
Háromfai Állami Gazdaság üzemi nemzetőrség parancsnoka: Koósz János
Kaposvári Baromfifeldolgozó Vállalat üzemi nemzetőrség parancsnoka: dr.
Bodor Dezső
Kaposvári Finommechanikai Vállalat nemzetőrségének parancsnoka: Fehér
László
Kaposvári Mélyfúró Vállalat üzemi nemzetőrség parancsnoka: Körmendi
Zoltán
Siófoki MAHART Kirendeltség üzemi nemzetőrség parancsnoka: Balogh
Béla
Somogy Megyei Mezőgazdasági Gépjavító Vállalat üzemi nemzetőrség
parancsnoka: Iváncsics Gyula
Somogy Megyei Téglagyári Egyesülés Központ üzemi nemzetőrség
parancsnoka: Kővári Antal
Tapsonyi Gépállomás nemzetőrségének parancsnoka: Erdős György

M. Kiss Sándor

**A nemzetőrség szerepe az 1956-os forradalom és szabadságharcban c.
előadásának összefoglalója**

M. Kiss Sándor, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Történettudományi Intézetének intézetvezetője, előadásában arra hívta fel a figyelmet, hogy bár a konferencia a nemzetőrsegről szól, valójában a forradalom jellege a kérdés. Megfogalmazása szerint „kötetlen baráti beszélgetéseken” a történészek egymás közt ezt a kérdést úgy vetik fel, vajon a „kis októberi szocialista forradalmat” akarták-e megvalósítani, vagy egyfajta polgári demokratikus átalakulásért küzdöttek 1956-ban Budapesten és az országban?

Kádárék '56 után azt állították, hogy a munkás nem akarta Weiss Manfrédnak visszaadni a gyárat, ezért mellettük foglalt állást. A paraszt nem akarta visszaadni a földesúrnak a földet, tehát a szocializmus mellett foglalt állást.

A valóság azonban az, hogy a parasztság valóban nem akarta visszaadni a földbirtokosnak a földet, de vissza akarta állítani az 1945-ben kialakított állapotot, amikor magántulajdona lehetett. A magántulajdon nem szocialista vívmány, nem is kapitalista, hanem harmadik utas ügy, amikor néhány dolognak az állam kezében kell maradnia, de ugyanakkor létrejön a kistulajdon is.

Nem jobboldali fordulatot akartak 1956-ban Magyarországon, de azzal a szocializmussal, amit Magyarországon csináltak, szakított a nép, és egy harmadik utas törekvése volt, és Kádárék ettől féltek a leginkább.

Horváth Miklós kutatásaira támaszkodva M. Kiss Sándor úgy foglalt állást, október 23. és 31. között Magyarországon sorra jöttek létre a különböző, önkormányzat-típusú alakulatok, és ezek között volt, méghozzá a legnagyobb számban, a nemzetőrség is. Erre önálló, vagy helyi szervezésben, a központi akaratától függetlenül került sor.

Miért nemzetőrség? Azért, mert ismert fogalom volt, ami mögé oda lehetett állni, mert szép és emelkedett volt. A következő kérdés: ezek a nemzetőr szervezetek ki ellen, vagy ki mellett foglaltak állást?

A forradalom- és szabadságharc kérdésében végzett általános politika-történeti kutatásai alapján M. Kiss Sándor egyetért Rainer M. Jánossal:

október 27-én este és 28-án reggel a pártvezetés különböző köreiből szó sem volt arról, hogy a fegyveres felkelők helyet kaphatnak az államvédelem szerepét átvevő karhatalomban. Még a politikai változást támogatók is úgy vélték, hogy a fegyveresek legjobb esetben is vegyes összetételű társaságot jelentenek, akik között ellenforradalmárok is akadnak. 28-án este, a kormányülés végén, Nagy Imre a nyugalom helyreállítása után még a statárium alkalmazását sem tartotta kizártnak, mégis ő volt az, aki - 29-ről 30-ra virradóan - beleegyezett a felkelők integrálásába. A dokumentumok tartalma tehát néha néhány órán belül is változik, a helyzet alakulásától függően.

Az előadó Rainer M. János rendpárti fogalmával is messzemenőig egyetért, miszerint a vidéki forradalom legfontosabb mozzanata nem a harc, a sokrétű önszerveződés jellegzetes alakja nem a tüntető és fegyveres harcos, hanem a forradalmi készenlét, az általános politikai sztrájk szükséghelyzetben, a rend és közbiztonság felett őrködő, ennek érdekében tárgyaló, szervező és egyeztető, rendpárti forradalmár volt. Az önszerveződés kibontakozását elősegítette a helyi hatalmak központi vezérlés híján való gyors összeomlása, vagy legalábbis cselekvésképtelenné válása, tehát megtörténhetett, megtörtént a csere a helyi irányításban. Magától értetődő volt, kit kell vezető-szervező posztokra megválasztani, kit kell leváltani, elkergetni, netán előzetes őrizetbe venni. Kádár János november 11-én, az Ideiglenes Intéző Bizottság ülésén, amikor még részben komolyan elemezték a forradalom kitöréséhez vezető okokat, a következőket mondta: a fegyveres felkelés kirobbantásának időpontjában világosan úgy nézett ki, hogy ellenforradalmi megmozdulásról van szó. Később, azt láttuk, hogy különösen vidéken, óriási dolgozó tömegek, munkások, bányászok mozdultak meg olyan követelésekkel, szociális követelésekkel, amiket nem lehetett ellenforradalmi követeléseknek nevezni, ennél fogva lehetetlen lett volna az egész mozgalmat ellenforradalminak minősíteni.

Kopácsi Sándor október 29-én utasítást adott: a megbomlott rend helyreállítására és a közbiztonság megszilárdítására szükséges létrehozni egy olyan szervezetet, amelyik megfelel az új politikai és közbiztonsági helyzet adta követelményeknek. Mi volt az új politikai helyzet október 29-én Kopácsi szerint? Ő a következőben határozta meg a nemzetőr-feladatot: a megbomlott közrend - tehát nem forradalomról, vagy nagy népmozgalomról beszélt -

hanem a megbomlott közrend helyreállítása, és az általános közbiztonsági feladatokon belül elsősorban a fegyveres fosztogatók és egyéb bűncselekményeket elkövető bandák, csoportok felszámolása.

M. Kiss Sándor megfogalmazása szerint Király Bélának hihetetlen szerencséje volt, hogy szinte az utolsó pillanatban lépett be a forradalomba, akkor, amikor már nem volt katonai vezető. Maléter Pál eddigre egy bizonyos szinten erodálódott, hiszen a Corvin-közzel való szembenállása közismert volt, és ugyanez történt Mecséri Jánossal is. Ekkor érkezett meg Király Béla, és felismert egy nagyon fontos dolgot: csak abban az esetben lehet konszolidációt véghezvinni, ha a vezetés az utcára támaszkodik, mert az utca embere maga a forradalom. Ha, számadatoktól függetlenül, megnyitja előttük az érdekvérvényesítés útját, ha felszólítja a forradalmat, hogy jöjjenek be a rendszerbe, akkor megtalálta a megoldást. Ez nem a 28-i Nagy Imre-féle beszéd, ez egy más politikai felfogás volt. Király Bélának ugyanakkor nem volt szerencséje, mert mindaz, amit elképzelt, formailag létezett csak, két-három nap alatt nem tudott tartalommal feltöltődni.

Jelen esetben tehát inkább vágyálmokkal, mint valósággal találkozunk. A fővárosi nemzetőr egységek a szovjet támadás pillanatában szinte azonnal szétestek, így harcértékük nem lehetett, és nem is volt. Dióverő fegyverekkel, géppisztolyokkal, a tankokkal szemben nem lehetett eredményesen felvenni a küzdelmet.